

ÄLYMYSTÖN ”ÄÄNITORVEN” IHMETTELEVÄÄ IVAILUA

Mihail Bulgakov neuvostoyhteiskunnan tulkitsijana 1917–1940

Anu Passinen
Yleisen historian pro gradu -tutkielma
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
syyskuu 2005

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistinen	Laitos Historian ja etnologian laitos
Tekijä Anu Katariina Passinen	
Työn nimi ÄLYMYSTÖN ”ÄÄNITORVEN” IHMETTELEVÄÄ IVAILUA Mihail Bulgakov neuvostoyhteiskunnan tulkitsijana 1917–1940	
Oppiaine yleinen historia	Työn laji pro gradu -tutkielma
Aika syksy 2005	Sivumäärä 83
Tiivistelmä <p>Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastelen Venäjän kansalaissodan tuomaa murrosta ja neuvostoyhteiskuntaa ajanjaksolla 1917–1940. Aiheeseen perehdyn venäläiskirjailija Mihail Bulgakovin (1891–1940) kirjoitusten ja hänen oman elämänsä välityksellä. Bulgakov erottelee löyhästi kolme yhteiskuntaryhmää, jotka vaikuttivat kyseisellä ajanjaksolla. Kansalaissodassa Bulgakovin näkemyksen mukaan olivat vastakkain tehokkaat uutta materialistis-teknistä maailmankuvaa ajavat bolševikit sekä epäyhtenäiset valkoiset, joiden yhteisenä tavoitteena oli yhtenäinen Venäjä, mutta joiden poliittiset tavoitteet vaihtelivat monarkismista liberalismiin.</p> <p>Valkoiselta puolelta Bulgakov nostaa erityisesti esiin 1800-luvulta periytyvän intelligentsijan eli älymystön, johon kuului muun muassa oppineita erikoisosajia sekä taiteilijoita. Tälle kansan osalle Bulgakov langettaa länsimaista humanismia ja yksilöllisyyttä kannattavan puolustajan roolin. Vastapoolina hän hahmottaa valtaa pitävät bolševikit, joiden vallanpitämiskeinoja ja ideologiaa hän suuresti epäili.</p> <p>1920-luvulla Bulgakovin kaltainen satiirikko pystyi herkuttelemaan monilla yhteiskunnallisilla epäkohdilla, kun johtavien bolševikkien suuresti hehkuttama sosialistinen yhteiskunta antoi vielä odottaa itseään. Valtiojohdolla oli valtava työ yrittäessään istuttaa uutta ideologiaa oppimattomille massoille, joille Bulgakovilta ei juuri heru sympatiaa. Bulgakov myös kyseenalaistaa yhtälön, jossa hatarasti oppineet puolueen rivijäsenet voisivat toteuttaa johtajiensa ideoimia utopioita onnistuneesti. Hän ennustaa synkkää tulevaisuutta kotimaalleen, sillä pahimpana pelkona hän pitää koko sivilisaation tuhoutumista oppimattomien bolševikkien hääriessä kansan johdossa.</p> <p>1930-luvun alun lisääntynyt valtiojohtoisuus, kulttuurivallankumous sekä marxistis-leninistinen ideologia saivat Bulgakovilta kirjallisen vastineen <i>Saatana saapuu Moskovaan</i> -romaanin muodossa. Bulgakov parjaa neuvostoyhteiskuntaa materialistisuudesta, totuuden unohtamisesta ja moraalisesta pelkuruudesta. Hänen mukaansa ihmisiä ei voi ohjata ylhäältäpäin eikä tehdä myöskään moraalisia päätöksiä heidän puolestaan. Hän katsoo itse puolustavansa henkisiä arvoja ja totuutta, jotka näyttävät aikalaisilta olevan pahasti hukassa.</p>	
Asiasanat Bulgakov Mihail, Venäjä, kansalaissota, valkoiset, neuvostoyhteiskunta, yhteiskuntaryhmä, Neuvostoliitto, 1920-luku, 1930-luku, NEP, intelligentsija, bolševikki, marxismi-leninismi, mentaliteetti	
Säilytyspaikka Historian ja etnologian laitos	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	3
1.1. MIHAIL BULGAKOV – KIRJAILIJA VAILLA VALEASUA	3
1.2. TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY	6
1.3. LÄHTEET	10
2. KANSALAISSOTA VALKOISTEN HAJOTTAJANA.....	13
2.1. HAAVE YHTENÄISESTÄ VENÄJÄSTÄ VENÄLÄISEN KULTTUURIN KEULAKUVANA	13
2.2. MORAALI KOETUKSELLA.....	20
3. ÄLYMYSTÖN SOPEUTUMISHAASTEET NEUVOSTOYHTEISKUNNASSA	25
3.1. KOTIMAA ENNEN KAIKKEA.....	25
3.2. TIEDEPIIRIT JA ERIKOISOSAajat: OSAAMISTA VALTION VALVONNASSA	30
3.3. TAIDEPIIRIT: SANANVAPAAUS JA TOTUUS KORTILLA	37
4. UUSI YHTEISKUNTA NOSTAA PÄÄTÄÄN	47
4.1. BOLŠEVIKIT – UHKA SIVILISAATIOLE.....	47
4.2. OPPIMATTOMAT MASSAT.....	53
5. NEP-KAUSI – IHANTEEN IRVIKUVA.....	61
5.1. PARJATUT NEP-MIEHET	61
5.2. PAKOAIKANA BORDELLI.....	65
5.3. AHDASTA ASUMISTA TAKAPAJUISESSA KOMMUUNISSA	67
6. NEUVOSTOYHTEISKUNNAN KOLME SYNTIÄ: MATERIALISTISUUS, MORAALINEN PELKURUUS JA VIERAANTUMINEN TOTUUDESTA	71
7. NEUVOSTOYHTEISKUNTA SATIIRIKON TULKITSEMANA	79
LÄHTEET.....	84

1. Johdanto

1.1. Mihail Bulgakov – kirjailija vailla valeasua

Mihail Afanasjevitš Bulgakov (1891–1940) vietti turvallisen lapsuuden ja nuoruuden seitsenlapsisen perheen esikoisena Kiovassa. Perheen isä Afanasi Bulgakov toimi Kiovan hengellisen akatemian vertailevan uskontotieteen professorina. Hän kuoli vuonna 1907, jolloin vanhin lapsi Mihail oli vasta 15-vuotias. Perheen elämä jatkui äiti-Varvaran sekä myöhemmin tämän uuden aviomiehen holhouksessa. Lapset saivat hyvän koulutuksen, eikä heidän kasvatuksestaan puuttunut kulttuuria. Musiikki, kirjallisuus ja erityisesti ooppera kuuluivat olennaisesti perheen elämään. Yhteiskunnallisen asemansa sekä arvojen ja tapojensa perusteella perhe kuului Venäjän hyvin koulutettuun ja kulttuurillisesti aktiiviseen luokkaan eli intelligentsijaan. Vaikka kulttuuri kiinnosti nuorta Mihailia, hän päätti silti aloittaa lääketieteen opinnot vuonna 1909 Kiovan yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa. Hänen opintojaan hidasti tiivis seurustelu Tatjana Lappan kanssa. Nuoripari avioitui vuonna 1913, ja Bulgakov valmistui lääkäriksi 1916. Hän harjoitti lääkärin ammattia aina vuoteen 1920 asti, kunnes päätti luopua lääketieteestä ja omistautua kauan haaveilemalleen kirjailijan uralle. Työskenneltyään lyhyen aikaa Kaukasuksella paikallisille sanomalehdille ja teattereille hän muutti vaimoineen kurjuudesta kärsivään Moskovaan syyskuussa 1921. Moskovassa Bulgakov vietti koko loppuelämänsä kirjoittaen jatkuvasti sanomalehtiartikkeleita, lyhyitä kertomuksia, novelleja, näytelmiä ja muutaman täyspitkän romaanin. Hänen pääteoksenaan pidetään romaania *Saatana saapuu Moskovaan* (suora käänös *Mestari ja Margarita*). Bulgakov avioitui myöhemmin vielä kaksi kertaa: vuonna 1925 takaisin Venäjälle palanneen Ljubov Jevgenjevnan kanssa ja kolmannen kerran vuonna 1932 Jelena Sergejevnan kanssa. Bulgakov kuoli pitkän sairauden uuvuttamana 10.3.1940 vain 48-vuotiaana.

Melko lyhyen elämänsä aikana Bulgakov ehti, paitsi toimia lääkärinä ja kirjailijana, myös todistaa suuria muutoksia Venäjän historiassa aina vuoden 1917 vallankumouksista ja kansalaissodasta Stalinin terroriin 1930-luvulla. Siirtyessään kirjailijanuralle vuonna 1920 Bulgakov joutui taiteilemaan täysin uudentlaisessa yhteiskunnallisessa labyrintissa. Bolševikkeihin, jotka olivat lokakuun

vallankumouksessa ottaneet vallan nimiinsä, suhtauduttiin venäläisen vanhan älymystön piirissä, johon Bulgakovkin taustansa perusteella kuului, hyvin epäilevästi. Bolševikkien julistama kommunismi halusi vallan ainakin iskulauseiden mukaan työläisille. Kansalaissodan puhjetessa 1918 aloitti uusi hallitus niin kutsutun sotakommunism¹ kauden, jolloin tavoitteena oli siirtyä mahdollisimman nopeasti sosialismiin. Sodan runtelema maa oli vuoteen 1921 mennessä kuitenkin niin heikossa taloudellisessa tilanteessa, että Lenin katsoi tarpeelliseksi aloittaa uuden, maltillisemmän talouspolitiikan. Niin sanottu NEP (Novaja ekonomitšeskaja politika) eli uusi talouspolitiikka vapautti taloudellisia oloja, sillä yksityinen kaupankäynti ja pienyrittäminen sallittiin. Samalla poliittinen ilmasto kuitenkin tiukkeni, sillä kommunistinen puolue vaati jäseniltään puhdasta ideologista ajattelua, eikä se sallinut arvostelevaa oppositiota. NEP-kautta (1921–1928) voisi kuvata räikeiden vastakohtien ajanjaksoksi, sillä talouspolitiikassa oli astuttu askel kohti kapitalismia, mutta ideologisesti vaadittiin silti ehdotonta omistautumista kommunistiselle aatteelle.²

Bulgakovin lääkärintaitoja olisi varmasti tervehditty myötämielisemmin uudessa järjestelmässä, jossa oppineille ammattilaisille oli käyttöä. Hän oli kuitenkin päättänyt jättää lääketieteen lopullisesti ja omistautua kirjailijan uralle, vaikka toimeentulo ja menestyminen eivät olleetkaan taattuina. Sotakommunism¹ vuosina ja myöhemminkin Bulgakov vaimoineen näki suoranaista nälkää, sillä töitä ja ruokaa oli niukalti. NEP-kauden alku tarjosi vapaamman ilmapiirin myötä lisää töitä ja enemmän ruokaa.

Bulgakovin kaltaisille tarkkanäköisille satiirikoille 1920- ja 30-luvut tarjosivat hedelmällisiä aiheita ironisiin ja skeptisiin kuvauksiin uudesta yhteiskunnasta, jossa ihanteet ja todellisuus kulkivat täysin omia teitään. Epävarmaa oli, miten valtaapitävät suhtautuisivat skeptisiin taiteilijoihin, jotka eivät kannattaneet uuden hallituksen periaatteita. Bulgakov koki 1920-luvulla saman kohtalon kuin moni muukin taiteilija, joka ei suostunut luopumaan omista ihanteistaan ja näkemyksistään. Nuo taiteilijat

¹ Sotakommunismilla tarkoitetaan vuosien 1918–1921 välillä harjoitettua tiukkaa talouspolitiikkaa. Neuvostohallitus kansallisti teollisuuden ja otti kauppamonopolin itselleen. Elintarviketuotannon romahtaessa hallitus turvautui maanviljelijöiden ylituotannon pakko-ottoihin ja säännöstelyyn. Suuri osa kansasta näki nälkää ja eli kurjissa oloissa. Hosking 1990, *The First Socialist Society. A History of the Soviet Union from Within*, s. 73–74.

² Luukkanen 2004, *Neuvostojen maa. Neuvostoliiton historia 1917–1991*, s. 159–160, 170.

olivat tuotteliaita, mutta saivat töitään yhä huonommin julkaistua 1920-luvun kuluessa joutuen lopulta niin sanottuun sisäiseen emigraatioon eli vaikenemiseen.³ Bulgakov ei omana aikanaan 1920- ja 30-luvun Neuvostoliitossa saanut nauttia menestyksestä, päinvastoin. Häntä kohtaan esitetty kritiikki oli jatkuvaa ja niin voimakasta, ettei hän enää vuoden 1927 jälkeen saanut mitään julkaistua Neuvostoliitossa. Omana aikanaan hän tuli tunnetuksi muutamista novelleistaan ja ennen kaikkea *Turbinien päivät* -näytelmästä, jota esitettiin Moskovassa useiden vuosien ajan. Myös Stalin kävi katsomassa näytelmän useita kertoja.

Tuskastuneena alituisen kritiikkiin ja taiteellisen uransa mahdottomuuteen, Bulgakov kirjoitti neuvostohallitukselle vuonna 1930 kirjeen, jossa vaati hallitusta osoittamaan hänelle sopivaa työtä tai myöntämään luvan lähteä ulkomaille. Pian hän saikin puhelun Stalinilta, jonka myötävaikutuksella Bulgakov nimitettiin Moskovan taiteellisen teatterin apulaisohjaajaksi. Työ oli kirjailijalle aluksi unelmien täyttymys, mutta lopulta hän erosi pestistä, sillä lähes kaikki hänen näytelmänsä joutuivat esityskieltoon. Lisäksi ilmapiiri teatterin sisällä kävi erittäin painostavaksi. Näitä tapahtumia Bulgakov kuvaa teoksessaan *Teatteriromaani*. Bulgakov ehti työskennellä vielä Bolšoi-teatterissa oopperalibrettojen kirjoittajana. Viimeiset vuotensa hän omisti kuitenkin ennen kaikkea romaaniensa *Teatteriromaani* ja *Saatana saapuu Moskovaan* kirjoittamiseen.

Elämänsä helpottaakseen Bulgakov olisi tietenkin voinut muuttaa kirjoitustyyliään myötämielisemmäksi uudelle yhteiskuntajärjestelmälle, mutta tämä vaihtoehto ei selvästi tullut kysymykseenkään. Kuten proletaarikriitikko L. Auerbach vuonna 1925 Bulgakovista mainitsi: ”*Yleiseen tietoisuuteen on nousemassa kirjailija, joka ei sovi edes käännyntäisen valeasuun.*”⁴ Kriitikko oli aivan oikeassa, sillä Bulgakov ei koskaan suostunut sympatisoimaan kommunistista proletariaattia tai ideologiaa, koska hänen oma arvomaailmansa oli kovin erilainen. Bulgakovin kohdalla teennäinen sympatisointi ei voinut tullut kysymykseenkään.⁵

³ Pesonen 1999, Venäjän kulttuurihistoria, s. 170.

⁴ Bulgakovin kirje Sosialististen Neuvostotasavaltojen hallitukselle 28.3.1930. Curtis 1994, s. 127.

⁵ Elämäntiedot on poimittu lähteistä: Wright, 1978, Mikhail Bulgakov: Life and Interpretations; Haber, 1998, Mikhail Bulgakov. The Early Years; Milne, 1990, Mikhail Bulgakov. A Critical Biography; Curtis, 1994, Käsikirjoitukset eivät pala. Mihail Bulgakovin elämä kirjeiden ja päiväkirjojen valossa.

1.2. Tutkimustehtävä ja käsitteiden määrittely

Mihail Bulgakovin kautta voidaan tarkastella erästä Venäjän historian ajanjaksoa, josta mullistavia käännteitä ei puuttunut. Bulgakov on mielenkiintoinen kohde, koska hän edustaa itse taiteilijaa, jonka juuret ovat syvällä vanhassa älymystössä ja perinteissä, mutta joka yrittää tulla toimeen hänenlaisiaan hyljeksivässä yhteiskunnassa. Oletettavasti kirjailijan tuotokset toimivat samanmielisten äänitorvena, jonka soinnin valtaapitävät halusivat hiljentää. Tämän vuoksi Bulgakovia voidaan kutsua älymystön "äänitorveksi". Mielenkiinto teoksissa kohdistuu aikakauden yhteiskunnasta ja erilaisista yhteiskuntaryhmistä annettuun kuvaan, ja siihen miten kuvataan kirjailijan omaa ryhmää, valtaapitäviä tai suuria massoja osana kansalaissodan pyönteitä ja neuvostoyhteiskuntaa.

Tarkemmin määriteltynä tässä pro gradu -tutkielmassa on tarkoitukseni tarkastella neuvostoyhteiskuntaa, siinä esiintyviä yhteiskuntaryhmiä sekä ryhmien aate- ja arvomaailmaa aina vallankumousvuodesta 1917 vuoteen 1940 saakka. Tarkastelu tapahtuu venäläiskirjailija Mihail Bulgakovin kirjoitusten kautta. Lähteiden avulla pyrin ensinnäkin hahmottamaan kyseisten vuosien yhteiskuntastruktuuria. Strukturalismissa keskiöön nousevat yhteiskunnan erilaiset ryhmät ja niiden suhteet eli menneisyys hahmotetaan yhteiskunnallisten rakenteiden näkökulmasta. Historiallista muutosta pyritään selittämään yhteiskuntarakenteiden avulla, sillä niitä ei pidetä staattisina vaan prosessinomaisina ja dynaamisina.⁶ Osa lähteistä on tuotettu yhteiskunnallisessa murrosvaiheessa, jossa uusi yhteiskuntaryhmä pyrki ottamaan vallan ja myös juurruttamaan sen. Sekä Bulgakovin tuotannosta tehtyjen tutkimusten että oman tulkintani mukaan hänen tuotoksensa pyrkivät pitkälti kertomaan näistä yhteiskuntarakenteita voimakkaasti muokanneista muutoksista sekä niiden seurauksista. Kansalaissotaan liittyvissä kirjoituksissa tätä murrosprosessia tarkastellaan Venäjän intelligentsijan ja muiden valkoiselle puolelle kuuluneiden kautta. Millainen aatemaailma vallitsi valkoisella puolella kansalaissodan aikana ja miten suhtauduttiin valtaa tavoitteleviin bolševikkeihin? Miten hävinneet valkoiset selvisivät muutoksista ja jatkoivat eteenpäin uudenaikaisessa

⁶ Tosh, 1997, *The Pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of modern history*, s. 99.

neuvostoyhteiskunnassa? Keitä olivat bolševikit ja millaista aatetta he kannattivat? Millaiseksi muodostui tavallisen kansan rooli bolševikkien alaisuudessa?

Toinen tutkimustehtäväni koskee aatteita ja arvoja, joita kunkin ryhmän jäsenet pitivät tärkeinä. Tutkimuksessa tarkastelen siis sekä aatehistoriallisia että mentaliteettihistoriallisia puolia, jotka kirjoituksista nousevat esiin. Aatehistoriassa tutkitaan eksplisiittisesti määriteltyjä ideologioita, kun taas mentaliteettihistorian piirissä ollaan kiinnostuneita piilevistä ja implisiittisistä asenteista, arvoista ja tavoista.⁷ Bulgakovin kirjoituksista on mahdollista erottaa eri ryhmien aate- ja arvomaailmaa ainakin rivien välistä tarkasteltuna. Hänen omaa sydäntään lähellä oli 1800-luvulta periytyvän intelligentsijan arvomaailma, jota hän kuvaa erityisesti *Valkokaarti*-romaanissa. Pitkään vallinneisiin aatteisiin ja arvoihin haluttiin puuttua marssittamalla monille venäläisille tuntematon marxilais-leninistinen ideologia ja arvomaailma koko kansan yhteiseksi ideologiaksi. Mutta miten aatteita ja arvoja voitaisiin muuttaa ylhäältäpäin, kuten Neuvostoliitossa yritettiin? Millaisia reaktioita tämä ylhäältäpäin muokkaaminen sai venäläisissä yhteiskuntaryhmissä aikaan? Mitä tämä uusi ideologia ja arvomaailma tarjosi vanhan tilalle? Näihin seikkoihin Bulgakov kirjoituksissaan nähdäkseni puuttuu, joten näihin kysymyksiin yritän myös vastata.

Hermeneuttinen eli tekstianalyttinen lähestymistapa on historiantutkimukseen erittäin hyvin soveltuva lähestymistapa, jota tässä työssä käytän. Tutkittavan aikakauden kulttuuriin ja kontekstiin täytyy perehtyä hyvin, jotta tarkasteltava teksti tulisi ymmärretyksi omassa ajassaan ja paikassaan oikeudenmukaisesti. Esimerkiksi symbolisia ilmauksia, joita Bulgakovin teksteissä vilisee, on mahdollista tulkita hermeneuttisen lähestymistavan avulla. Tavoitteenani on kokonaisvaltaisten ilmiöiden ymmärtäminen, eli pyrin tulkitsemaan tekstit laajemmassa aikakauden kontekstissa, ei irrallisina tuotoksina.

Kaunokirjallisuuteen historiantutkimuksen lähdeaineistona liittyy pelkästään kaunokirjallisuudelle tyypillisiä ongelmia. Koska kaunokirjallisuus on taiteenlaji, myös ilmaisu on usein taiteellista, eikä sanomaa tuoda useinkaan sellaisenaan esiin. Romaaneja täytyykin usein tulkita rivien välistä. Jos tarkoituksena olisi rankelaisen

⁷ Ibid., s. 102–103.

mallin mukaan saada selville absoluuttinen totuus, se onnistuisi Ranken mallin mukaisesti vain arkistolähteiden eli dokumenttien avulla, jotka kertovat ”objektiivisen totuuden” asioista. Kaunokirjallisuudessa taas saatetaan käyttää tyylikeinoina muun muassa fantasiaa tai allegorioita. Bulgakov käyttää näitä molempia keinoja hyväkseen. Miten fantasian tai allegorian sävyttämää kaunokirjallisuutta on ylipäättään mahdollista käyttää historian tutkimuksen lähdeaineistona? Näillä tyylikeinoilla pyritään peilaamaan reaalityodellisuutta. Fantasia ja symbolismi ovat vahvoja ilmaisukeinoja. Niiden avulla voidaan jäljittää sitä, mikä kulttuurissa on vaiennettu ja tehty näkymättömäksi.⁸ Bulgakovin kirjoitukset pyrkivät tyylikeinojensa avulla tuomaan peitellysti kiertoteitse esille yhteiskunnallisia ongelmia, joita uuden ja vanhan kulttuurin yhteentörmäyksessä syntyi.

James Smith Allenin mielestä kaunokirjalliset lähteet soveltuvat erinomaisesti mentaliteettien tutkimiseen. Koska kaunokirjallisuus on taidemuoto, sitä ei voi tulkita kuten dokumentteja, mutta Smith Allenin mukaan kaunokirjallisuutta voi tulkita osana mentaliteettia tai diskurssia eli merkitysjärjestelmää. Tällöin kirjallisuudessa esiintyvän tiedon voi verifioida muiden lähteiden avulla ja keskittyä tarkastelemaan tekstin merkitystä osana oman aikansa yhteiskunnallista ja kulttuurillista kontekstia. Huomiota kannattaa kiinnittää kirjailijan viestittämään sanomaan ja siihen, onko sanoma sopusoinnussa vallitsevan järjestelmän kanssa vai kritisoidaanko siinä joitain järjestelmän piirteitä. Toisaalta täytyy olla selvillä kirjailijan ilmaisullisesta liikkumavapaudesta: oliko ilmaisulle olemassa joitain yhteiskunnallisia, poliittisia tai taloudellisia rajoitteita?⁹ Omien lähteideni kannalta nämä kysymykset ovat erittäin tärkeitä. Bulgakovin ilmaisunvapaus oli kaikkea muuta kuin vapaa. Vaikka hän aluksi sai töitään julki, ilmaisunvapaus tiukkeni myöhemmin, eivätkä Bulgakovin työt menneet enää sensuurista läpi. Saadakseen töitään läpi hän oli valmis käyttämään taiteellisia tyylikeinoja, kuten fantasiaa, mutta vain tiettyyn rajaan asti. Kun hänen olisi pitänyt muokata kirjoitustensa sisältöä eli sanomaa, hän suostui vain rajoitettuihin muutoksiin, jotka eivät muuttaneet hänen alkuperäistä sanomaansa. Tällä tavalla hän veti tiukan rajan ainakin kahden erilaisen arvomaailman välille. Hän kannatti toista eikä suostunut vaihtamaan uuteen.

⁸ Ihonen, 2002, *Fantastinen fiktio mahdollisten maailman teorian valossa*, s. 190.

⁹ Smith Allen, 1983, *History and the Novel: Mentalité in modern popular fiction*, s. 239, 241, 248.

Entä yleisö, jolle Bulgakov kirjoitti. Olivatko he samanhenkisiä kuin Bulgakov? Smith Allenin mukaan juuri tässä kohtaa murtaudutaan sisälle ajan mentaliteettiin. Jos voidaan selvittää, mitä romaani kertoo omasta ajastaan ja lukijoistaan, on saatu hyvin hedelmällistä tietoa. Smith Allenin mukaan tekstin merkitys löytyy nimittäin tekstin ja sitä lukevan yleisön dialektiikasta. Lukijat, jotka hyväksyvät kirjoittajan ajatusmaailman pitävät samanlaista mentaliteettia arvokkaana. Bulgakov kirjoitti osan julkaisuistaan lehteen, joka ilmestyi sekä ulkomailla että Neuvostoliitossa ja oli suosittu etenkin venäläisten emigranttien piirissä Berliinissä. Hänen yleisönsä oli pitkälti vanhaan venäläiseen älymystöön kuuluvaa väestöä, joille uuden ideologian ja yhteiskuntaryhmän esiinmarssi ei ollut mieluisaa. Uusi dominoiva bolševikkiryhmä taas ei Bulgakovin töistä perustanut, eikä siis jakanut kirjailijan ja hänen yleisönsä arvomaailmaa. Selkeä yhteiskunnallinen vastakkainasettelu on siis nähtävissä.

Yhteiskuntaryhmällä tarkoitetaan tässä ryhmiä, joita Bulgakov kirjoituksissaan näyttäisi erottelevan, mutta jotka eivät välttämättä virallisesti olleet varsinaisia ryhmiä. Ryhmäksi käsitetään tässä joukko ihmisiä, jotka jakavat samantyyppisen käsityksen normeista ja luokittelevat itsensä kuuluvaksi johonkin ryhmään. Omaa ryhmää suositaan, jotta erottauduttaisiin toisista ryhmistä. Tiettyyn ryhmään tai useisiin ryhmiin kuuluminen toimii sosiaalisen identiteetin lähteenä.¹⁰ Tässä olen kuitenkin kiinnostunut vain yhteiskuntaryhmistä, ei pienemmistä yksiköistä. Kommunismineoppi tähtäsi tasa-arvoiseen ja kollektiiviseen yhteiskuntaan, jossa kaikki kuuluisivat samaan ryhmään. Matkalla kommunismiin neuvostoyhteiskunnasta oli bolševikkien mukaan erotettavissa kaksi luokkaa: proletaarit ja porvarit. Näin maailma oli jakautunut kahden vastakkaisen ryhmän ja ideologian kamppailuun. Proletaarit toimivat oikean aatteen ja arvomaailman kannattajina, kun taas porvarit edustivat kaikkea väärää ja hyljeksittäväää. Asia oli ainakin valtaapitävien bolševikkien mukaan näin. Onkin mielenkiintoista kurkistaa aikalaisnäkemykseen, jossa yhteiskuntaryhmiin ja ajattelutapoihin jaottelu hahmottuu hieman monimuotoisemmin.

Bulgakovin kirjallinen tuotanto sijoittuu pääosin vuosille 1920–1940. Tuona aikana hän kirjoitti noin 70 tuotosta. Tässä työssä on tarkasteltu 17 julkaisua eli vain osaa kirjailijan tuotannosta, mutta käytettyjen lähteiden joukossa ovat kaikki

¹⁰ Helkama et al, 1998, Johdatus sosiaalipsykologiaan, s. 305–310.

merkittävimpinä pidetyt kirjoitukset. Ajallisesti tuotokset on kirjoitettu vuosina 1922–1940. Lähteissä käsitellyt aiheet ulottuvat menneisyydessä kuitenkin aina vuoden 1917 vallankumouksiin sekä niitä seuranneeseen kansalaissotaan, joten aikarajaus sijoittuu tällöin vuosiin 1917–1940. Alkuperäislähteissä käsiteltävät aiheet sijoittuvat pääosin kansalaissodan vuosiin ja 1920-luvulle, joten nämä ajanjaksot painottuvat tässä työssäkin enemmän kuin 1930-luku.

1.3. Lähteet

Käytän alkuperäislähteinä työssä Mihail Bulgakovin kirjallisia tuotoksia vuosilta 1922–1940. Alkuperäislähteet olen valinnut osaksi sen perusteella, mitä on ollut saatavilla, sillä kaikkia Bulgakovin kirjoituksia ei ole löydetty tai käännetty venäjältä muille kielille. Erityisesti joitakin varhaisia sanomalehtikirjoituksia ei ole löydetty. Toisaalta olen pyrkinyt valitsemaan lähteitä, joiden avulla yhteiskuntastruktuurin ja mentaliteetti- sekä arvomaailman tutkiminen on ollut mielekästä. Lähteisiin kuuluu näin ollen kolme romaania, sanomalehdissä ilmestyneitä novelleja ja kertomuksia sekä neljä näytelmää.

Käyttämistäni alkuperäislähteistä vain osa saatiin aikanaan julkaistua. Niinpä kirjoitusten ajoittamiseen liittyy pieniä ongelmia, sillä kirjoitukset saatettiin julkaista ensimmäisen kerran vasta monen kymmenen vuoden kuluttua niiden kirjoittamisesta. Vuosina 1922–1924 Bulgakov kirjoitti säännöllisesti *Nakanune* (suomeksi Aattona) nimiseen lehteen, jota painettiin Berliinissä, mutta levitettiin sekä ulkomailla että Neuvosto-Venäjällä. Lehti oli vanhaan intelligentsijaan kuuluvien siirtolaisten perustaman Smena Vehi -liikkeen äänenkannattaja.¹¹ Kyseisessä julkaisussa ovat ensimmäisen kerran ilmestyneet *Tšitšikovin seikkailut* (1922), *Purppurasaari* (1924)¹², *Pontikkajärvi* (1923), *Neljä muotokuvaa ja Kirjoitelma asumisoloista*, joista kahden viimeisen tarkka ilmestymisvuosi ei ole tiedossa.¹³ *Nakanunen* kirjoitusten

¹¹ Smena Vehi -liike perustettiin 1921 Prahassa. Liikkeen perustajat vetosivat siirtolaisiin, jotta he hyväksyisivät bolševistisen hallituksen ja suostuisivat yhteistyöhön neuvostoviranomaisten kanssa. Bolševikkien katsottiin juurruttaneen valtansa, joten oli parempi käydä heidän kanssaan yhteistyöhön kuin vieraantua kokonaan isänmaasta. Ks. lisätietoja esim. *Handbook of Russian Literature*, ed. by Victor Terras, 1985, s. 427–428.

¹² Milne 1990, s. 56, 159.

¹³ *Neljä muotokuvaa* ilmestyi alun perin nimellä *Moskovan kulissit* ja *Kirjoitelma asumisoloista* nimellä *20-luvun Moskova*. Haber, 1998, s. 265/viite 25, 156.

kautta Bulgakovilla oli mahdollisuus viestittää ulkomaille muuttaneille venäläisille, mitä kotimaassa tapahtui. Bulgakov kirjoitteli useisiin muihinkin lehtiin ansaitakseen elantonsa, mistä esimerkkinä kertomus *Nro 13 – Elpiti-työläiskommuuni*, joka julkaistiin *Kaikkien punainen lehti* -julkaisussa vuonna 1922. *Kiinalainen kertomus* on kirjoitettu jo 1923, mutta julkaistu ilmeisesti vasta 1925 Bulgakovin kirjoituskokoelmassa *Diaboliadi*.

Kirjallisessa almanakassa *Nedrassa* ilmestyivät novellit *Diaboliadi* (1924) ja *Kohtalokkaat munat* (1925). Bulgakovin kirjailijanura näyttikin tuossa vaiheessa melko valoisalta, sillä novellien lisäksi hän oli kirjoittanut vuosina 1923–1924 ensimmäisen täyspitkän romaaninsa *Valkokaarti*, joka alkoi ilmestyä *Rossija*-lehdessä vuonna 1925 jatkokertomuksena. Samana vuonna kirjoitettu novelli *Koiran sydän* koki karumman kohtalon, sillä se ei saanut julkaisulupaa sensoreilta, vaikka se piti alun perin julkaista niin ikään *Nedrassa*. Kustantamosta lähetettiin viesti Bulgakoville, jossa kerrottiin sensuurikomitean ilmoittaneen, ”– – *ettei Koiran sydäntä kannata edes siistiä. 'Mikään siinä jutussa ei mene läpi'* – –”.¹⁴ Se julkaistiin ensimmäisen kerran vasta vuonna 1968 Saksassa ja Neuvostoliitossa 1987. Bulgakov sai siis omalta osaltaan kokea sensuurin tiukentamisen vuonna 1925, kun puoluekokous määritteli tarkemmin painetun sanan rajoja.¹⁵

Kirjailijan alamäki alkoi näyttää yhä jyrkemmältä, kun *Rossija* lopetettiin, eikä *Valkokaartin* kolmatta ja viimeistä osaa julkaistukaan. Bulgakov oli suunnitellut *Valkokaartista* trilogiaa, mutta nyt suunnitelmat muuttuivat ja hän kirjoitti romaanin lopun uusiksi. Teoksen julkaiseminen kokonaisuudessaan uudessa muodossaan tapahtui vuonna 1929 Ranskassa ja Neuvostoliitossa 1966. Teoksen alkuperäinen loppu on edelleen hämärän peitossa, sillä kolmannen osan viimeisiä sivuja ei ole löydetty. Työssäni olen käyttänyt siis vuoden 1929 versiota, johon myös tutkimuskirjallisuudessa viitataan.¹⁶

Bulgakovia pyydettiin sovittamaan *Valkokaarti* näyttämölle, minkä seurauksena syntyi näytelmä *Turbinien päivät*, joka sai ensi-iltansa lokakuussa 1926. Samassa kuussa

¹⁴ Boris Leontjevitšin viesti Nedra-kustantamolta Bulgakoville 21.5.1925. Curtis, 1994, s. 89.

¹⁵ Milne, 1990, s. 60–61.

¹⁶ Haber, 1998, s. 76, 254/viite 7.

sai ensi-iltansa toinenkin Bulgakovin näytelmä *Zoikan asunto*. Ensimmäinen näytelmä oli ohjelmistossa yli kymmenen vuotta, mutta sai esitysluvan vain Moskovan taiteellisessa teatterissa. Jälkimmäinen näytelmä sen sijaan esitettiin useammassa kaupungissa, mutta jatkuvan kritiikin siivittämänä vedettiin ohjelmistosta pois alkuvuodesta 1929. Samoin kävi *Turbinien päville*, joka myöhemmin palautettiin ohjelmistoon, ja *Purppurasaari*-näytelmälle, jonka ensi-ilta oli ollut 11. joulukuuta vuonna 1928. Näytelmän *Pako* Bulgakov sai valmiiksi 1927, ja se oli määrä esittää Moskovan taiteellisessa teatterissa. Lukuisista yrityksistä huolimatta näytelmä ei koskaan saanut esityslupaa. Bulgakov kirjoitti näytelmän vielä uudestaan 30-luvulla, mutta tuolloinkaan lupaa esittämiseen ei herunut. Näytelmä sai ensi-iltansa vasta 1957.¹⁷

Bulgakovin pääteoksena pidetään romaania *Saatana saapuu Moskovaan*, jota hän kirjoitti vuosina 1928–1940. Tätä tekstiä kirjailija kirjoitti pääosin salassa, eikä sitä julkaistu Neuvostoliitossa ennen kuin 1966–1967, ja tuolloinkin se julkaistiin osin sensuroituna. Romaanin suora suomennos olisi *Mestari ja Margarita*, mikä vastaa paremmin teoksen monitasoista rakennetta. Toinen julkaisematta jäänyt romaani on pitkälti omaelämäkerrallinen *Teatteriromaani* (1936–1937), jossa Bulgakov kuvaa monimutkaista ja aloittelevalla kirjailijalla arvaamatonta teatterimaailmaa.

Edellä mainitun tuotannon ohella olen hyödyntänyt Bulgakovin päiväkirjamerkintöjä ja kirjeitä, joita J. A. E. Curtis on kerännyt dokumenttikokoelmaan *Käsikirjoitukset eivät pala – Mihail Bulgakovin elämä kirjeiden ja päiväkirjojen valossa* (1994). Bulgakovin päiväkirja ja *Koiran sydämen* käsikirjoitus takavarikoitiin kotietsinnässä 7.5.1926. Saatuaan omaisuutensa myöhemmin takaisin Bulgakov poltti päiväkirjansa, josta löytyi kuitenkin 1980-luvulla konekirjoitettu versio KGB:n arkistoista. Tätä versiota Curtis on käyttänyt kokoelmassaan.¹⁸

Alkuperäislähteistä olen käyttänyt käännettyjä suomen- tai englanninkielisiä painoksia, mutta oletan, että kääntämisprosessissa kirjoitusten merkityssisältö ei ole muuttunut. Lähteiden tyyli on useassa tekstissä vertauskuvallista eli kirjailija ei tuo todellisia ajatuksiaan suoraan julki vaan kätkee sanomansa rivien väliin tai

¹⁷ Milne, 1990, s. 96, 116, 141–148, 162, 171.

¹⁸ Curtis, 1994, s. 14.

vertauskuviin, mikä tekee teksteistä vaikeasti tulkittavia. Toisaalta osa kirjoituksista, kuten *Pontikkajärvi* ja *Kirjoitelma asumisoloista*, ovat hyvinkin omaelämäkerrallisia ja selkeästi ilmaistuja, joten ne ovat helposti tulkittavia. Suurena apuna tekstien tulkinnassa ovat olleet etenkin kolme slaavilaisen kirjallisuudentutkimuksen teosta. Bulgakovin koko tuotantoa tutkailevia teoksia ovat A. Colin Wrightin *Mikhail Bulgakov: Life and Interpretations* (1978) sekä hieman uudempi Lesley Milnen *Mikhail Bulgakov: A Critical Biography* (1990). Bulgakovin varhaistuotantoon keskittyy Edythe C. Haberin kattava tutkimus *Mikhail Bulgakov: The Early Years* (1998). Kaikki tutkijat yhdistävät tutkimuksissaan elämäkerrallisen, historiallisen ja kirjallisuustieteellisen lähestymistavan, mikä on ollut hyvin hedelmällistä oman työni kannalta.

Venäläisten tutkijoiden kirjallisuutta on rajoitetusti saatavilla englanniksi käännettynä, joten tutkimuskirjallisuuden osalta painottuvat eurooppalainen ja pohjoisamerikkalainen kirjallisuus. Martin Malian *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia 1917–1991* (1994) ja Orlando Figesin *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924* (1996) ovat olleet erittäin käyttökelpoisia ja monipuolisia teoksia, joissa asioihin on pureuduttu pintaa syvemmältä. Monipuolisuutta ja uusia näkökulmia aiheeseeni sain perehtymällä useisiin tieteellisten aikakauslehtien artikkeleihin, joista suurin osa oli luettavissa internetissä JSTOR-lehtitietokannassa. Hedelmällisiä artikkeleita löytyi muun muassa *The Russian Review* ja *Slavic Review* -julkaisuista.

2. Kansalaissota valkoisten hajottajana

2.1. Haave yhtenäisestä Venäjästä venäläisen kulttuurin keulakuvana

Vuoden 1917 koittaessa Venäjän kansa oli elänyt vuosisatoja Romanovien hallinnassa pitäen hallitsijaa jumalallisena olentona, joka toimi kansan parhaaksi. Tsaari Nikolai II:sta (1868–1918) pidettiin aikaisempien hallitsijoiden tavoin jumalallisena, hyvänä tsaarina ja isällisenä koko kansan johtajana. Kuitenkin Nikolai II:n aikana epäluottamus hovin ja yhteiskunnan ja toisaalta hovin ja kirkon sekä

armeijan välillä kasvoi, sillä tsaari ei puoltanut vaadittuja uudistuksia. Epäluottamuksesta käy esimerkkinä vuoden 1905 talonpoikaiskapinat, jotka taltutettiin kovin ottein. Tsaarin perinteissä ja vahvassa itsevaltiudessa pitäytyvällä politiikalla oli kuitenkin kannattajansa aateliston, kirkon ja oikeiston piireissä. Tsaarin politiikan kannattajat olivat yleisesti ottaen hyvin koulutettua ja sivistynyttä väestöä, jotka tiesivät maansa takapajuisuuden verrattuna teollistuvaan Länsi-Eurooppaan. Toisaalta siis tiedettiin muutosten tarve esimerkiksi teollisuudessa, mutta vanha järjestelmä haluttiin silti säilyttää. Vaikka itsevaltius ei tyydyttänyt yhä koulutetumman väestön sekä kaupungistuvan ja monimutkaistuvan yhteiskunnan tarpeita, se vaali venäläistä kulttuuria ja säilytti hierarkkisen yhteiskuntajärjestelmän sekä kannatti Venäjän imperiumia, mikä oli monarkistisien piirien suosima linja. Kuitenkin vuosina 1916–1917 itsevaltius alettiin yhä enenevässä määrin ja useammassa piireissä nähdä taantumuksellisenä uudistuksia estävänä hallintotapana, joka olisi tullut korvata uusilla poliittisilla malleilla. Aikaisemmin hyvin yhtenäinen intelligentsija ei vallankumouksen koittaessa ollut enää suinkaan poliittisesti yksimielinen, vaan sisäisesti hyvin hajanainen ryhmä.

Intelligentsijalla tässä tarkoitetaan 1850-luvulla alkunsa saanutta oppinutta ja ammattitaitoista eliittiä, jonka jäsenet eivät perinteisesti katsoneet muodostavansa mitään yhtä yhteiskuntaryhmää, eivätkä katsoneet olevansa poroporvarillisia vaan pikemminkin teoreettisia radikaaleja. Syntyperällä ei ollut tässä ryhmässä merkitystä, mutta sitäkin tärkeämpänä pidettiin oppineisuutta ja aatteellisuutta, vaikka mitään yhtä ideologiaa ei tämän ryhmän piirissä kannatettu. Yhteiset arvot, tavat ja ulkoinen tunnistettavuus yhdistivät tätä ryhmää. Intelligentsijaan viitataan tekstissä myös termillä älymystö.¹⁹

Kaikesta päätellen kirjailijalle läheisin yhteiskuntaryhmä, joka Bulgakovin töistä erottuu, on intelligentsija eli Venäjän vanha älymystö. Romaani *Valkokaarti* kertoo pääasiassa Venäjän kansalaissodassa (1918–1920) valkoisten puolelle kuuluneista kansanryhmistä. Valkoisen liikkeen ytimen muodosti vapaaehtoisarmeija, jota johtivat liberaalit ja vahvasti länsimieliset intelligentit ja kenraalit. Itsevaltiutta kannattaneet monarkistit eivät välttämättä liittyneet vapaaehtoisarmeijaan. He joko pakenivat

¹⁹ Fitzpatrick, 1989, *The Civil War as Formative Experience*, s. 71; Besançon, 1981, *The Intellectual Origins of Leninism*, s. 94–99.

ulkomaille tai, kuten *Valkokaartissa*, jäivät taistelemaan Ukrainan hetmanin armeijaan saksalaisten avustamana.²⁰ Romaanissa tarkastellaan Kiovassa eläneiden valkoisten selviytymisyrityksiä ja reaktioita mullistavien tapahtumien pyyhkäistessä ylitse. Kirjailijan kuvauksesta on erotettavissa erityyppistä reagointia ja sivistyneistön rivien hajaannusta. Vaikka Bulgakov selvästi pitää sivistyneistön moraalia yliverlaisena muihin ryhmiin verrattuna, hän myöntää ”rikkaruohojen” kasvavan omallakin puolellaan. Hän näyttäisi jakavan yhtä ankean kuvan joistakin valkoisista kuin vapaaehtoisarmeijan amiraali Koltšak, jonka mukaan monilla valkoisilla ei ollut omatuntoa, kunniallisuutta tai velvollisuudentuntoa, eivätkä he siten olleet yhtään parempia kuin bolševikit.²¹

Romaani on osittain omaelämäkerrallinen, sillä sen tapahtumat sijoittuvat loppuvuoteen 1918 sekä alkuvuoteen 1919. Bulgakov palasi vuoden 1918 alussa Kiovaan, missä harjoitti lääkärin ammattiaan kansalaissodan kieputtamassa kaupungissa. Ukrainan maaperällä taistelivat sodan aikana niin saksalaiset, Ukrainan sosialistiset nationalistit, bolševikit kuin hetmanin konservatiivinen armeija. Bulgakovin kuvaamassa Kaupungissa²² eletään osittain normaalia elämää, mutta sota on silti jatkuvasti läsnä kaukaisina tykinpamauksina, kaupungissa marssivina sotilasjoukkoina ja aika ajoin surullisina hautajaissaattueina. Kaupunkia pitävät romanin alussa hallussaan valkoiset hetmanilaiset saksalaisten avustamana. Mutta huhut valtavasta Simon Petljuran johtamasta Ukrainan nationalistisesta armeijasta kiirivät kaupunkiin, eivätkä hetmanilaisten voimat näytä riittävän ylivoimaisen vastustajan edessä. Osa valkoisista pakenee, osa piiloutuu, muutamat haluavat leikkiä sankaria, mutta kokevat kovan kohtalon. Petljuralaiset valtaavat kaupungin, mutta vain hetkeksi, sillä puna-armeija on jo tulossa valloittamaan kaupunkia itselleen.

Epävarmuuden ja ajoittaisen sekasorron keskellä näyttelee turvasatamaa Turbinien perheen koti Kiovan laitamilla Aleksejevskin mäellä. Perheeseen kuuluu kolme sisarusta: lääkäri Aleksei (28 vuotta), Jelena (24) ja Nikolka (17). Perheen

²⁰ Procyk, 1995, Russian Nationalism and Ukraine. The Nationality Policy of the Volunteer Army during the Civil War, s. 10, 18, 52. Brest-Litovskin rauhassa itsenäistyneessä Ukrainassa toimi vuonna 1918 porvarillinen Pavel Skoropadskin eli hetmanin johtama hallitus, jota tuki Saksan armeija.

²¹ Hosking, 1990, s. 66.

²² Romaanin tapahtumat sijoittuvat Kiovaan, mutta Bulgakov käyttää siitä nimitystä Kaupunki.

vanhemmat ovat kuolleet, äiti aivan äskettäin. Kiinteään ystäväpiiriin kuuluvat vanhat perheystävät Leonid Šervinski, Viktor Myšlaevski sekä Fedor Stepanov. Kaikki kolme miestä ovat hetmanin armeijan upseereja ja vannoutuneita tsaarin Venäjän kannattajia. Perheen sisarukset ystävineen viettävät mahdollisimman tavanomaista elämää musisoiden, keskustellen ajankohtaisista aiheista, yhdessä ruokaillen ja välillä humaltuen. Silti heidän mieltään vaivaa jatkuva epävarmuus tulevaisuudesta. Romaanissa käytetty Ilmestyskirjan terminologia on omiaan korostamaan lopun ajan tunnelmia. Aivan selvästi muutos on tulossa, mutta mitä se tuo tullessaan Turbineille ystävineen.

Elämä Turbinien talossa muistuttaa hyvin paljon Bulgakovin ja hänen Tatjana-vaimonsa elinvaiheita vuoden 1918 Kiovassa, jossa he asettuivat asumaan Bulgakovien kotitaloon Andrejevskin mäelle. Siellä he viettivät olosuhteisiin nähden iloista elämää ystävien seurassa. Bulgakov harjoitti kotonaan lääkärin praktiikkaa aivan kuten Aleksei Turbin *Valkokaartissa*. Kaiken kaikkiaan elämä muistutti paljon Bulgakovien lapsuuden ja nuoruuden aikoja, jolloin koko perheellä oli tapana viettää paljon yhteistä aikaa soittaen, laulaen ja keskustellen. Bulgakovien perhe kuului siis Venäjän koulutettuun ja kulturelliin kansanosaan eli intelligentsijaan. Samoin on laita Turbinien sisarusten ystävineen, sillä hekin kuuluvat tapojensa ja arvojensa puolesta intelligentsijaan.²³

Mielenkiintoista *Valkokaartissa* on tarkastella millaisen jaottelun Bulgakov tekee valkoisten riveistä. Kuten sanottu, valkoisten rivit eivät olleet yhtenäiset vaan sen sisällä oli eroteltava erityyppisiä ryhmiä ja asenteita. Poliittinen suuntautuminen näyttäisi olleen yksi erottava tekijä. Vapaaehtoisarmeijan rungon muodostivat liberaalit, jotka vastustivat itsevaltiutta, koska pitivät sitä taantumuksellisena. Varsinkin vuosien 1916–1917 aikana koko kansan tyytymättömyys itsevaltiuteen kasvoi maailmansodan tuomien kärsimysten ja nälänhädän takia. Suuri osa oppineesta sivistyneistöstä oli jo kauan pitänyt itsevaltiutta vanhanaikaisena järjestelmänä, joka tulisi korvata uusilla poliittisilla ideoilla, kuten sosialismilla tai liberalismilla. Itsevaltiutus oli sitä paitsi epäonnistunut myös imperiumin puolustamisessa Venäjän–Japanin-sodan aikana ja toistamiseen maailmansodan

²³ Haber, 1998, s. 16, 23.

puhjetessa 1914.²⁴ Bulgakovin kuvauksessa keskiöön nousevat kuitenkin hetmanin armeijassa taistelevat monarkistit, joille itsevaltius näytti edelleen oikealta vaihtoehdolta.

Valkoisten armeija oli nopeasti kokoon kerätty ja epäyhtenäinen joukko, sillä sitä ei pitänyt koossa punaisten etuna ollut vahva yhteinen ideologinen motivaatio. Osa valkoisista tsaarin armeijan upseereista katsoi palvelevansa Venäjää sen uudessa muodossaan Neuvosto-Venäjänä, mikä sai heidät jäämään puna-armeijan palvelukseen. Suurin osa upseereista halusi kuitenkin perustaa jotain uutta, joka muistuttaisi pitkälti perinteistä Venäjän imperiumia.²⁵ Näihin jälkimmäisiin upseereihin ja vapaaehtoiisiin kuuluvat Turbinin veljekset ystävineen. Aleksei Turbinin mukaan valioarmeija koostuu junkkareista, ylioppilaista, lukiolaisista ja upseereista, sillä he ovat lojaaleja Venäjälle.²⁶ Heidän moraalinsa mukaan on taisteltava niin kauan kuin se on järkevää, sillä perinteisiä arvoja, kulttuuria ja uskontoa tulee puolustaa.

Turbinien talossa kulttuuri on jatkuvasti läsnä musiikin tai kirjallisuuden muodossa. Takan reunustaan vuosien mittaan raapustetut lausahdukset kertovat omaa tarinaansa menneiden vuosien onnellisista ajoista: *"Ostin lipun Aidaan. Ensi parvi, aitio 8, oikea puoli."* Joukkoon mahtuu myös poliittisia kannanottoja: *"Eläköön Venäjä! Eläköön itsevaltius!"* ja *"Kuolema Petljuralle!"*²⁷

Erään ryhmäjaon – jonka valossa Bulgakovinkin näkemyksiä voidaan tarkastella – tarjoaa Robert V. Danielsin näkemys kolmentyyppisistä sivistyneistön jäsenistä. Hänen mukaansa 1900-luvun alkuun mennessä Venäjällä voitiin erottaa perinteitä kunnioittava, oppinut, ja oikea intelligentsija, tekninen intelligentsija ja kolmanneksi sivistyneistön statusta havitteleva näennäisintelligentsija. Perinteisen intelligentsijan edustajat omistivat aikansa tutkimiseen tai luovaan työhön. Heille ideoiden ja teorioiden pohtiminen oli tutumpaa kuin niiden toteuttaminen käytännön elämässä. 1800-luvun puolivälin jälkeen koulutus tuli mahdolliseksi yhä useammille, joten Danielsin mukaan myös älykköjen piiri kasvoi. Tämä uusi aines ei kuitenkaan ollut uusille teorioille omistautunutta ja luovaa kuten vanha intelligentsija. He yrittivät vain

²⁴ Burbank, 1986, *Intelligentsia and Revolution. Russian Views of Bolshevism 1917–1922*, s. 170–171.

²⁵ Malia, 1994, *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia 1917–1991*, s. 120.

²⁶ Bulgakov, 1972, *Valkokaarti*, s. 57.

²⁷ Bulgakov, 1972, *Valkokaarti*, s. 26.

saavuttaa paremmat elinolot, jotka sivistyneistöön yleensä yhdistettiin, ja tämän vuoksi havittelivat sivistynyttä statusta.²⁸

Turbinien elämä noudattaa pikkuporvarillista elämänmenoa kirjojen, tärkättyjen pöytäliinojen, hienojen astiastojen ja kultivoituneiden tapojensa keskellä. Turbinitystävineen näyttäisivät olevan Danielsin asteikolla oikeita intelligenttejä, sillä he eivät pysty eivätkä halua irrottautua entisestä elämänmenosta, vaikka minä hetkenä hyvänsä heidän maailmansa saattaa sortua. Myšlaevskin paljonpuhuva toteamus valaisee joukkion arvomaailmaa: *”Ortodoksinen usko ja itsevaltius – mikään muu ei ole Venäjällä mahdollista!”*²⁹ Koko seurue näyttää olevan hartaita itsevaltiuden kannattajia. Myšlaevskin julistuksen ohella monarkismista kielivät Ludvig XIV:n kuva seinäryijyssä, peltirasiaan piilotettu perintöruhtinas Alekseikin kuva sekä keisarillisen Venäjän hymnin laulaminen, vaikka se on kielletty. Keisariperheen surmaamisesta kiistellään, sillä toivoa itsevaltiuden palauttamisesta ei haluta hylätä. Surmaamista pidetään bolševikkien propagandana, mutta silti kauhea epäluulo kalvaa mieliä. Entä jos vanha yhteiskuntajärjestys on ikuisiksi ajoiksi menetetty, eikä paluuta vanhaan enää ole?

Itsevaltiuden romahdettua monarkisteja pakeni Pietarista ja Moskovasta konservatiiviseen Kiovaan, mistä monet jatkoivat ulkomaille siirtolaisiksi. Vaikka monarkismia oli ennen vallankumousta parjattu, sen kannattajajoukot moninkertaistuivat vallankumousten ja kansalaissodan kaaoksen keskellä, sillä jotkut näkivät monarkismissa keinon luoda imperiumi uudelleen. Toisaalta kaivattiin koko valtion yläpuolella olevaa auktoriteettia, joka toisi järjestyksen ja uhrautuisi sankarillisesti valtion puolesta. Tällaisia mielikuvia heräsi varsinkin, kun tieto keisarillisen perheen murhasta levisi.³⁰ Monarkismi näyttäisi olevan Turbineille ja kumppaneille kuitenkin enemmän kuin vain kaaoksen keskellä ikävöity auktoriteetti. Vaikka hetmanin hallitus ajoikin Ukrainan itsenäisyyttä, se tarjosi silti monarkistisille konservatiiveille mahdollisuuden puolustaa perinteistä yhteiskuntajärjestelmää ja periaatteita. Kuten Šervinski romaanissa asian ilmaisee, tarkoitus oli hetmanin ja saksalaisen armeijan yhteistyöllä lyödä bolševikit ja säilyttää Venäjän monarkia.

²⁸ Daniels Robert V., 1961, *Intellectuals and the Russian Revolution*, s. 270–278.

²⁹ Bulgakov, 1972, *Valkokaarti*, s. 61.

³⁰ Burbank, 1986, s. 171.

Itsenäinen Ukraina nähtiin tässä prosessissa vain välttämättömänä välivaiheena. Tavoitteena oli lopulta yhdistää Venäjän imperiumi.³¹

Kun Aleksei Turbin ilmoittautuu hetmanin armeijaan, tiedustelee eversti hänen poliittista suuntautumistaan, arvellen Turbinin olevan sosialisti niin kuin kaikki intelligentit hänestä näyttävät olevan. Turbin ilmoittaa kuitenkin olevansa monarkisti ja inhoavansa sosialisteja. Everstiä on kielletty ottamasta monarkistisia aineksia armeijaan, koska ukrainalainen väestö ei heitä kannata. Bulgakovin kuvauksen mukaan eversti kuitenkin puhuu toisin kuin ajattelee, sillä hän pestaa monarkistiksi tunnustautuvan lääkärin riveihinsä. Näin ollen myös eversti itse näyttäisi olevan itsevaltiuden sympatisoija.³² Kun ajatellaan, että monarkisti tarkoittaa tässä kohdin samaa kuin Venäjän imperiumin kannattaja, oli tietenkin ristiriitaista ottaa sellaisia aineksia Ukrainan itsenäisyyttä puolustavaan armeijaan. Vaikka eversti viittaa Ukrainan kansan nationalistisiin pyrkimyksiin, hän ei niistä näytä loppujen lopuksi piittaavan. Itsenäisessä Ukrainassa oli päädytty tilanteeseen, jossa sitä hallitsivat venäläiset tai venäjänmieliset ukrainalaiset, joista ainakin osalle itsenäinen Ukraina toimi vain pelinappulana haviteltaessa imperiumin uudelleenrakentamista.³³ Bulgakov kyllä kuvaa paikka paikoin Ukrainan vuosisatoja sorretun maaseutuväestön pihisevää vihaa, joka kohdistetaan monarkisteja ja saksalaisia kohtaan. Ukrainalainen nationalismi ei näytä Turbinien kaltaisia venäläisiä juuri koskettavan, sillä heidän asuvat kaupungissa, eivätkä juuri tiedä mitä maaseudulla tapahtuu.

Turbinien ja heidän seurueensa venäläisyys paistaa läpi heidän puheistaan. Aleksei Turbin nimittää Ukrainaa Vähäksi-Venäjäksi,³⁴ mikä on tyypillistä Ukrainan venäläisille. Nimityksen käyttäminen kertoi venäläisten pitävän Ukrainaa yhtenäisen Venäjän eräänä osa-alueena.³⁵ Aivan kuten valkoiset vapaaehtoisarmeijan kannattajat myös monarkistit kannattivat yhtä ja jakamatonta Venäjää. Keinot tavoitteen saavuttamiseksi vain näyttäisivät olleen erilaiset. Haave yhtenäisestä Venäjästä selittää Turbinien ja heidän ystäviensä jyrkän kielteistä ja halveksivaa suhtautumista Ukrainan nationalistisia petljuralaisia kohtaan. He pitivät ukrainalaisia

³¹ Procyk, 1995, s. 53; Bulgakov 1972, Valkokaarti, s. 58.

³² Bulgakov, 1972, Valkokaarti, s. 99–100.

³³ Procyk, 1995, s. 51–53.

³⁴ Bulgakov, 1972, Valkokaarti, s. 57.

³⁵ Procyk, 1995, s. 49.

selvästi alempiarvoisina, eivätkä voi hyväksyä Simon Petljuran johtamaa Ukrainan kansantasavallan sosialistis-nationalistista armeijaa. Edythe C. Haberin tulkinnan mukaan Bulgakov kuvaa petljuralaiset sivistymättömiksi ja raivoaviksi roistoiksi, joita on sorrettu läpi vuosien. Kun heillä olisi tilaisuus ottaa valta käsiinsä, he epäonnistuvat, sillä heillä ei ole mitään kunnollista ideologiaa, joka täyttäisi vallankumouksessa muodostuneen aatetyhjiön. Vaikka bolševismia pidetään vielä pelottavampana visiona, heillä myönnetään sentään olevan oma oppineiden muotoilema ideologia, jonka puolesta he taistelevat.³⁶

2.2. Moraali koetuksella

Bolševismi oli jotain, mihin muut valtiot suhtautuivat joko kielteisen pelokkaasti tai älymystön piirissä uteliaisuudella. Sosialistien puheet maailmanlaajuisesta vallankumouksesta olivat omiaan lietsomaan vihaa ja epäluuloja.³⁷ Kansalaissodan puhjettua Neuvosto-Venäjällä 1918 ulkovalloille tarjoutui tilaisuus, niin halutessaan, pysäyttää bolševismin leviäminen valkoisten joukkojen rinnalla. Bulgakov värvättiin lääkäriksi valkoisten puolelle joksikin aikaa vuonna 1919, kun sota Neuvosto-Venäjällä oli täydessä käynnissä.³⁸ Hän ei siis liittynyt armeijaan vapaaehtoisesti, mutta hänen sympatiansa sisällissodan aikana olivat valkoisten puolella. Tämä käy selkeästi ilmi hänen Groznyin kaupungin paikallislehteen vuonna 1919 kirjoittamastaan artikkelista ”Tulevaisuudennäkymiä”. Kirjoituksessaan Bulgakov pitää bolševikkeja roistoina, jotka ovat vallanneet isänmaan. Valkoiset sankarit taas tulevat maan vapauttamaan brittien avustamana. Ilman valkoisten voittoa uhkaa isänmaata jämähtäminen takapajuisuuteen ja sivistymättömyyteen samaan aikaan kun Euroopassa: *”Länsi välkehtii sähkövaloissa, valtaa avaruutta, rakentaa, tutkii, julkaisee ja opiskelee.”*³⁹ Bulgakoville maailmansodan voittajavallat edustivat vuonna 1919 kehityksen kärkeä sekä sanan- ja julkaisun vapautta. Hän olisi mielellään nähnyt valkoisten voittavan sisällissodan ulkovaltojen avulla.

Niin romaanissa kuin todellisuudessaakin Petljuran nationalistinen armeija valtasi Kiovan 14.12.1918. Hetmani pakeni saksalaisten kanssa turvaan selkeän ylivoiman

³⁶ Haber, 1998, s. 86.

³⁷ Kenez, 1999, A History of the Soviet Union from the Beginning to the End, s. 31; Pesonen, 1999, s. 139.

³⁸ Haber, 1998, s. 24.

³⁹ Bulgakovin sanomalehtiartikkelista ”Tulevaisuudennäkymiä” 26.11.1919, Curtis, 1994, s. 31–34.

tieltä.⁴⁰ *Valkokaartissa* pakenijana kuvataan Jelena Turbinin mies kapteeni Sergei Talberg, joka pakenee Saksaan jättäen vaimonsa Ukrainaan. Jelenan veljet eivät suhtaudu Talbergin, hetmanin ja saksalaisten pakoon lainkaan myötämielisesti. Joukkojen, joiden tuli puolustaa – ainakin näennäisesti – hetmania, jäivät oman onnensa nojaan. Pakenijat kuvataan kunniattomiksi pettureiksi, jotka pakenevat ”*rotan ravia tuntemattomaan*”. Talberg ilmoittaa pyrkivänsä Donille Denikinin joukkoihin, mitä konservatiiviset Turbinin ystävineen eivät myöskään katso hyvällä.⁴¹ Valkoisten rivit rakoilevat paitsi suhtautumisessa kansallisiin itsenäisyyspyrkimykseen ja poliittiseen suuntautumiseen, myös moraalikysymyksissä. Bulgakovin kuvaamien oikeiden intelligenttien ja monarkistien mielestä pakeneminen epätoivoisessakin tilanteessa on moraalisesti väärä ratkaisu. Parempi olisi noudattaa tätä neuvoa: ”*Torkkukaa varjostimen luona, lukekaa – lumimyrsky ulvokoon – odottakaa kunnes luoksenne tullaan.*”⁴² Tätä ohjenuoraa muut kuin Talberg pitivät Turbinien talossa oikeana, sillä siellä elämä jatkuu vallan vaihtumisesta huolimatta lähes kuten ennenkin. Ainoastaan pienimuotoista itsesensuuria on havaittavissa, kun takanreunukset kirjoitukset pyyhitään pois, epoletit revitään takeista irti ja poltetaan sekä aseet piilotetaan. Nämä ovat pinnallisia muutoksia, itsesuojelua, mutta muuten elämäni hanteet säilyvät samanlaisina kuin ennenkin.

Jos Talberg kuvataan moraaliltaan rappeutuneena, niin valkoisen puolen todellisena ”rikkaruuhona” kuvataan vänrikki Mihail Špoljanski. Hänet kuvataan erittäin oppineena, kaunopuheisena ja kulturellina ihmisenä, jota suorastaan palvotaan runopiireissä. Häntä pidetään myös rohkeana taistelijana, joka uhkarohkealla tiedustelumatkalla katoaa jäljettömiin. Tosiasiassa Špoljanski sabotoi hetmanin armeijan kalustoa taistelukelvottomaksi ja lavastaa oman katoamisensa. Romaanin loppupuolella, kun punaiset ovat lähestymässä kaupunkia, myös Špoljanski ilmestyy yllättäen Kiovan torille. Tällä kertaa hän esiintyy kuitenkin puna-armeijan kannattajana, mikä leimaa hänet valkoisten puolella loikkariksi ja petturiksi. Pian Aleksei Turbinin vastaanotolle ilmestyy mieleltään järkkynyt runoilija Rusakov, joka kuvailee Špoljanskin olevan ”*Antikristuksen edelläkävijä*”, joka on lähtenyt

⁴⁰ Procyk, 1995, s. 106.

⁴¹ Bulgakov, 1972, *Valkokaarti*, s. 41–44. Donilla olivat tuolloin Denikinin johtamat valkoiset vapaaehtoisjoukot, jotka koostuivat pääasiassa liberaaleista aineksista.

⁴² Bulgakov, 1972, *Valkokaarti*, s. 41. Venäläisessä kirjallisuudessa lumimyrsky on perinteisesti toiminut levottomuuksien tai kapinoiden symbolina.

Moskovaan antaakseen merkin ”*langenneiden enkeleiden*” armeijalle eli bolševikeille.⁴³

Lujasti perinteiseen kulttuuriin ja arvomaailmaan luottava Aleksei Turbin voidaan nähdä langenneen Špoljanskin vastavoimana. Henkilöitä yhdistää romaanissa nainen, Julia Reiss, joka pelastaa Aleksein petljuralaisten ajohahdilta. Julian entiseksi mieheksi paljastuu Špoljanski, joka on jättänyt Julian. Vaikka miehet eivät kertaakaan tapaa kasvotusten, heidän välillään on aistittavissa moraalinen konflikti. Haberin mukaan Špoljanski edustaa Bulgakovin kerronnassa perinteisten arvojen hylkääjää, joka näkee bolševismissä uuden historiallisen voiman, eikä epäröi tarttua uuteen mahdollisuuteen. Špoljanskilla saattaa olla jopa esikuva todellisuudessa: kriitikko Viktor Šklovski, joka loikkasi valkoiselta puolelta punaisten riveihin.⁴⁴

Špoljanski on ehdottomasti negatiivisimpia hahmoja, joita *Valkokaartissa* esiintyy. Vaikuttaisi siltä, että vaikka Bulgakov kuvasi Turbinien ystävineen ymmärtävän špoljanskien toimintaa, he eivät voineet hyväksyä sitä, sillä se ei ollut moraalisesti oikein. Myöskään pakeneminen ei ollut hyväksyttävää. Ehkä oli niin, että Bulgakovin kuvaamille oikeille intelligenteille perinteisen kulttuurin vaaliminen tarkoitti samaa kuin sivilisaation ja myös ylipäätään intelligentsijan olemassaolon vaalimista. Niin petljuralaiset kuin bolševikit nähdään sivistyneistön kulttuurin ja näin ollen koko sivilisaation uhkana.⁴⁵ Se, että oman yhteiskuntaryhmän jäseniä loikkaa vastapuolen riveihin tai pakenee jättäen oman ryhmänsä vastapuolen armoille, tulkitaan erittäin moraalittomaksi ja petturimaiseksi toiminnaksi. Oman ryhmän jäseniltä odotetaan harkintaa, viisasta toimintaa ja samanlaisten arvojen noudattamista, joten ehkä tämän vuoksi Talbergin ja Špoljanskin toimintaan suhtaudutaan niin katkeran halveksivasti.

Toisaalta omia ollaan valmiita auttamaan, vaikka kaikki eivät niin kunniallisia olekaan. Bulgakovin mukaan ihmisten rauhaa ja kotia tuli suojella, eikä minkään muun vuoksi oikeastaan kannattanutkaan sotia,⁴⁶ mikä käy hyvin ilmi Turbinien auttaessa naapureitaan. Heidän alakerrassaan asuvat Vasili ja Vanda Lisovitš, jotka voitaneen

⁴³ Bulgakov, 1972, Valkokaarti, s. 151, 158, 280, 306.

⁴⁴ Haber, 1998, s. 98–101.

⁴⁵ Haimson Leopold H., 1988, *The Problem of Social Identities in Early Twentieth Century Russia*, s. 9.

⁴⁶ Bulgakov, 1972, Valkokaarti, s. 217.

lukea pikkuporvareiksi, sillä Vasili on insinööri. Kitsaudestaan ja askeettisesta elämästään johtuen pariskunnalle on kertynyt sievoinen omaisuus, jonka he yrittävät piilottaa parempien aikojen toivossa. Danielsin asteikolla Lisovitšit kuuluisivat tekniseen intelligentsijaan, jota määritti lähinnä ammatillinen erikoisosaaminen, mutta ei niinkään kirjanoppineisuus ja arvostus muiden silmissä.⁴⁷

Turbinit ystävineen eivät juuri tunnu arvostavan kylmäkiskoisia naapureitaan, sillä he pitävät Lisovitšeja pelkureina, jotka eivät puolusta omiaan vaan piiloutuvat kulissien taakse. Eräänä iltana alakerrassa käy rosvojoukkio ryöstämässä pariskunnan piilotettuja kalleuksia ja uhkaamassa heidän henkeään, mikä saa pariskunnan kauhun valtaan. Turbinit ystävineen tarjoavat apua ja suojelua vanhalle pariskunnalle, mistä Lisovitšit kiitollisina tarjoavat vieraanvaraisuuttaan ja ystävällisyyttään auttajilleen. Näyttäisi siltä, että yhteisen uhan edessä ollaan valmiita joustamaan ja vetämään yhtä köyttä sellaistenkin kanssa, joiden moraali ja lojaalisuus omaa ryhmää kohtaan horjuu. Lisovitšien rauhaa, omaisuutta ja henkeä uhattiin, mikä oli ehdottomasti paheksuttavaa ja oikeuttaa pariskunnan saamaan suojelua. Kaiken lisäksi Vasili myöntää olevansa demokratian kannattaja, mutta ryöstöretken jälkeen hänen uskonsa kansalais- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen horjuu. Hän alkaa nähdä Turbinien tavoin itsevaltiudessa keinon järjestyksen ja rauhan saavuttamiseen.⁴⁸

Oli myös niitä, joita vilpittömästi kunnioitetaan. Tällaisia henkilöitä ovat hetmanin armeijan everstit Malyšev ja Nai-Turs. Molemmat miehet toimivat vanhan kulttuurin ja sivistyksen puolustajina johtaessaan joukkoja petljuralaisia vastaan. Kun saksalaiset ja hetmani lähtevät pakoon, käskee myös Malyšev joukkojensa paeta tai piiloutua, sillä ylivoiman edessä on turha tapattaa itseään. Hänen kuvataan suojelevan sotilaitaan kuin isä lapsiaan ja toimivan erittäin kunniallisesti. Nai-Turs joukkoineen taistelee viimeiseen asti. Eversti itse saa surmansa suojatessaan joukkojaan. Nikolka Turbiniin everstin sankarillisuus tekee suuren vaikutuksen, eikä hän saa rauhaa ennen kuin sankari on asiallisesti haudattu.

⁴⁷ Daniels, 1961, s. 275.

⁴⁸ Bulgakov, 1972, Valkokaarti, s. 263–264.

Malyšev ja Nai-Turs ovat siis konservatiivisen intelligentsijan silmissä kunnioitettavia johtajia toisin kuin paenneet kenraalit. Eräs paenneista kenraaleista kuvataan näytelmässä *Pako* (1927). Turbinin herjaavat tuon tuosta paenneita esikuntalaisia moraalittomuudesta, mutta *Pako* valottaa, ettei paenneillakaan ollut helppoa. Näytelmän alussa kenraali Hljudov palvelee vetäytyvässä valkoisten eturintamassa Krimillä. Hän joutuu kuitenkin pakenemaan muiden valkoisten kanssa Konstantinopoliin, missä sodan painajaismaiset muistot vaivaavat entistä kenraalia. A. Colin Wrightin mukaan Hljudovissa heijastuu koko valkokaartin romahtaminen. Alun perin taisteluun lähdettiin ylevien periaatteiden puolesta, mutta sodan kuluessa Hljudovista tuli vain pyöveli, joka syyllistyi hirmutekoihin. Kaiken lisäksi Venäjän kansa ei näyttänyt tukevan valkoisten sotaa, mikä teki kenraalin ponnistelut mitättömiksi.⁴⁹ Siirtolaisena Konstantinopolissa hänen elämänsä on ulkoisesti ja sisäisesti kurjaa. Entistä periaatteen miestä ja sittemmin pyöveliksi muuttunutta kenraalia vaivaavat jatkuvasti omantunnon tuskat. Kuka ottaa vastuun valkoisten häviöstä ja raakalaisuuksista? Hljudov ei saa rauhaa ellei hän palaa takaisin Venäjälle. Vaikka häntä todennäköisesti odottaa kotimaassa kuolema, hän päättää palata takaisin.⁵⁰

Näyttäisi siltä, että Bulgakovin kuvaamana oikeat intelligentit katsoivat moraaliseksi velvollisuudekseen puolustaa perinteistä kulttuuria ja omaa ryhmäänsä, sillä koko sivilisaatio oli uhattuna uusien ryhmien pyrkiessä valloille. Kunniallisina pidettiin niitä, jotka puolustivat yhteisiä arvoja, mutta niiden pettäjiä halveksittiin. Tosin myös kunnialliset kärsivät omantunnon tuskia, sillä Aleksei Turbin ei aina koe toimivansa tarpeeksi kunniallisesti, koska ei uskalla. Hänen pitäisi sanoa pakenevalle Talbergille suorat sanat, mutta siihen hän on liian heikko. Perinteiden puolustajat eivät siis päästäneet itseään helpolla taistellessaan arvojensa puolesta. Halveksitut paenneet kenraalit, kuten Hljudov, kokevat suuria omantunnon tuskia sodan aikaisten tekojensa ja pakonsa takia. Vaikuttaisi siltä, että intelligentsijan sisällä tapahtui hajaantumista osan paetessa tai tullessa toisiin aatoksiin, mutta toisaalta tapahtui myös yhdistymistä. Turbinien ja Lisovitšien välit lämpenevät, koska he olivat tietyistä oikeuksista, kuten ihmis- ja omistusoikeuksista samaa mieltä. He lähentyvät poliittisellakin rintamalla toisiaan yhteisen uhan edessä.

⁴⁹ Wright, 1978, s. 132.

⁵⁰ Bulgakov, 1972, *Flight*, s. 235–238.

3. Älymystön sopeutumishaasteet neuvostoyhteiskunnassa

3.1. Kotimaa ennen kaikkea

Bulgakov tarjoaa pienen väläyksen Nikolai II:n aikaisesta hallinnosta kirjoitelmassa *Purppurasaari*. Kertomuksen tapahtumapaikkana on yksinäinen trooppinen saari Tyynellämerellä. Saarta asuttavat kolme erilaista heimoa: punaiset etiopialaiset, valkoiset arabit ja kaksiväriset arabit. Kaikkien johtajana toimii itsevaltias Sizi-Buzi, jonka apuna häärivät valkoiset ja kaksiväriset arabit sekä ylipappi Riki-Tiki-Tavi. Etiopialaiset, jotka muodostavat ehdottoman enemmistön asukkaista, tekevät kaiken raskaan työn, kuten viljelevät maata ja keräävät ruokaa. Itsevaltias haalii suurimman omaisuuden itselleen ja arabeille, kun taas etiopialaiset näkevät nälkää, vaikka raatavat jatkuvasti. Kerran he jopa nousevat kapinaan, mutta arabit taltuttavat kapinan Sizi-Buzin käskystä. Eräänä yönä saaren tulivuori purkautuu tappaen itsevaltias Sizi-Buzin. Vallan ottaa hetkellisesti entinen kaksivärinen, mutta sittemmin punaiseksi muuttunut arabi Kiri-Kuki, jonka etiopialaiset pian syrjäyttävät. Pian saarella riehuu sisällissota kaikkien heimojen kesken. Ulkovallat, jotka aikaisemmin olivat käyneet kauppaa Sizi-Buzin kanssa, ovat kiinnostuneita sekaantumaan saaren kamppailuihin ja jopa valloittamaan saaren. Siellä huhutaan kuitenkin riehuvan rutto, joten ulkovallat jättävät saaren karanteeniin kuudeksi vuodeksi, mutta palaavat sitten valloitusaikeet mielessään.

Bulgakovin esittämä kuva vanhasta tsaarinaikaisesta hallinnosta ei ole ruusuinen. Itsevaltias Sizi-Buzi kuvaa tsaari Nikolai II:ta ja valkoiset arabit aatelista, joka pitää hallintoasemia itsellään. Ylipappi Riki-Tiki-Tavi on arvatenkin Rasputin. Tulivuorenpurkaus, joka sattui yllättäen, edustaa vuoden 1917 helmikuun vallankumousta. Punaiset etiopialaiset kuvaavat työläisiä ja talonpoikia. Mielenkiintoiset kaksiväriset arabit taas edustavat ilmeisesti perustuslaillisia liberaaleja. Kaksivärisestä punaiseksi muuttunut arabi Kiri-Kuki esittää väliaikaisen hallituksen Aleksandr Kerenskiä, joka nousi väliaikaisen hallituksen pääministeriksi heinäkuussa 1917. Kertomuksessa Kiri-Kukin johtama hallinto ei onnistu hoitamaan

saaren asioita kuntoon vaan ruoan puute ja alistaminen vaivaavat erityisesti etiopialaisia. Niinpä etiopialaiset eli työläiset aloittavat oman kapinansa, jonka leviämistä verrataan ruton leviämiseen.⁵¹

Purppurasaari kertoo tragikoomisessa ja tiivistetyssä muodossa vallankumouksesta ja sitä seuranneista tapahtumista. Kun kiinnitetään huomiota kertomuksen heimoihin, voidaan huomata Bulgakovin jakaneen kansan yksinkertaistetusti kolmeen ryhmään: työläisiin ja talonpoikiin, aatelistoon ja liberaaliin intelligentsijaan. Tällainen jako on voimassa siis ennen vallankumousta, mutta sen jälkeen kertomuksessa mainitaan oikeastaan vain etiopialaiset ja arabit eli työläiset ja talonpojat sekä vanhat sivistyneistön vallanpitäjät. Väliaikaisen hallituksen vallanpitäjät leimataan huijareiksi tai ylimielisiksi tavallisia kansalaisia kohtaan. Johtaja Kiri-Kuki esittää tyhjiä lupauksia kaikkien tasapuolisesta kohtelusta, mutta kohta sekä etiopialaiset että arabit ovat tyytymättömiä johtajien toimintaan. Niinpä punaiset etiopialaiset päättävät ottaa vallan käsiinsä, mikä ei tietenkään miellytä arabeja. Pian näiden kahden ryhmän välillä riehuu sota, joka kuvaa Venäjän kansalaissotaa. Osa arabeista pakenee ulkomaille, sillä heidän mukaansa he eivät voi näyttää naamaansa saarella tai muuten he tulevat tapetuiksi. Heidän näkemyksensä etiopialaisista on kaikkea muuta kuin suopea. He ottaisivat mielellään ulkomaista apua vastaan kapinoitsijat kukistaakseen.⁵² Bulgakov näyttäisi viittaavan paenneilla arabeilla Venäjän parempiosaiseen väestöön ja monarkian kannattajiin, jotka pakenivat Keski- ja Länsi-Eurooppaan itsevaltiuden murennuttua. Suurin osa paenneista oli hyvin koulutettua väestöä, kuten professoreita, tutkijoita, intelligenttejä tai entisiä aatelisia.⁵³ Siirtolaisiksi lähteneet pelkäsivät henkensä edestä, aivan kuten Bulgakovkin kertomuksessaan kuvailee, sillä neuvostohallitus oli valmis valtansa juurruttamiseksi vaientamaan toisinajattelijat, joita suuri osa parempiosaisista oli.

Aikansa ulkomailta oltuaan osa arabeista palaa kuitenkin kotisaarelleen. He ovat jättäneet jälkeensä viestin, jonka mukaan he haluavat tehdä sovinnon etiopialaisten kanssa, sillä on parempi kuolla ruttoon kotona kuin kärsiä ulkomailta huonosta

⁵¹ Bulgakov, 1972, *Crimson Island*, s. 217–230.

⁵² Bulgakov, 1972, *Crimson Island*, s. 225–226.

⁵³ Raeff, 1990, *Russia Abroad. A Cultural History of Russian Emigration 1919–1939*, s. 26.

kohtelusta.⁵⁴ Tästä kommentista on luettavissa epäsuora kutsu palata kotimaahan. *Purppurasaari* ilmestyi *Nakanune*-lehdessä, joka palveli Smena Vehi -liikkeen päämääriä. Bulgakovin kutsu on tarkoitettu siis venäläisille siirtolaisille, jotta he isänmaallisuuden hengessä palaisivat takaisin. Siirtolaisliikkeen tavoitteena oli yhteistyö neuvostohallituksen kanssa, sillä elämä kotimaassa ja -kulttuurissa näytti houkuttelevammalta kuin jääminen vieraalle maaperälle vieraaseen kulttuuriin. Vaikka marxistis-leninististä ideologiaa ei tarvinnutkaan kannattaa, oltiin valmiita myöntämään bolševikkien valta-asema, jotta päästiin takaisin kotimaahan.⁵⁵ Joukko siirtolaisia palasi Neuvosto-Venäjälle vuosien 1922–24 aikana. Palaamiseen vaikutti varmasti ulkomailla koetut huonot taloudelliset olot, sillä siirtolaiset joutuivat usein tekemään huonopalkkaisia ja yksinkertaisia töitä elantonsa ansaitakseen. Lisäksi ulkomailla koettu muukalaisvastaisuus ja kansalaisyhteisöjen puuttuminen vaikeuttivat sopeutumista vieraaseen maahan. Bulgakovin teksteistä päätellen myös isänmaallisuus ja kansallishenki näyttäisivät olleen niin vahvoja arvoja tämän ryhmän piirissä, että niiden vuoksi kannatti palata kotimaahan ja yrittää tulla toimeen bolševikkien kanssa. Venäläiset siirtolaiset olivat alun perin lähteneet kotimaastaan siinä uskossa, että he pian pystyisivät palaamaan takaisin. Uuden talouspolitiikan vapauttava ilmapiiri 20-luvun alussa vaikutti myönteisesti joidenkin siirtolaisten takaisinmuuttoon.⁵⁶

Isänmaallisuus ja kansakunnan puolustaminen nousee esiin muuallakin kertomuksessa. Kun britit ja ranskalaiset yrittävät interventiota Purppurasaarelle, seisovat sekä etiopialaiset että palanneet arabit yhdessä puolustusrintamassa yhteistä vihollista vastassa. Myös ulkomaille jääneet arabit suunnittelevat hyökkäystä kotisaarelleen vallatakseen sen itselleen. Heidän hyökkäyksensä kuitenkin tyrehtyy etiopialaisten ja kotiin palanneiden arabien ylivoiman edessä. Niinpä loputkin arabeista solmivat rauhan etiopialaisten kanssa, mikä ei tippaakaan miellytä heitä tukeneita ulkomaalaisia, sillä yhdistyneet etiopialais-arabi-joukot suuntaavat hyökkäyksensä ulkomaalaisia vastaan. Ulkomaalaisille tulee kiire paeta takaisin Eurooppaan, jotta rutto ei leviäisi sinnekin.⁵⁷

⁵⁴ “We’re going back to the island. We’ll make peace with the Ethiopians. Better die of the plague at home than from your rotten sardines.” Bulgakov, 1972, *Crimson Island*, s. 228.

⁵⁵ Curtis, 1994, s. 42.

⁵⁶ Raeff, 1990, s. 4, 41–42; *Handbook of Russian Literature*, s. 428.

⁵⁷ Bulgakov, 1972, *Crimson Island*, s. 231–235.

Kansalaissodassa tapahtuneet interventiot olivat vahvistaneet Leninin esittämää väitettä, jonka mukaan imperialistit halusivat murskata uuden sosialistisen valtion.⁵⁸ Bolševikkihallitus siis pelkäsi ulkovaltojen sekaantumisyriä vuosien 1923–24 aikana, jolloin kansainväliset suhteet olivat heikoissa kantimissa, eikä hallitukseen luotettu ulkomailla. Bolševikit olivat valmiita puolustamaan ensimmäisen sosialistisen valtion olemassaoloa. Mikä motivoi palanneita siirtolaisia liittymään puolustusrintamaan, varsinkin, kun he olivat aiemmin olleet valmiita hyväksymään ulkovaltojen avun kansalaissodassa? Novellissa vielä merkillisempää on etiopialaisten ja ulkomailta palanneiden arabien yhdistyminen yhtenäiseksi joukkioksi. Selitys näihin ilmiöihin näyttäisi piilevän *Purppurasaaren* rivien välissä. Sieltä on tulkittavissa melkoista venäläisyyden ja oman kansakunnan suitsutusta, mikä oli ominaista Smena Vehi -liikkeen kannattajien piirissä.

Smena Vehi -liikkeen kannattajien joukko ei ollut laaja, sillä monille vanhan polven sivistyneille liikkeen ajattelumallit olivat vieraita. Kannattajat näkivät isänmaan kansallisena voimana, minkä vuoksi maata tuli puolustaa sellaisena kuin se kulloinkin oli huolimatta ideologisista tai kulttuurillisista erimielisyyksistä. Liikkeen johtohahmona tuli tunnetuksi Nikolai Vasiljevits Ustrialov, jonka mukaan bolševikkien voitto kansalaissodassa voitiin tulkita Venäjän voitoksi valtiona. Hänen tulkintansa mukaan intelligentsijan ei tarvinnut hyväksyä bolševismia järjestelmänä, sillä se saisi uudenlaisen muodon ajan myötä. Tärkeämpää oli herättää henkiin kotimaa ja työskennellä sen yhtenäisyyden puolesta, jotta siitä tulisi merkittävä kansainvälinen voima. Tästä voimasta kertoo *Purppurasaaren* loppukappale, jossa etiopialaiset ja arabit lähettävät yhteisen viestin paenneille ulkomaalaisille. Viestissä he julistavat omaa voittoaan kansainvälisellä kentällä jättämättä epäselväksi halveksuntaansa ulkovaltoja kohtaan. Ustrialovin lausunnoista voitiin erottaa muukalaisvastaisia piirteitä, minkä vuoksi hänen teoriaansa alettiin myöhemmin kutsua nationalistiseksi bolševismiksi. Ulkomaalaiset kuvataan melkoisiksi raakalaisiksi myös *Purppurasaarella*, sillä he nöyryyttävät parhaansa mukaan turvaa hakevia arabeja. Ustrialovin mukaan yhteistyö ulkovaltojen kanssa sai jäädä, sillä oli aika palauttaa imperiumi voimiinsa. Tässä projektissa hän katsoi bolševismin toimivan moottorina.⁵⁹

⁵⁸ Hosking, 1990, s. 64–65.

⁵⁹ Burbank Jane, 1986, s. 222–223.

Bulgakov itse ei välttämättä ollut niin innokas Smena Vehi -aatteen kannattaja kuin *Purppurasaari* antaa ymmärtää. Hän tunsikin paremminkin vastenmielisyyttä Nakanunen avustajakunnan Neuvostoliiton sympatisoimista kohtaan, koska hän halveksii bolševikkeja ja heidän filosofiaansa.⁶⁰ Omien sanojensa mukaisesti: ”*Voin kuitenkin vilpittömin sydämin sanoa itselleni, että olen julkaissut siinä vain välttämättömyyden pakosta. Ellei Nakanunea olisi, eivät Mansettimuistiinpanoni olisi koskaan nähneet päivänvaloa, eivätkä liioin monet muutkaan kirjoitukseni, joissa olen ilmaissut itseäni kaunokirjallisesti ja totuudellisesti.*”⁶¹ Yleisö, jolle kirjoitukset oli osoitettu, mitä ilmeisimmin piti isänmaallisuutta ja omaa kansakuntaa merkittävinä arvoina. Jopa niin tärkeinä, että toisista arvoista oltiin valmis joustamaan ja yritettiin tulla toimeen toisenlaisen arvomaailman edustajien eli bolševikkien kanssa. Tämän sivistyneistöstä koostuvan ryhmän arvomaailmassa perinteisellä isänmaallisuudella ja jopa nationalismilla näyttäisi olleen suuri rooli, mutta muista perinteisistä arvoista oltiin valmiita poikkeamaan tavoitellessa uutta voimakasta kotimaata.

Smena Vehi -liikkeen kannattajat olivat kuitenkin pieni osa siitä joukosta, joka lähti pois Venäjältä joko kansalaissodan jaloista tai myöhemmin 20- ja 30-luvuilla. Jo aiemmin mainitussa näytelmässä *Pako* (1927) Bulgakov kuvaa nimen mukaisesti valkoisten katoista pakoa silloiseen Konstantinopoliin Turkkiin. Valkoisen armeijan ohella pakenijoiden joukossa oli paljon siviilejä, joita näytelmässä edustavat muun muassa apulaiskauppaministerin nuori vaimo Serafima Korzukina ja intellektuelli Sergei Golubkov. Osittain näytelmä perustui Bulgakovin toisen vaimon Ljubov Belozerskajan siirtolaisuusmuistelmiin Konstantinopolista ja Pariisista.⁶² Bulgakov kuvaa todennäköisesti hyvin aidosti valkoisten pakoa Krimiltä Konstantinopoliin. Hämmentyneitä pakenijoita odotti Konstantinopolissa puute, sairaudet ja heikot työmahdollisuudet. Monet jatkoivat vaellustaan Länsi- ja Keski-Eurooppaan, esimerkiksi Pariisiin.⁶³

Tällä kertaa osa Bulgakovin päähenkilöistä sopeutui siirtolaiselämään, eikä halukaan palata takaisin. Tällaisena kuvataan entinen apulaiskauppaministeri

⁶⁰ Curtis, 1994, s. 42.

⁶¹ Bulgakovin päiväkirja 26.10.1923. Curtis, 1994, s. 69.

⁶² Belozerskaya-Bulgakova, 1983, *My Life With Mikhail Bulgakov*, s. 118.

⁶³ Raeff, 1990, s. 18–21.

Korzukin, joka elää Pariisissa herroiksi sinne jo aikaisemmin siirtämänsä omaisuuden turvin. Samalla hän hylkää sairaan vaimonsa Serafiman, jotta saa pelastettua oman nahkansa. Hänessä henkilöityy vastuuntunnon kapitalisti, joita neuvostopropagandan näytelmät kuvasivat tuohon aikaan. Bulgakovilta tämä lienee ivailua aikalaispropagandaa kohtaan. Korzukin siis jää mielellään ulkomaille, koska uskoo varallisuuden tuovan hänelle onnea missä vain. Hänen vaimonsa Serafima yhdessä Golubkovin kanssa päättävät palata takaisin Venäjälle, sillä heillä on koti-ikävä, eikä syytä pelätä paluutaan. Elämä ulkomailla näyttää heistä vieraalta ja kurjalta. Alkuperäisessä näytelmäversiossa vuodelta 1927 he palaavat Venäjälle, mutta vuoden 1933–34 versiossa, jonka Bulgakov muotoili myöhemmän läpimenon toivossa, Serafima ja Golubkov päättävät jäädä Pariisiin. Lesley Milne arvelee päätäntöjen heijastavan Bulgakovin kulloisiakin tunteja siitä, missä hänen olisi pitänyt elää. 1930-luvun alussa Bulgakov oli jo useasti pyytänyt lupaa päästä ulkomaille, sillä hänen taiteellisella urallaan ei kotimaassa voinut olla tulevaisuutta. Paljon venäläisiä kaikista yhteiskuntaluokista jäi ulkomaille asumaan muodostaen venäläistä kulttuuria vaalivan ja tuottavan yhteisön, johon Bulgakov olisi varmasti sopeutunut. Joukkoon kuului muun muassa Bulgakovin veli Nikolai, jota hän ei koskaan päässyt tervehtimään Pariisiin.⁶⁴

Bulgakovin siirtolaisuutta käsittelevät kertomukset ja näytelmät heijastavat mielenkiintoisesti vanhan älymystön ja valkoisiin kuuluneiden uudenlaista elämäntilannetta. Kaipuu omaan kotimaahan ja kulttuuriin näyttäisi olevan lähes kaikille sama. Suhtautumisessa uusiin vallanpitäjiin poikettiin Smena Vehi -liikkeen jäsenten edustaessa myönteistä ääripäätä sopeutumishalukkuudessaan.

3.2. Tiedepiirit ja erikoisosajaat: osaamista valtion valvonnassa

Siirtolaisiksi lähti monia tieteen ja tekniikan erikoisosajia, mutta osa jäi kotimaahan, eikä heidän taitojaan jätetty hyödyntämättä uudessakaan yhteiskuntajärjestelmässä. Vaikka suuri osa vanhasta sivistyneistöstä luokiteltiin bolševikkien asteikolla porvareiksi ja näin ollen luokkaviihollisiksi, heidän oppineisuuttaan ja ammattitaitoaan tarvittiin yhteiskunnan ylläpitämiseen. Intelligentsijan jäseniä pidettiin muiden

⁶⁴ Milne, 1990, s. 20, 154; Raeff, 1990, s. 46.

poliittisten tahojen kuin bolševikkien kannattajana, ahneina ja turhan varakkaina tai yksinkertaisesti ylimielisinä. Toisaalta jo heidän syntyperänsä riitti leimaamaan intelligentsijan jäsenet ”vihollisiksi”, ”porvareiksi” tai ”entisiksi ihmisiksi”. Tästä huolimatta Lenin ja Trotski yrittivät saada puoluetoverit vakuuttuneiksi intelligentsijan henkisen pääoman välttämättömyydestä uuden ja modernin valtion luomisessa. Bolševikkijohtajat jakoivat intelligentsijan näkemyksen, jonka mukaan sosiaalinen kehitys olisi mahdollista korkeakulttuurin tietojen ja taitojen avulla. Nämä tiedot ja taidot tuli vain välittää suurille massoille. Bolševikeilla ei kuitenkaan ollut juuri omia korkeasti koulutettuja erikoisosaajia, joten heidän tuli turvautua porvarillisiin ammattilaisiin pitääkseen muun muassa pankkitoiminnan, liikenteen ja korkeakoulutuksen toiminnassa. Erikoisosaajia houkuteltiin jäämään valtion palvelukseen parempien palkkojen ja erikoisetujen avulla.⁶⁵

Bulgakovin novelli *Kohtalokkaat munat* on monitasoinen yhteiskunnallisia oloja ja bolševikkien kokeiluja ivaileva kertomus. Päähenkilö professori Persikovin kautta voidaan tarkastella porvarillisten erikoisosaajien kohtaloa Neuvostoliitossa. Novelli on villi satiiri, joka käsittelee bolševistisen vallankumouksen lopullisia onnistumismahdollisuuksia vuoden 1924 perspektiivistä. Kertomus on kirjoitettu vuonna 1924, mutta Bulgakov toimii profeettana ennustaessaan, mitä tulee tapahtumaan Neuvosto-Venäjällä neljän vuoden kuluttua eli vuonna 1928.⁶⁶ Novellissa vallankumouksen leviämistä Neuvosto-Venäjälle verrataan kanaruttoon, joka leviää pikavauhtia pysähtyen sopivasti Neuvosto-Venäjän rajoille.⁶⁷ Ruton tapettua kaikki maan kanat etsitään pika-apua kiperään tilanteeseen professori Persikovin löytämästä ja uutta elämää herättävästä ”punaisesta säteestä”. Säteen avulla on määrä kasvattaa ulkomailta tuoduista kananmunista uusi ja vahva kanakanta. Kohtalo puuttuu peliin, kun professori Persikovin niin ikään ulkomailta tieteellisiä kokeita varten tilaamat matelijan ja strutsin munat sekoittuvat kananmunien kanssa. Niinpä kanakannan elvyttämisestä vastaava kommunisti Rokk alkaa tietämättään kasvattaa aivan vääränlaisista munista kanoja punaisen säteen avulla. Seuraukset ovat karmaisevat, kun munista kuoriutuukin jättiläismatelijoita ja -

⁶⁵ Fitzpatrick Sheila, 1989, *The Civil War as Formative Experience*, s. 71–72; Siegelbaum Lewis H., 1992, *Soviet State and Society Between Revolutions 1918–1929*, s. 59–61; Andrie, 1996, *A Social History of Twentieth-Century Russia*, s. 129–130.

⁶⁶ Milne, 1990, s. 47.

⁶⁷ Bulgakov, 1975, *Kohtalokkaat munat*, s. 56; Haber, 1998, s. 194.

strutseja, jotka alkavat tuhota kaikkea ympäriltään uhaten koko Neuvosto-Venäjän olemassaoloa. Mutta kohtalo puuttuu jälleen peliin ja pelastaa maan tuholta. Vuoden 1928 elokuussa koko maan valtaa yllättäen ankara pakkanen, joka tappaa kaikki hirviöt ja päättää venäläisiä piinanneen painajaisen.⁶⁸

Novellin vertauskuvallinen kerrontatapa aiheuttaa lukijalle pientä päänvaivaa. Kertomuksen voi nähdä pelkkänä kauhun sävyttämänä fantasianovellina, mutta rivien välistä paistaa tarkkanäköistä satiiria uutta yhteiskuntajärjestystä kohtaan. Bulgakov luo lyhyen katsauksen novellin alussa sotakommunismiin vuosiin 1919–1921, joiden kurjuutta kuvataan professori Persikovin elämänvaiheiden kautta. Niin professorin työpaikalla kuin kotona vallitsee kylmyys, koska lämmitys ei toimi. Työpaikan vahtimestari kuolee aliravitsemukseen, kuten myös professorin koe-eläimet. Persikov uhkaa jo muuttaa ulkomaille kurjuuden ja kylmyyden keskeltä, mutta jostain syystä hän ei lähde. Silloista valistusasiain kansankomissaaria professori syyttää eläintieteellisen instituutin surkeasta tilasta. Silti hän käy luennoimassa jääkylmässä luentosalissa opiskelijoille, joista suurin osa reputtaa tentissä. Epäonnistumiseen on professorin mielestä syynä se, että oppilaat ovat kommunisteja.⁶⁹ Tässä Bulgakov viitanee työläistaustaisiin opiskelijoihin, joita alettiin kouluttaa myös yliopistoissa pian vallan vaihduttua. Sheila Fitzpatrickin mukaan suurella osalla heistä oli niin paljon tekemistä erilaisissa kouluhallinnon tehtävissä, etteivät he ehtineet opiskella, mikä puolestaan aiheutti heidän heikon opiskelumenestyksensä.⁷⁰ Persikov arvelee heikkotasoisien oppilaiden olevan marxilaisia, mutta toivottaa heidät tervetulleiksi tenttimään uudelleen. Oppilaitaan hän manaa korkeintaan tietämättömyyden takia, mutta ei piittaa heidän poliittisesta taustastaan sen kummemmin. Sama näyttäisi koskevan valtion johtajia. He ovat vihollisia, kun rajoittavat tiedeyhteisön toimintaa, mutta muulla ei professorille ole väliä, sillä tiede on hänelle kaikki kaikessa.

Kaikesta päätellen Bulgakovilla ei ole ikävä noita kurjia sotakommunismiin vuosia, jolloin koko kansa joutui elämään suuressa puutteessa ja kurjuudessa, asuinolosuhteet olivat kelvottomia ja jopa miljoonia ihmisiä kohtasi suuri nälänhätä.⁷¹

⁶⁸ Bulgakov, 1975, Kohtalokkaat munat, s. 101.

⁶⁹ Bulgakov, 1975, Kohtalokkaat munat, s. 20.

⁷⁰ Fitzpatrick, 1979, Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934, s. 66.

⁷¹ Andrlé, 1996, s. 80.

Mutta sitten tuli vuosi 1921 ja ”– – *alkoi jokin liike takaisinpäin.*”⁷² Tuo liike viittaa uuden talouspolitiikan alkamiseen eli NEP-kauden alkamiseen vuonna 1921. Bulgakovin kuvauksen mukaan niin professorin henkilökohtainen hyvinvointi kuin myös koko Moskovan virkistyminen lähtee jyrkkään nousuun. Vuoden 1928 Moskova on Bulgakovin kuvaamana täynnä elämää, valoja ja sykettä. Jopa Neuvosto-Venäjän alkuvuosina kansalaisia piinannut asuntopula on saatu ratkaistua vuoteen 1928 mennessä.⁷³ Kirkas tulevaisuudenkuva kielii tyytyväisyydestä uuden talouspolitiikan tuomia vapaampia aikoja kohtaan ja toiveesta, että kehitys jatkuisi samanlaisena. Vanhalle älymystölle NEP-kausi ei välttämättä ollut huono käänne. Osalle ammattitaitoista älymystöä vapaampi taloudellinen ilmapiiri merkitsi pelastusta, sillä he saivat jälleen tehdä työtä ja hyödyntää osaamistaan. Toisaalta antibolševististen älykköjen pidätykset ja teloitukset jatkuivat NEP-kaudellakin, mikä kasvatti kuilua vanhan älymystön ja valtion välillä.⁷⁴ Askel kohti kapitalismia herätti mahdollisesti odotuksia politiikan uudesta suunnasta kohti demokratiaa. Kaiken lisäksi NEP-kaudella venäläiset saivat pitkästä aikaa nauttia vaatimattomasta hyvinvoinnista, mikä tuntui sotakommunismiin kurjuuteen verrattuna hyvin ylelliseltä.⁷⁵

Kun *Kohtalokkaissa munissa* maata kohtaa kanarutto, perustetaan ruton tuhoja selvittämään ja paikkaamaan erilaisia toimikuntia, kuten ”tasavallan kanatalouden kohentamisen ja uudelleen elvyttämisen erikoiskomissio” ja ”Kanan ystävä”, jonka kunniavarapuheenjohtajana Persikov toimii.⁷⁶ Katastrofia selvittämään tarvitaan siis koulutetun intelligentsijan apua. Haberin mukaan perustetut kriisikomiteat viittaavat vuonna 1924 perustettuihin hätäapukomiteoihin, joilla pyrittiin maatalouden elvyttämiseen. Kriisitilanteessa Persikovin on jätettävä punaisen säteen parissa tekemänsä tutkimukset, jotka häntä paljon enemmän kiinnostavat, ja hoidettava kansalaisvelvollisuutensa auttamalla valtiota kanarutosta selviämisessä.⁷⁷ Professori Persikov on myös velvollinen auttamaan GPU:ta eli valtiollista poliisia kriisin syitä selvittäessä. Vasta kriisin selvittyä hän pääsee jälleen lempipuuhaansa eli punaista sädettä tutkimaan. Pian paikalle ilmestyy kuitenkin kommunisti Rokk papereineen, joissa punainen säde määrätään Rokkin sovhoosiin kasvattamaan uutta kanakantaa.

⁷² Bulgakov, 1975, *Kohtalokkaat munat*, s. 19–20.

⁷³ *Ibid.*, s. 21, 52.

⁷⁴ Siegelbaum, 1992, s. 114–116.

⁷⁵ Malia, 1994, s. 149.

⁷⁶ Bulgakov, 1975, *Kohtalokkaat munat*, s. 56.

⁷⁷ Haber, 1992, ”The Social and Political Context of Bulgakov’s ‘The Fatal Eggss’”, 503–504.

Persikov on tiedemaailmassa erittäin arvostettu tiedemies, jota hänen avustajansa Pankrat lähes jumaloi. Omassa laboratoriossaan professori on kaikkivoipa johtaja, mutta kun valtio vaatii häntä auttamaan kanakriisistä selviämisessä tai luovuttamaan uusimman keskeneräisen keksinnön, hänen on vain toteltava. Persikov yrittää selittää, ettei hänen keksintönsä ole vielä käyttövalmis, mutta vetäytyy kaikesta vastuusta, kun häntä ei uskota. Tiedemies, joka reputtaa kaikki oppilaansa kokeessa ja juoksuttaa avustajaansa pienimmästäkin oikusta, joutuu tottelemaan valtion päättäjiä, mikä turhauttaa professoria. Persikovin suuttumus on ymmärrettävää, sillä häneltä viedään keskeneräinen keksintö, jonka kimpussa hän on uurastanut yötä päivää.

Näyttäisi siltä, että eniten professori Persikovia raivostuttaa hänen autonomiaansa puuttuminen. Professorikunta oli taistellut pitkään tsaarin virkamiehistön kontrollia vastaan ja oli erittäin vastahakoinen uhraamaan autonomiaa proletaarisen hallinnon puolesta. Vanha tiede- ja taide-eliitti katsoi ilman muuta olevansa tiedon ja sivistyksen säilyttäjiä, mikä antoi heille tärkeän roolin 20-luvun neuvostoyhteiskunnassa. Aina vuoteen 1928 saakka vanhan sivistyneistön ja valtion suhteet säilyivät toisistaan riippuvaisina, mutta osittain vihamielisinä. Tieteellisen vapautensa ja kiistattoman ammattitaitonsa vastineeksi valtio vaati älymystöltä vähintäänkin lokakuun vallankumouksen oikeutuksen myöntämistä ja palveluksia valtiolle.⁷⁸ Professori Persikov kuvataan tyytyväiseksi, kun hän saa tutkia laboratoriossa mielin määrin kenenkään häiritsemättä. Kun häntä häiritään, ja tutkimus lopulta keskeytetään, hän raivostuu. Bulgakovin kuvaaman professorin ensisijainen mielihalu ei ollut yhteiskunnan palveleminen, vaan itsenäinen tutkiminen tieteen edistymisen ja loppumattoman tiedonjanon vuoksi.

Myös toinen Bulgakovin kuvaama professorihahmo haluaa säilyttää sekä autonomiansa että mukavan elämäntapansa. Novellissa *Koiran sydän* professori Preobraženski asuu palvelusväkensä kanssa seitsemän huoneen asunnossa viettäen sangen yllälistä elämää, vaikka talonkomitean mielestä professorin tulisi luovuttaa huoneistaan osa muiden asuttavaksi. Talonkomitean jäsenet käyvät vähän

⁷⁸ Siegelbaum, 1992, s. 57, 217–218.

väliä ahdistelemassa professoria asuntoasiassa syyttäen häntä proletariaatin viholliseksi. Professorin huoneista ei kuitenkaan vallata yhtäkään, sillä hänellä on suojelija jossain ylemmässä portaassa.⁷⁹ Asuntopulasta kärsivässä neuvostoyhteiskunnassa ei ollut laisinkaan varmaan, että omassa tilavassa asunnossaan olisi ollut mahdollista asua yksin. Bulgakovilta löytyy paljon hyviä esimerkkejä siitä, miten entisen kaltainen elämäntyö perinteisine arvoineen ja tapoineen säilyi älymystön lähipiirissä kommunistien selän takana.

Professori Preobraženskillä on todellisia erityistaitoja, sillä hän osaa tehdä erilaisia nuorennusleikkauksia. Tosin vain varakkailla on rahaa kalliisiin muutosleikkauksiin. Niinpä professorille on siunaantunut ainakin yksi suojelija kommunistisen puolueen sisältä. Tieteellisellä ja kulttuurieliitillä oli tukijansa, kuten valistusasiain kansankomissaari Anatoli Lunatšarski. Tukijoiden mukaan tiede ja kulttuuri voivat kehittyä vain erityisosaajien voimin, joten ammattitaitoisia osaajia ei pitänyt estää toimimasta. Varsinkin puolueen rivijäsenet kuitenkin vastustivat tiede- ja taide-eliittiä, sillä heidän mukaansa etuoikeutetun ryhmän jäänteet pääsivät turmelemaan uutta järjestelmää, jonka tuli olla luokaton ja vapaa etuoikeuksista.⁸⁰ Novellissa jopa talonkomitean jäsenet käyttävät Preobraženskistä nimitystä ”Euroopan kynttilä”, mikä viittaa heidän arvostavan professorin ammattitaitoa, mutta paheksuvan hänen porvarillisuuttaan. Professori on silti selkeästi erityisasemassa ammattiosaamisensa vuoksi. Ilman erityiskykyjään hän olisi hyödytön yhteiskunnan kannalta, ja mikä paheksuttavampaa, porvarillinen tavoiltaan.

Ei ole ihme, ettei *Koiran sydän* saanut aikanaan julkaisulupaa. Professori kuvataan sen verran porvarilliseksi ja epäluuloiseksi bolševikkeja kohtaan, ettei novellin sensuroiminen ollut mikään ihme. Kuitenkin, Bulgakovin kuvaus näyttäisi pitävän kutakuinkin paikkansa, sillä porvarilliset professorit saivat elää mukavasti ja melko itsenäisesti – aivan kuten ennen vallankumoustakin – vielä vuonna 1925. Vasta vuonna 1928 alkaneen kulttuurivallankumouksen aikana ”porvarillisten erikoisosaajien” asemaa alettiin rajoittaa radikaalisti.⁸¹ Mutta NEP-kauden keskivaiheilla porvarillisen intellektuellin ei välttämättä tarvinnut piilotella ylellisyyttään

⁷⁹ Bulgakov, 1975, *Koiran sydän*, s. 174–179.

⁸⁰ Siegelbaum, 1992, s. 217–218.

⁸¹ Fitzpatrick, 1979, s. 67.

tai edes skeptisiä ajatuksiaan, sillä NEP-kauden melko salliva ilmapiiri ei näyttänyt olevan muuttumassa, kuten Milne toteaa. Hän huomauttaa myös, että *Koiran sydämessä* käsitellyt asiat eivät olleet kiellettyjä vielä 1925–1926, kun novelli aiottiin julkaista. Niistä tuli tabuja juuri *Koiran sydämen* kaltaisten novellien ja muiden kirjoitusten myötä, kun neuvostoyhteiskunnan tavoitteiden ja todellisuuden kiilu nostettiin esiin.⁸²

Suojelijan puuttuessa oli mahdollista piiloutua kulissien taakse, kuten eräs entinen asianajaja tekee kirjoitelmassa *Neljä muotokuvaa*. Hän naamioi suuren asuntonsa työläisasunnoksi. Hän aloittaa liikaamalla asunnon, pyytää pari serkkua asumaan luokseen, piilottaa kirjaston kaikenlaisen roinan taakse ja haalii muutenkin kaikkea ylimääräistä tavaraa huoneistoon sekä kaiken kukkuraksi asettelee seinille neljä muotokuvaa: Karl Marxin, Lev Trotskin, Anatoli Lunatšarskin ja Karl Liebknechtin. Vuosien mittaan huoneistossa vieraillee useita viranomaisia tutkimassa asuinolosuhteita, mutta koskaan asianajaja ei jäänyt kiinni porvarillisten elämäntapojen ylläpitämisestä. Hän jopa valehteli viranomaisille olevansa ystävällismielinen kommunistiselle puolueelle, vaikka ei ollutkaan jäsen. Kulissien takana hän jatkaa entistä vanhojen perinteiden mukaista suhteellisen ylellistä elämäntapaansa ystäväpiirinsä kanssa.⁸³

Kirjoitelma on kirjoitettu vuosien 1922–24 aikana, jolloin asiantuntijoiden ei siis välttämättä tarvinnut piilotella parempia elinolosuhteitaan. Bulgakovin kuvaama päähenkilö on kuitenkin hyvin varovainen, sillä hän aavistaa, että vallankumouksen tuomat muutokset ovat vakavia ja pitkäkestoisia. Varovaisuutensa ansiosta hän onnistuu pitämään asuntonsa, vaikka Neuvostoliiton suuria kaupunkoja vaivaava asuntopula sai viranomaiset tarkasti valvomaan kaupunkilaisten asuinolosuhteita. Bulgakovin kirjoitus lienee yltiömäisen ivaileva, sillä se on julkaistu Nakanunessa, jossa hän ikään kuin viestitti venäläisille siirtolaisille maan tilanteesta bolševistisen hallinnon alaisuudessa. Oli tavallista, että vanha älymystö otti kotiinsa sukulaisia asumaan, sillä sitä kautta heille suotiin pykälien mukaan hieman lisätilaa.⁸⁴ Asunnon naamioiminen lienee kuitenkin hieman liioiteltua. Huomio kiinnittyi kuitenkin

⁸² Milne, 1990, s. 61, 67.

⁸³ Bulgakov, 1972, *Four Portraits*, s. 192–197.

⁸⁴ Fitzpatrick, 1979, s. 80.

piilotteluun, sillä päähenkilö haluaa salata todellisen olemuksensa. Hän ei hyödynnä erikoisosaamistaan millään tavalla, mutta tekeytyy puolueen sympatisoijaksi, koska katsoo sillä keinolla selviävänsä neuvostoyhteiskunnassa ja säilyttävänsä rauhan sekä oman asunnon. Rauha on kuitenkin kaukana, sillä tarkastajia vierailee asunnossa vähän väliä. Kolmen vuoden jälkeen vierailut kuitenkin loppuvat.

Juuri kun asunnon pakkoluovutusuhasta on selvitty, seuraa uusi yllätys, kun toinen serkuista saa ilmoituksen veronmaksuvelvollisuudesta. Päähenkilö sukulaisineen tekee työtään yhteiskunnan palveluksessa, joten heidän ei tulisi maksaa veroja. Serkun työpaikka on kuitenkin jäänyt merkitsemättä asiaankuuluviin papereihin. Niinpä yhden murheen päättymistä seuraa uusi, eikä piiloporvari näytä pääsevän helpolla bolševistisessä yhteiskunnassa.

Bulgakovin tulkinnan valossa ammattitaitoinen intelligentti väestö pystyi niin halutessaan harjoittamaan omaa ammattiaan 20-luvun yhteiskunnassa. Näyttäisi siltä, että valtion suojelun ja saatujen etuoikeuksien hintana porvarillisten erikoisosaajien tuli alistua jatkuvaan valvontaan ja olla valmiita palvelemaan valtiota tarvittaessa. Peittelemätön etuoikeutettu elämäntapa näyttäisi johtaneen konflikteihin innokkaiden puolueen rivijäsenten kanssa. Mutta toisaalta piiloporvarillisuuskin näyttäisi olleen hankala elämäntapa jatkuvan kontrollin ja paljastumisen pelossa. Tällöin valtion taholta ei edes herunut minkäänlaista suojelua saati etuoikeuksia. Elämä ei ollut entisenkaltaista, mutta Bulgakovin kuvauksen mukaan entisestä elämästä yritettiin silti pitää kiinni sen verran kuin oli mahdollista.

3.3. Taidepiirit: sananvapaus ja totuus kortilla

Bulgakov oli itse taiteilija, joten hänellä oli runsaasti henkilökohtaisia kokemuksia siitä millaista oli taiteilijaelämä 1920- ja 30-luvun neuvostoyhteiskunnassa. Koska Bulgakov oli kirjailija ja näytelmäkirjailija, nämä taiteenalat saivat paljon huomiota hänen tuotannossaan. Bolševikkien noustua valtaan oli hyvin epävarmaa miten he suhtautuisivat vanhan polven taiteilijoihin, jotka eivät kaikilta osin tai eivät lainkaan kannattaneet uutta poliittista järjestystä. Leninin mukaan taiteiden, etenkin

kirjallisuuden, tuli toimia osana neuvostoyhteiskunnan opetustehtävää, ja hän arvosti klassista venäläistä taidetta. Opetustoimintaa ja taiteita perustettiin valvomaan Lunatšarskin johtama Valistusasiain kansankomissariaatti, joka salli epävirallisen intelligenttien vaaliman kulttuurin esittämisen rajoitetusti. Sen sijaan Proletaarinen kulttuuriliike Proletkult vaati taidetta työläisiltä työläisille, mikä ei jättänyt sijaa vanhalle porvarilliselle kulttuurille. Proletkultin jäsenet ja kommunistiset futuristit, joihin kuului muun muassa runoilija Vladimir Majakovski (1893–1930), tavoittelivat kaikkien elämänmuotojen, moraalien, filosofian ja taiteen uudelleen luomista kommunististen periaatteiden mukaisesti. Työläisten katsottiin tarvitsevan omaa luokkataidettaan, jossa korostettiin proletaarista tietoisuutta ja kollektivismia.⁸⁵

Katerina Clark kutsuu 1920-lukua Neuvostoliiton historian utopistisimmaksi ajanjaksoksi. Hän erottaa erityisesti kaksi utopistista jaksoa: sisällissodan ja sotakommunismien kauden 1917–1921 sekä kulttuurivallankumouksen kauden 1928–1931. Väliin jäävää NEP-kausi merkitsi utopioiden väistymistä, jotta talous olisi saatu kuntoon. Bolševikkien yhteiskuntakokeilun tarkoituksena oli päästä eroon pysähtyneestä porvarillisuudesta ja saattaa tilalle tehokkuus, teollistuminen, teknologia, koulutus sekä uudenlainen neuvostoihminen. Kirjallisuuden tuli vahvistaa käsitystä muutoksen mahdollisuudesta. Aluksi oli sallittua kuvata uuden yhteiskunnan sankareita, mutta kulttuurivallankumouksen koittaessa yksilöiden tilalle otettiin massat, joiden yhtenäisyyttä ja voimaa tuli korostaa.⁸⁶ Tällaisessa ilmapiirissä intelligentsijan taiteilijat joutuivat valitsemaan oman tiensä. Bulgakovin oman elämän sekä hänen kirjoitustensa kautta voidaan hahmottaa ainakin kahdenlaista suuntautumista: perinteitä kunnioittavaa ja käännynnäistä.

Bulgakov joutui aloittamaan kirjailijan uransa hyvin ristiriitaisessa ilmapiirissä. Hänen tuotantaan ei voi missään tapauksessa luokitella proletaariseen kulttuuripiiriin kuuluvaksi vaan pikemminkin perinteitä kunnioittavaksi ja yhteiskuntakriittiseksi. Milnen mukaan Bulgakovin kirjoitukset heijastivat epävirallisen luovan intelligentsijan tunteja, jotka juuri epävirallisuutensa vuoksi jäivät kuulematta ja osin myös

⁸⁵ Taylor, 1991, *Art and Literature under the Bolsheviks. Vol One: The Crisis of Renewal 1917–1924*, s. 33–43.

⁸⁶ Clark, 1978, *Little Heroes and Big Deeds: Literature Responds to the First Five-Year Plan*, s. 191–192; Clark, 1985, *The City versus the Countryside in Soviet Peasant Literature of the Twenties: A Dual of Utopias*, s. 175–176.

julkaisematta.⁸⁷ Aivan alusta asti Bulgakovia kritisoitiin taantumukselliseksi ja porvarilliseksi kirjoittajaksi, joka pilkkasi koko neuvostoyhteiskuntaa. Kritiikistä huolimatta Bulgakov näyttäisi tunteneen arvonsa, ainakin ajoittain: ”– – *tunnen aika ajoin, kuten nytkin, olevani varma ja voimani tunnossa. [...] On totta, että olen mittaamattomasti parempi kuin kukaan tuntemani kirjailija. Mutta ehkei näissä tällaisissa oloissa voi muuta kuin kyyristellä.*”⁸⁸ Kirjailija sai tuotantoaan julki vielä 1920-luvun alussa, mutta ei enää vuosikymmenen lopulla tai 30-luvulla, jolloin kulttuurivallankumous vaikeutti olennaisesti neuvostoyhteiskunnan porvariston asemaa. Vaikka NEP-kaudella taloudellinen ilmapiiri olikin vapaampi, poliittista ilmapiiriä yritettiin tiukentaa, mikä tarkoitti muun muassa sensuurin tiukentamista.

Kuten Bulgakov itse toteaa: ”*Velvollisuuteni kirjailijana on kannattaa sananvapautta ja taistella sensuuria vastaan. [...] Mielestäni kirjailija, joka yrittää todistella sananvapautta tarpeettomaksi, on kuin kala, joka väittää julkisesti, ettei tarvitse vettä.*”⁸⁹ Ylin ohjelmistokomitea Glavrepertkom (Glavlit) perustettiin 1922 viralliseksi teatteriohjelmiston sensuurielimeksi.⁹⁰ Sensuurikomiteasta tuli Bulgakovin vihollinen, sillä kaikki julkaistavaksi haluavat kirjoitukset tai näytelmät tuli hyväksyttävä Glavlitilla. Koska ohjelmistokomitea esitti olennaista osaa Bulgakovin kirjailijan uralla, ei liene ihme, että sensuuri ja ohjelmistokomitea ovat päässeet hänen muutamaisiin kirjoituksiinsa. Eräs näistä on näytelmä *Purppurasaari*.

Purppurasaari sai ensi-iltansa 11. joulukuuta 1928. Se pohjautui samannimiseen kertomukseen, jota tässä työssä on käsitelty luvussa 3.1. Vaikka sekä kertomuksen että näytelmän henkilöt ja tapahtumapaikat ovat lähes samat, niitä erottavat teemat. Näytelmä kertoo teatterista, joka yrittää kiireesti saada uuden näytelmän ohjelmistoonsa. Itse asiassa *Purppurasaarella* esitetään näytelmää näytelmän sisällä. Kuvitteellisen teatterin on esitettävä uusi näytelmä sensorille ennen kuin tämä lähtee lomanviettoon. Koska näytelmäkirjailija Dymogatski tuo käsikirjoituksen myöhässä, joutuvat näyttelijät esittämään näytelmän aivan keskeneräisenä

⁸⁷ Milne, 1990, s. 229.

⁸⁸ Bulgakovin päiväkirja 2.9.1923. Curtis, 1994, s. 66.

⁸⁹ Bulgakovin kirje SNTL:n hallitukselle 28.3.1930. Curtis, 1994, s. 124.

⁹⁰ Pethyridge, 1990, One step backwards, two steps forward. Soviet society and Politics in the New Economic Policy, s. 218.

sensorille. Näytelmän sisältö on kaikille arvaamaton, joten näytelmää joudutaan muokkaamaan, jotta se hyväksyttäisiin.

Jo näytelmää esitettäessä ohjaaja käyttää itsesensuurin elkeitä käskiessään suutelukohtauksen poistettavaksi, jotta näytelmä ei kaadu pornografian esittämiseen.⁹¹ Kun näytelmä on saatu päätökseen, sensori toteaa itsevaltaisen päättäväisesti, että näytelmää ei voida esittää, sillä se on vastavallankumouksellinen. Tällöin näytelmäkirjailija puhkeaa vuolaaseen itkuvirteen valittaen kuuden kuukauden työn valuvan hukkaan sensorin itsevaltaisen päätöksen myötä. Pannaan julistettu näytelmä ei tuo myöskään ansioita, mikä merkitsee kirjailijalle jatkuvaa köyhyyttä ja nälkää. Näytelmän ohjaaja patistaa katkeran kirjailijan takahuoneeseen rauhoittumaan. Sensoria mielistellen hän lupaa muuttaa näytelmää, jotta se saataisiin esityskuntoon. Lopulta sensori ja ohjaaja muuttavat näytelmän loppua ilman näytelmäkirjailijan suostumusta siten, että näytelmä päättyy kansainväliseen proletaariseen vallankumoukseen. Myös näytelmäkirjailija tyytyy muutoksiin, kunhan näytelmä vain pääsee esitykseen, ja kirjailijan toimeentulo on taattu.⁹²

Bulgakov toteaa itse näytelmästä: ”– – *näytelmästäni tosiaan nousee pahantahtoinen henki ja että se on Glavrepertkomin henki. Juuri se kasvattaa orjia, ylistyspuheiden pitäjiä ja peloteltuja 'lakeijoita'. Juuri se tappaa luovan ajatuksen. Se tarvelee Neuvostoliiton näytelmäkirjallisuuden ja tuhoaa sen kokonaan.*”⁹³ Bulgakov näyttäisi hyökkäävän paitsi ylhäältä harjoitettua sensuuria vastaan myös itsesensuuria vastaan. *Purppurasaarella* ohjaaja kuvaa ”lakeijaa”, joka on myynyt todellisen minänsä pitääkseen teatterin pystyssä. Hän on valmis sensuroimaan enemmän kuin on tarpeen, vaikka hänen tulisi puolustaa sananvapautta. Pelko teatterin leimaamisesta poliittisesti epälojalliseksi saa ohjaajan kuitenkin sortumaan itsesensuuriin, mitä Bulgakov näyttää paheksuvan. Bulgakov itse näyttäisi edustaneen neuvostoyhteiskunnan taitelijapiireissä perinteistä ja kriitikoiden mukaan taantumuksellista linjaa, jossa itsesensuuri ja omien ajatusten tukahduttaminen oli halveksittavaa. Toisaalta *Purppurasaaren* Dymogatski myöntyy näytelmän muutoksiin saadakseen rahaa ja pysyäkseen hengissä. Ihanteena antibolševistisissä

⁹¹ Pornografia sallittavuus herätti keskustelua 20-luvulla. Bulgakovin edellistä näytelmää Zoikan asunto oli kritisoitu pornografiseksi. Proffer, 1972, Introduction to Zoya's Apartment, s. 103.

⁹² Bulgakov, 1972, *The Crimson Island* (näytelmä), s. 251–347.

⁹³ Bulgakovin kirje SNTL:n hallitukselle 28.3.1930. Curtis, 1994, s. 124.

piireissä saatettiin pitää rehellistä ja yhteiskuntakriittistä linjaa, mutta tällöin kirjoittamisella ei juuri elättänyt itseään. Tosiasiassa joitain Bulgakovin tekstejä muokattiin melkoisesti, jotta ne olisivat menneet sensuurista läpi. Tämä luovuuden rajoittaminen oli kuitenkin hänelle erittäin raskasta, mikä johti masennukseen ja jopa itsemurha-ajatuksiin.⁹⁴

Bulgakovin menestynein näytelmä *Turbinien päivät*, joka perustui suunnitteilla olleeseen romaaniin *Valkokaarti*, ei päässyt näyttämölle aivan sellaisena kuin kirjailija oli alun perin ajatellut. Näytelmätekstiä ja romaania vertailtaessa voi erottaa selvästi piirteitä, joita näytelmään on ollut pakko lisätä, jotta näytelmä olisi saatu esityskuntoon. Moskovan taiteellinen teatteri otti yhteyttä Bulgakoviin keväällä 1925 kansalaissotaa käsittelevän näytelmän sovittamisesta näyttämölle. Perinteisesti klassisia näytelmiä esittänyt Taiteellinen teatteri oli muutospaineiden edessä 1920-luvulla, sillä heidänkin tuli esittää oma näkemyksensä siitä mikä oli neuvostoteatteria. Aloittellevalle näytelmäkirjailijalle saattoi olla yllätys, miten monen mutkan takana näytelmän lopullinen esitysmuoto oli. Aluksi teatteri pyysi Lunatšarskilta hyväksyntää, minkä teatteri saikin poliittisen sisällön osalta, mutta ei näytelmän lopullisen muodon osalta. Neuvonpidoissa teatterin edustajien – joiden joukossa Bulgakov pääsi vaikuttamaan rajoitetusti – ja ohjelmistokomitean kanssa näytelmän lopullinen muoto vähitellen hahmottui. Eräs aikalaiskriitikko huomauttikin, että oikeastaan Bulgakov oli vain yksi lopullisen näytelmätekstin kirjoittajista.⁹⁵

Valkokaartin ja *Turbinien päivien* huomattavin ero liittyy kertomusten loppuun. *Valkokaartissahan* päähenkilöt pitivät tiukasti kiinni vanhoista perinteistä ja kulttuuristaan, mutta yrittivät silti sopeutua jotenkuten väistämättömään muutokseen. *Turbinien päivissä* Turbinin ystävineen kuvattiin aluksi hyvin valkoisiksi, mutta lopussa lähes kaikki toivottivat bolševikit riemumielin tervetulleiksi. Valkoisiin kenraaleihin oltiin pettyneitä, sillä he olivat pettäneet kaikki. Bolševikkien valtaannousu nähtiin uutena mahdollisuutena, jota tervehdittiin näytelmän loppuun innostuneesti Internationaalien soidessa taustalla.⁹⁶ Vaikka näytelmää jouduttiin muokkaamaan ja supistamaan, Milne katsoo, että Bulgakov sai ilmaistua omia ajatuksiaan näytelmän

⁹⁴ Curtis, 1994, s. 131.

⁹⁵ Milne, 1990, s. 96–113.

⁹⁶ Bulgakov, 1972, *The Days of the Turbins*, s. 81–93.

kautta niin paljon kuin tuolloin oli mahdollista. Näytelmässä bolševikkeja ei kuvata lainkaan, mikä jo sinänsä teki kansalaissodasta kertovasta näytelmästä poikkeavan. Turbinien ja ystävien käännyttämisyydestä huolimatta heidät kuvattiin kunniallisina ja romantisoituina hahmoina, mikä herätti kiitosta etenkin vanhan intelligentsijan joukossa. Myös Stalin hyväksyi näytelmän, sillä hän tulkitsi käännyttämisyyden bolševikeille suosiolliseksi. Hänen mukaansa jopa Turbinien kaltaisten ihmisten alistuminen bolševikkien edessä, osoitti bolševismin voittamattomuutta ja voimaa. Toisaalta näytelmää kritisoitiin tšehovilaiseksi, mikä tarkoitti intelligentsijan ihannoimista kansan etujoukkona. Kriitikoiden mielestä intelligentsija oli kuitenkin pettänyt kansan ja hylännyt aatteensa, eikä sitä missään nimessä tullut ylistää.⁹⁷

Bulgakovin kannattama klassista kirjallisuusperinnettä kunnioittava linja ei suinkaan ollut ainoa intelligentsijan kannattama linja. Toiset olivat myönteisempiä puolueelle ja halusivat osallistua sosialistisen yhteiskunnan rakentamiseen. Tämä linja oli toimeentuloa ajatellen parempi, sillä kulttuurivallankumouksen koittaessa porvarillista intelligentsijaa vastaan hyökättiin, klassinen kirjallisuus joutui epäsuosioon ja ammattikirjailijat haluttiin syrjäyttää. Proletaarinen kirjallisuusyhdistys RAPP hyökkäsi niin Bulgakovia kuin muitakin porvarillisia taiteilijoita vastaan.⁹⁸ Stalin kertoi helmikuussa 1929 kirjoittamassaan kirjeessä näytelmäkirjailija Vladimir Bill-Belotserkovskille pitävänsä *Purppurasaarta* neuvostoyhteiskunnan vastaisena näytelmänä ja täten ohjelmistokomitea oli tehnyt virheen päästäessään sen esitykseen.⁹⁹ Ohjelmistokomitea sai moitteet ylimmältä taholta, joten tässä valossa ei ollut yllättävää, että kaikkien Bulgakovin kolmen ohjelmistossa olleen näytelmän – *Turbinien päivät*, *Zoikan asunto* ja *Purppurasaari* – esittäminen kiellettiin.

Kirjailijoiden sopeutuminen valtion asettamaan muottiin nousee vahvasti esille Bulgakovin pääteoksessa *Saatana saapuu Moskovaan*. Tätä pääteostaan Bulgakov kirjoitti vuosina 1928–1940 muotoillen romaania yhä uudelleen. Tekstistä heijastuu lähinnä 1930-luvun neuvostoyhteiskunta. Erityisesti kirjailijoiden asema neuvostoyhteiskunnassa näyttäisi riivanneen Bulgakovia.

⁹⁷ Milne, 1990, s. 109.

⁹⁸ Clark, 1978, s. 193–197.

⁹⁹ Milne, 1990, s. 170–171.

J. A. E. Curtisin mukaan romaanista voidaan erottaa kolme erilaista kirjailijatyyppeä, jotka peilaavat oman aikansa kirjallisuusmaailmaa ja sen ongelmia. Ensimmäisinä esiin astuvat Mihail Aleksandrovitš Berlioz, joka on taidelehden toimittaja ja Massolitinin eli Moskovan kirjailijaliiton puheenjohtaja, sekä Ivan Nikolajevitš Ponyrev eli Bezdomnyi, joka on nuori runoilija. Näiden kahden miehen keskustelusta voidaan havaita Berliozin antavan ohjeita nuorelle runoilijalle tämän uskonnonvastaista runoelmaa varten. Keskustelun teemana on Jeesuksen olemassaolo, sillä Berlioz vakuuttaa, ettei kyseistä henkilöä ole koskaan ollut olemassa, vaikka runoilija niin luuleekin.¹⁰⁰ Berlioz edustaa Massolitinin puheenjohtajan asemassa valtaa, joka pyrkii ohjaamaan ja rajoittamaan nuoren runoilijan kirjoituksia. Bezdomnyi puolestaan viestittää olevansa hyvin sopeutuvainen Berliozin antamaa kritiikkiä kohtaan. Näiden kahden hahmon avulla Bulgakov mitä ilmeisimmin heijastaa 1930-luvun kirjallisuuskulttuuria. Kuten sanottu kulttuurivallankumouksen myötä ideologinen puhdasoppisuus tiukentui, eikä 20-luvulla sallittujen myötäkulkijoiden eli vanhan luovan intelligentsijan kirjoituksia enää sallittu. Kulttuurista tuli yhä enemmän valtiollista ja ylhäältäpäin suunniteltua, mikä tarkoitti, että kirjallisuudessa käsitellyt aiheet ja tyyli olivat valtion puolesta määrättyjä. Vuoden 1934 Kirjailijaliiton kongressissa määriteltiin kirjallisuuden rajat: hyväksyttävää oli kirjoittaa 1800-luvun realismin tapaan sosialistisen yhteiskunnan saavutuksia ja ihanteita korostaen. Työläisten sankarillisuutta ja lojaalisuutta sosialistiselle valtiolle oli suotavaa kuvata. Uskonnolliset aiheet olivat kiellettyjä, sillä Neuvostoliitto oli ateistinen valtio, aivan kuten Berlioz Bezdomnyille vakuutteli.¹⁰¹

Runoilija Bezdomnyi on sopeutuvainen yhteiskunnan muovaamiin rajoihin, kunnes hänen maailmaansa ravistellaan perin pohjin. Kahden miehen keskusteluun puuttuu nimittäin outo muukalainen, joka on Woland eli Saatana. Hän hämmentää miehiä kertomalla henkilökohtaisesti tavanneensa Jeesuksen ja ennustamalla Berliozin kuoleman. Kun Berlioz hetkeä myöhemmin kuolee täysin ennustetulla tavalla, joutuu runoilija suuren hämmennyksen valtaan. Oleellista tässä hämmennyksen tilassa on hänessä heräävä kritiikki. Kun toinen runoilija Rjuhin vie kollegansa mielisairaalaan rauhoittumaan, päästää Bezdomnyi suustaan pari totuuden sanaa: *”Tyypillinen pikku kulakki psyykeltään, sanoi Ivan Nikolajevitš, jolle näköjään oli tullut kiire paljastaa*

¹⁰⁰ Bulgakov, 1986, Saatana saapuu Moskovaan, s. 23–24.

¹⁰¹ Malia, 1994, s. 232–237.

*Rjuhin, – ja sitä paitsi kulakki, joka huolellisesti piileksii proletaarin naamion turvissa. Katsokaa hänen hurskasta naamatauluaan ja verratkaa sitä hänen sepittämiinsä mahtipontisiin vappurunoihin. Ha-ha-ha... ‘Hulmutkaa!’ ja ‘Hälvetkää!’, mutta vilkaistaapa, mitä hän ajattelee sielunsa sopukoissa, niin tulette hämmästyämään!”*¹⁰² Kuten Curtis mainitsee, Bezdomyi ivailee Rjuhinin kustannuksella, mutta näkee Rjuhinissa omia piirteitään, joita ei voi tässä kirkkaassa mielentilassaan sietää.¹⁰³ Oman taiteen kriittinen tarkastelu saa Bezdomyin inhoamaan omia kirjoituksiaan ja pitämään niitä huonoina. Bulgakovin kuvauksen mukaan järkyttynyt runoilija avaa silmänsä toiselle ulottuvuudelle eli totuudelle. Hän huomaa taiteellisen luovuutensa minimaaliseksi joutuessaan kirjoittamaan tiukkojen raamien puitteissa.

Berliozin ja Bezdomyin ohella kolmatta kirjailijatyyppeä edustaa Mestari. Jo nimi viestittää millaisesta kirjoittajasta on kyse. Mestari on eräs romaanin päähenkilöistä ja hänen tarinastaan on aistittavissa tunteja, joita Bulgakov on varmasti elämänsä aikana kokenut. Mestari on omistanut paljon aikaa ja luovuuttaan Ješua Ha-Notsrista ja Pontius Pilatuksesta kertovan romaanin kirjoittamiseen. Hän on melko eristäytynyt muusta yhteiskunnasta, mutta uskaltuu kuitenkin antamaan käsikirjoituksensa luettavaksi mahdollista julkaisua ajatellen. Mestarin romaani herättää melkoisen vastalause-ryöpyä aikalaikirjailijoissa, ja hän joutuu pian lukemaan lehdistä ankaraa itseensä kohdistuvaa kritiikkiä, mikä saa hänet epäilemään omia taiteellisia kykyjään. Romaani ei tietenkään kelpaa julkaistavaksi, sillä se ei ole ateistisessa aikalaisyhteiskunnassa julkaisukelpoinen. Vaikka kritiikki kalvaa Mestarin taiteellista varmuutta, häntä puistattaa kriitikoiden teksteistä paistava valheellisuus. *”Näiden artikkeleiden jokainen rivi kirjaimellisesti henki aivan harvinaisen tuntuva valheellisuutta ja epävarmuutta niiden uhkaavasta ja itsevarmasta sävystä huolimatta. Minusta näytti koko ajan – ja olen edelleenkin sitä mieltä – etteivät näiden artikkelien tekijät puhuneet sitä, mitä halusivat sanoa, ja että heidän raivonsa johtui juuri siitä.”*¹⁰⁴ Mestaria näyttää vaivaavan valheellisuus, jota kriitikot pitävät yllä. Mestarin oma kirja käsittelee ennen kaikkea moraalisia ja hengellisiä kysymyksiä, vieläpä uskonnollisen teeman kautta, mikä ei sovi materialistiseen ja ateistiseen yhteiskuntaan. Mestarin maailmankatsomus on selvästi erilainen kuin valtaa pitävän

¹⁰² Bulgakov, 1986, Saatana saapuu Moskovaan, s. 96.

¹⁰³ Curtis, 1987, Bulgakov’s last decade. The writer as hero., s. 164.

¹⁰⁴ Bulgakov, 1986, Saatana saapuu Moskovaan, s. 193.

eliitin, minkä vuoksi Mestari näyttäisi kyseenalaistavan materialistisen ja ateistisen filosofian, joiden nimeen kriitikot vannovat.

Lopulta Mestari pakenee mielisairaalaan saadakseen olla maailmalta rauhassa. Siellä Mestari ja runoilija Bezdomnyi kohtaavat. He jakavat kokemuksiaan kirjailijamaailmasta, jolloin Mestari kehottaa Bezdomnyitä luopumaan roskakirjailijan urasta, sillä hänen mukaansa sellainen työ on itsensä pettämistä, eikä todellista taidetta. Mestari näyttäisi tekevän jaon todellisen ja valheellisen taiteen välillä. Hän itse edustaa todellista taiteilijaa, jonka luovuus lähtee halusta kirjoittaa. Ennen kaikkea hänen taiteensa on aitoa ja totuudenmukaista siinä mielessä, että hän todella haluaa kirjoittaa siitä mistä kirjoittaa. Bezdomnyi puolestaan on sopeutunut kirjailija, joka yrittää tehdä luovaa työtään yhteiskunnan tiukkojen rajoitusten puitteissa. Mutta tällöin taiteesta tulee valheellista, eikä se ole taidetta ensinkään. Bezdomnyillä näyttäisi silti olevan toivoa parannuksesta, sillä hän osaa kirkkaana hetkenään tarkastella kriittisesti kirjoituksiaan, jotka hän tällöin havaitsee erittäin huonoiksi. Berliozilla sen sijaan ei ole mitään toivoa saavuttaa todellista taiteellisuutta, sillä hänen kaltaisensa on jo menetetty yhteiskunnalle. Berlioz kuvataan erittäin negatiiviseen sävyyn, mikä kieli Bulgakovin halveksunnasta yhteiskunnan eliittikirjailijoita kohtaan. Milnen mukaan Berlioz kuvaa neuvostoyhteiskunnan johtoon nousseita intellektuelleja, jotka olivat ideologisesti liian laiskoja. He sopeutuivat liian helposti annettuihin raameihin, eivätkä vaivautuneet ajattelemaan itse, mikä oli heidän syntinsä.¹⁰⁵ Bulgakov näyttäisi viestittävän, että todellisen kirjailijan täytyy arvostaa henkisiä ominaisuuksia, kuten rakkautta, uskollisuutta, rehellisyyttä ja ennen kaikkea totuutta. Taiteellinen luovuus on ennen kaikkea kirjailijan omaa kokemusta luovuudesta ja uskomista omaan luovuuteen, vaikka muut eivät siihen uskoisikaan. Rajoitettu ilmaisunvapaus ja sopeutuvaisuus yhteiskunnan antamiin rajoihin tuottaa valheellista ja epäaitoa taidetta, joka ei voi olla luovaa.¹⁰⁶

Bulgakov siis kirjoitti pääteostaan viimeiset 12 vuotta elämästään. Hän kirjoitti romaaninsa yhä uudelleen ja uudelleen hioen sen rakennetta ja eri tasoja. Olisi mielenkiintoista vertailla romaanin eri versioita, sillä niistä saattaisi paljastua

¹⁰⁵ Milne. 1990, s. 242.

¹⁰⁶ Curtis, 1987, s. 160, 177–187.

kulttuurielämän, ja koko yhteiskunnan, mullistukset ensin kulttuurivallankumouksen aikana ja myöhemmin 30-luvun ylhäältäpäin kontrolloidun sosialistisen realismin kaudella. Muodollisesti kulttuuri oli valtiollistettu ja ideologisoitu vuoteen 1938 mennessä, mikä tarkoitti, että luovan toiminnan tuli olla filosofisesti marxistileninististä sekä puolueen käskyjen alaista. Näin ollen kaikkien yhteiskunnan osaluokkien tuli tukea sosialismia, myös kulttuurin ja etenkin kirjallisuuden, mutta ainakaan Bulgakovin kirjoitusten mukaan näin ei käytännössä läheskään aina tapahtunut. Martin Malian mukaan muodollisen järjestelmän alle syntyi niin sanottu varjoyhteiskunta, joka löysi salaisia keinoja vastustaa tai kiertää valtion pyrkimyksiä.¹⁰⁷ Mestari rakastettunsa Margaritan kanssa olisivat voineet kuulua varjoyhteiskuntaan, sillä he eivät sopeutuneet järjestelmän muottiin. Curtisin tulkinnan mukaan Bezdomyillä olisi ollut mahdollisuus liittyä Mestarin ja Margaritan kanssa samaan joukkoon, mutta mielisairaalassa järjestelmä sai uudestaan otteen hänestä, jolloin hän sopeutui uudelleen vallitsevaan järjestykseen, eikä enää kyseenalaistanut sitä. Woland eli Saatana yritti muuttaa vierailunsa aikana Bezdomyin kaltaisia kulttuurielämän vaikuttajia parempaan suuntaan, sillä heissä oli vielä toivoa. Woland ei kuitenkaan kyennyt muuttamaan kirjallisuuskulttuuria elleivät kannattajat itse halunneet paeta rajoituksia. Kuten Bulgakov muissakin kirjoituksissaan korosti, muutos lähti sisältäpäin, eikä sitä voinut pakottaa.¹⁰⁸

Bulgakovin sapekkain myrkky kohdistuu aikalaikirjailijoihin, joilla ei hänen mukaansa ollut mitään annettavaa kulttuurille. Omaelämäkerrallisessa romaanissa *Teatteriromaani*, jota Bulgakov kirjoitti 1936–1937, päähenkilö Maksudov ostaa ”parasta mitä markkinoilla oli”, mutta pettyy pahasti aikalaikirjallisuuden valheellisuuteen ja epäselvään kerrontaan.¹⁰⁹ Virallinen ideologia perustui militantille ateismille, pakottavalle historialliselle optimismille kaikkea uutta ja vallankumouksellista kohtaan vanhan, taantumuksellisen ja ”pahan” kustannuksella. Pystyäkseen vastaamaan ajan vaatimukseen kirjailijoiden oli käytettävä historiallista vääristelyä ja hännystelyä.¹¹⁰ Bulgakovin mukaan valheellisuus ja epäaitous paistoi aikalaikirjallisuudesta läpi. Lisäksi suosioon päässeiden kirjailijoiden ylemmydentunne näyttäisi ärsyttäneen Bulgakovia. *Saatana saapuu Moskovaan*

¹⁰⁷ Malia, 1994, s. 239.

¹⁰⁸ Curtis, 1987, s. 163, 167.

¹⁰⁹ Bulgakov, 1971, *Teatteriromaani*, s. 61–63.

¹¹⁰ Milne, 1990, s. 256.

romaanissa kuvataan moskovalaisten kirjailijoiden kotina Gribojedovin talo, jonne vain hyväksytyt kirjailijat pääsevät ruokailemaan ja viettämään aikaansa. Kyseisessä talossa on Massolitin toimisto, jossa kirjailijat asioivat muun muassa saadakseen paremman asunnon. Järjestelmälle myönteiset ja hyväksytyt kirjailijat saivat todella kuvatun kaltaisia etuja ja suhteita eliittiin, mikä osaltaan edesauttoi sopeutumista valtion asettamiin rajoihin.¹¹¹

4. Uusi yhteiskunta nostaa päätään

4.1. Bolševikit – uhka sivilisaatiolle

Vaikka Bulgakov kuvasi suurimmassa osassa kirjoituksiaan kansalaissodan valkoisia tai vanhaa intelligentsijaa, häneltä löytyy toki kuvauksia kommunisteista ja tavallisesta kansasta. Onkin mielenkiintoista tarkastella miten perinteisiä arvoja kannattava intelligentti kuvaa muita kuin omiaan ja näkee heidän mahdollisuutensa neuvostoyhteiskunnan johtajina.

Lokakuussa 1917 bolševikit olivat onnistuneet kaappaamaan vallan, mutta heidän valtansa juurruttaminen pysyvästi ei ollut tuolloin ollenkaan varmaa. Historiallisen materialismin mukaan sosialismi olisi noussut automaattisesti korvaamaan romahtanutta kapitalistista järjestelmää. Niinpä Lenin päätti irrottaa Venäjän Euroopan suursodasta ja rationalisoida talouselämän sotakommunismin avulla. Tähän tiukkaan talouspolitiikkaan Lenin haaveili vielä yhdistävänsä työn rationaalisen organisoimisen taylorilaisittain. Kapitalistisia tuotantolaitoksia alettiin sosialisoida samalla kun odoteltiin Euroopan suursodan päättyvän Saksan sosialistiseen vallankumoukseen. Kun näin ei tapahtunutkaan, eikä sosialismia syntynyt automaattisesti väistämättömän historian kulun seurauksena, täytyi puolueen alkaa rakentaa sosialismia.¹¹²

¹¹¹ Malia, 1994, s. 238.

¹¹² Malia, 1994, s. 110–112.

Bulgakovilta ei herunut ylistyssanoja sosialistiselle vallankumoukselle, kun hän näki sen kurjuuden ja verenvuodatuksen, mitä siihen tarvittiin. *”Äskeisellä matkalla Moskovaan ja Saratoviin näin omin silmin jotakin sellaista, mitä en enää koskaan halua nähdä. Näin, miten väkijoukot iskivät junan ikkunat säpäleiksi, näin, miten matkustajia hakattiin. Näin tuhottua ja poltettua Moskovaa... Näin nälkiintyneiden ihmisten jonottavan kauppoihin, säälin vainottuja upseereita, luin lehtiä, jotka eivät kirjoita mistään muusta kuin verestä, joka virtaa niin idässä kuin etelässä ja lännessä...”*¹¹³ Hän otti vahvasti kantaa vallankumouksen aiheuttamiin seurauksiin vuonna 1919 julkaistussa lehtiartikkelissaan, jonka hän ymmärrettävästi myöhemmin salasi, sillä artikkelissa bolševikkien hallitsemaalle maalle ennustetaan hyvin synkkää tulevaisuutta.¹¹⁴ *”Nykyään, kun ‘suuri sosiaalinen [sic] vallankumous’ on ajanut onnettoman isänmaamme häpeän ja kurjuuden syvimpään alhoon, yksi ja sama ajatus nousee yhä useammin entistä useamman mieleen. [...] Mihin tämä johtaa?”*¹¹⁵ Bulgakov ennustaa Neuvosto-Venäjän taantuvan lännen voittajavaltoihin verrattuna. Tehdyistä virheistä rangaistaan ankarasti, mutta tämä rangaistus venäläisten on vain kestävä. Bulgakov ennustaa vuosikymmeniä kestävästä taantumusta ja erittäin hidasta nousua muiden länsimaiden tasolle. Näistä surkeista tulevaisuudennäkymistä venäläiset saavat kiittää bolševikkien sosialistista vallankumousta.¹¹⁶

Väkivaltaa kirjailija vastusti useissakin kirjoituksissaan, joista *Valkokaarti* on yksi. Hän ei uskonut, että väkivaltaisella vallankumouksella saataisiin pysyviä tuloksia aikaan. Bolševikit näyttivät kuitenkin tarjoavan kuoleman ja tuhon ohella myös uudenlaisen ideologian. Heidän aatteensa oli mekanistinen, rationaalinen ja urbaani ja poikkesi täysin perinteisestä ja hyvin uskonnollisesta kulttuurista.¹¹⁷

Bolševikkien ideologian marxismi-leninisin mukaan kaiken olevan ajateltiin pohjautuvan materiaan. Leninin mukaan dialektinen materialismi oli keino ymmärtää todellisuutta oikein ja toimia siinä tarkoituksenmukaisesti. Tämä tarkoitti, että ihmisen tuli ymmärtää välttämättömien luonnonlakien olemassaolo sekä tunnistaa ristiriitaisten luonnonilmiöiden olemassaolo ja ne mahdollisuudet, mitkä ihmiselle jäi

¹¹³ Bulgakovin kirje Nadežda-sisarelle Vjazmasta Moskovaan 31.12.1917. Curtis, 1994, s. 30–31.

¹¹⁴ Curtis, 1994, s. 22–23.

¹¹⁵ Bulgakovin artikkeli ”Tulevaisuudennäkymiä” 26.11.1919. Curtis, 1994, s. 31.

¹¹⁶ Ibid., s. 31–34.

¹¹⁷ Haber, 1998, s. 85–86.

toimia niiden puitteissa. Koska materialistinen perusta kontrolloi yhteiskunnallistaloudellisia pintarakenteita, oli sosialismi yksi ja välttämätön vaihe historiallisessa prosessissa, jota kutsuttiin historialliseksi materialismiksi. Tässä prosessissa edettiin vaiheittain orja-, feodaali- ja kapitalistisen yhteiskunnan kautta kommunismiin.¹¹⁸ Tavoitteena oli kollektiivisuus, mikä tarkoitti, että yksilöt olisivat ennen kaikkea yhteisön jäseniä. Kommunismissa tämä tarkoitti valtiosyhteisöön kuulumista ja sille alistumista. Jäsenten oletettiin hyväksyvän yhteisön arvot ja toimintatavat sekä noudattavan yhteisön tapoja ja sääntöjä ilman omaa moraalisten perusteiden pohtimista. Kommunistinen yhteisö taas tarjoaisi kaikille tasa-arvoa ja tarpeiden täyttämistä.

Valkokaarti on erikoinen kansalaissodan kuvaus, koska siinä kuvataan bolševikkeja hyvin vähän. Pääosassa ovat valkoiset ja petljuralaiset, joita on käsitelty jo aiemmin. Bulgakovin antama kuva Kiovaan saapuvista bolševikeista on melko positiivinen, mutta myös pelokas. Entinen valkoisen armeijan upseeri Myšlaevski jopa kehuu punasotilaita: *”Mutta yhden asian minä sanon sinulle, Karas, hyviä poikia nuo bolševikit. Kunniasanalla – hyviä poikia. Hyvää työtä, näppärästi tehty! Näitkö miten kätevästi he selvittivät puhujan? Ja rohkeasti. Rohkeus – siitä minä pidän, perhana soikoon.”*¹¹⁹ Ainakin bolševikit näyttäisivät tuovan jotain järjestystä sekasortoisen petljuralaisvallan jälkeen. Ainoa bolševikkisotilas, joka kuvataan yksityiskohtaisemmin, seisoo panssarijuna Proletaarin vartiossa epäinhimillisen kylmässä pakkasessa. Kohmeisuudestaan huolimatta hän ei luovuta tehtävässään vaan sinnittelee kärsivällisesti asemapaikallaan. Asemalaiturilla käy aamuyöstä huolimatta jatkuva kuhina punasotilaiden hääriessä taukoamatta.¹²⁰ Tämän kuvauksen mukaan bolševikit kuvataan lähinnä ahkeriksi ja tunnollisiksi työntekijöiksi, jotka väsymättä työskentelevät päämäärän saavuttamiseksi. Heillä näyttäisi olevan selkeä ideologinen päämäärä ja kyky pitää järjestystä yllä. Vain bolševikit voivat tarjota vanhan sivilisaation korvikkeeksi oman sivilisaationsa ja järjestystä, ainakin barbaarisiksi kuvattuihin petljuralaisiin verrattuna.¹²¹

¹¹⁸ Lane, 1981, *Leninism: a sociological interpretation*, s. 4–9.

¹¹⁹ Bulgakov, 1971, *Valkokaarti*, s. 284.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 316–318.

¹²¹ Wright, 1978, s. 69.

Haber näkee bolševikkien kuvauksessa Ilmestyskirjan symboliikkaa, joka on värittänyt romaania alusta alkaen. Asemalaiturille saapunut panssarijuna edustaa Ilmestyskirjan petoa, jonka aseet osoittavat suoraan vanhan maailman symbolia kohti, nimittäin Pyhän Vladimirin kirkkoa kohti. Positiivista hahmoa edustaa vartiosotilas, joka väsyneenä ja kylmissään tuijottaa itseään piristääkseen viisisakaraista Mars-tähteä, kommunistista symbolia. Tähden katseleminen tekee sotilaan mahdollisesti onnelliseksi, koska häntä ilahduttaa oman aatteensa voittokulku. Panssarijuna kuvaa vanhan tuhoamista, mutta vartiosotilaan aatokset kertovat uuden ideologian noususta vanhan tilalle.¹²²

Näkemyksistä bolševikeista ja heidän edustamastaan ideologiasta ei näyttäisi olevan suoran tuomitseva tai kiittävä ainakaan *Valkokaartin* osalta. Epäyhtenäisen valkokaartin rinnalla puna-armeijan joukot kuvataan tehokkaiksi uurastajiksi, mikä vie heidät kansalaissodan voittoon. Kansalaissodan voiton jälkeen Trotskin ja muiden bolševikkijohtajien haaveena näyttäisi olleen koko yhteiskunnan muokkaaminen militantisti puna-armeijan malliin. Näin kaikki taloudelliset voimavarat olisi saatu tehokkaasti ja kurinalaisesti rakentamaan sosialismia. Kurinalainen ja pakottava valtiojohtoisuus oli välttämätöntä, sillä sekä Lenin että Trotski katsoivat venäläisten olevan huonoja ja laiskoja työntekijöitä.¹²³ Mutta mikä onkaan Bulgakovin ennustus tulevaisuuden varalle? Millaista joukkoa bolševikit ovat, ja mitä tapahtuu, kun valta on heidän käsissään? Novellissa *Kohtalokkaat munat* Bulgakov ennustaa valtavan katastrofin kohtaavan Neuvosto-Venäjää juuri kommunistien ja heidän materialistis-teknologisen ideologiansa seurauksena.

Kohtalokkaiden munien tapahtumia on käsitelty jo luvussa 3.2. Päähenkilöinä esitetään professori Persikov, joka keksii uutta elämää luovan ”punaisen säteen”, sekä kommunisti Rokk, joka ennen säteen kunnollista testaamista haluaa ottaa sen käyttöön kasvattaakseen uuden kanakannan ruton tappamien kanojen tilalle. Kuten jo aiemmin mainittiin, Rokkin yritykset päätyvät hirvittävään katastrofiin, kun valtavat matelijat ja strutsit uhkaavat tuhota koko Neuvosto-Venäjän. Yksinkertaistaen, punainen säde ja sillä tehty epäonnistunut kokeilu kuvaavat vertauskuvallisesti bolševistista vallankumousta ja sen katastrofaalisia seurauksia

¹²² Haber, 1998, s. 105.

¹²³ Figes, 1996, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924*, s. 722–723.

neuvostoyhteiskunnassa. Näihin katastrofaalisiin seurauksiin ovat Bulgakovin mukaan syynä oppimattomat kommunistit, jotka tavoittelevat sokeasti utopistisia haaveitaan. Vuoteen 1921 tultaessa tyypillinen kommunisti ei ollut enää rähjäisesti pukeutunut älykkö vaan pikemminkin puna-armeijan kautta komissaariksi noussut kouluttamaton ja sivistymätön työläinen tai talonpoika.¹²⁴ Niinpä kommunistinen puolue halusi uudistaa jäsenkuntaansa. Se erotti noin 400 000 jäsentään vuoteen 1924 mennessä, mutta samaan aikaan värväsi uusia kunnan proletaarijäseniä riveihinsä. Uusille jäsenille opetettiin hyvin yksinkertaistettu versio marxismileninismistä.¹²⁵

Novellin kirjoittamisvuonna 1924 Lenin kuoli, mikä merkitsi muutoksia puolueelle. Noista muutoksista Bulgakov mainitsee päiväkirjassaan, että Trotskin vapauttaminen tehtävistään tammikuussa 1924 merkitsi tosiasiasa hänen syrjäyttämistään. Tässä Bulgakov kiirehti hieman asioiden edelle, mutta hänen huomautuksensa osoittaa tarkkanäköisyyttä puoluejohdon kilpailussa.¹²⁶ Bulgakovin *Kohtalokkaissa munissa* esittämän ennustuksen mukaan muutokset veisivät jo NEP-kaudelle astuneen valtion kohti modernia kehitystä, mistä kielii Moskovan kuvaaminen kehittyneeksi metropoliksi. Sotakommunismien kaltaisesta puutteesta ja kurjuudesta ei ole tietoaakaan, ja jopa ”– *proletariaatin kaikkein kehittymättöminkin osa – leipurit – kulki pikkutakkisilla –*”.¹²⁷ Vuonna 1928 Rokkin kuvataan olevan hyvin vanhanaikainen nahkatakissaan ja vyötäröllä roikkuvassa mauserissaan, mikä vastaa hyvin bolševikkien asua vuosikymmenen alussa. Nahkatakkinen Rokka, joka uskoo vilpittömästi punaisen säteen tieteelliseen muutoksia tuovaan voimaan, muistuttaa Trotskia, joka uskoi vahvasti ihmisen valloittavan luonnon tieteen ja teknologian avulla. Pahaksi onnekseen Rokka ei ole samanlainen intellektuelli kuin Trotski, joten hänen käsissään uusi tieteellinen keksintö saa aikaan vain katastrofin. Bulgakovin ennustuksessa Trotski ja hänen kaltaisensa kommunistit syrjäytetään harvoja kummajaisia lukuun ottamatta.¹²⁸

¹²⁴ Hosking, 1990, s. 86.

¹²⁵ Malia, 1994, s. 169.

¹²⁶ Bulgakovin päiväkirja 8.1.1924. Curtis, 1994, s. 71.

¹²⁷ Bulgakov, 1975, Kohtalokkaat munat, s. 52, 60.

¹²⁸ Haber, 1992, s. 504–506.

Koska NEP-kaudella otettiin talouspolitiikassa askel kohti kapitalismia, merkitsi tämä ainakin vannoutuneiden kommunistien mielestä ideologista takapakkia.¹²⁹ Rokk edustaa novellissa tätä kommunistista piiriä, joka kannattaa suoraviivaista siirtymistä sosialismiin ilman maltillisempaa NEP-vaihetta. Hän kannattaa sokeasti johtajiensa utopioita ja noudattaa käskyn saatuaan ohjeita niitä kyseenalaistamatta. Rokk kiirehtii punaisen säteen käyttöönottamista, vaikka sitä ei ole vielä kunnolla testattu. Silti hän on vakuuttunut kokeilun onnistumisesta. Rokkin hahmossa Bulgakov ilmeisestikin ivaa sitä väestön osaa, joka sai valtaa vallankumouksen myötä.¹³⁰ Vaikka Rokk on ”kunnon proletaari”, hänen ideologinen tietämyksensä ei ole tarpeeksi laaja. Hän kuvaa kommunistia, jonka toiminta tähtää parempaan yhteiskuntaan, mutta joka tuijottaa liiaksi kommunistiseen utopiaan, sillä käytännössä kaikki ei toimikaan, kuten teoriassa oli suunniteltu.¹³¹ Kenties Bulgakov tahtoo sanoa, että periaatteessa innokkaimpien bolševikkien tarkoitus oli hyvä, kun he yrittivät saada radikaaleja yhteiskuntauudistuksia läpi mahdollisimman nopeasti, mutta käytännössä suunnitelmia ei osattukaan toteuttaa. Proletaarit eivät olleet ehkä Bulgakovin mielestä tarpeeksi kyvykkäitä ja oppineita toteuttamaan suuria yhteiskunnallisia muutoksia. Heidän yltiöoptimistinen ja kritiikitön uskonsa intellektuellijohtajien suunnitelmiin oli Bulgakovin mukaan vaarallista koko yhteiskunnalle.

Kohtalokkaissa munissa uutiset Neuvostoliittoa kohdanneesta katastrofista kantautui pian Moskovaan. Professori Persikov ymmärtää tapahtuneen sekaannuksen ja katastrofin suuruuden, mutta on voimaton ratkaisemaan sitä. Valtion taholta kukaan ei syytä professoria tapahtuneesta vaan pikemminkin suojelee tätä. Mutta raivostunut väkijoukko haluaa löytää katastrofille syyllisen, joka heidän mielestään on professori Persikov. Villiintynyt väkijoukko hyökkää eläintieteellisen instituuttiin tappaen professorin, hänen apulaisensa ja taloudenhoitajansa sekä tuhoten koko rakennuksen maan tasalle.¹³² Raivostunut väkijoukko kuvataan hyvin eläimelliseksi: siltä näyttää puuttuvan inhimillinen moraal. Raivostunut väkijoukko tuntuu kuvaavan Gustave Le Bonin vuonna 1895 julkaisemaa teoriaa joukkosielusta. Teorian mukaan ihmisen psyykkinen taso laskee, kun hän liittyy joukon jäseneksi. Hän menettää sivistyneen ja älykkääseen harkintaan pystyvän persoonallisuuden. Joukossa

¹²⁹ Luukkanen, 2004, s. 160.

¹³⁰ Bulgakov, 1975, Kohtalokkaat munat, s. 63–64; Wright, 1978, s. 55.

¹³¹ Haber, 1998, s. 200.

¹³² Bulgakov, 1975, s. 100–101.

ihminen on anonyymi, jolloin myös vastuullisuus katoaa, mikä puolestaan mahdollistaa väkivallan. Joukkosielun ilmiöön liittyi Le Bonin mukaan myös epidemian luonteista tunnetilojen ja mielipiteiden tartuntaa ja leviämistä.¹³³ Le Bonin teorian valossa Bulgakov näyttäisi ivailevan kommunistiselle joukkohuumalle, joka pahimmassa tapauksessa aiheuttaisi novellissa kuvattua vastuuttomuutta ja väkivaltaa. Ruton leviäminen Neuvosto-Venäjälle kuvaisi tietenkin tätä epidemian omaista ideologian leviämistä. Raivostunut väkijoukko saattaisi olla pahin uhkakuva, mitä kollektiivisuuteen pyrkivässä yhteiskunnassa olisi odotettavissa.

Wrightin ja Haberin tulkinnan mukaan Bulgakov maalailee näillä traagisilla tapahtumilla kauhukuvaa sivilisaation tuhoutumisesta, joka seuraa hänen ennustuksessaan bolševikkien radikaaleista yhteiskuntakokeiluista. Punaisella säteellä bolševikit yrittävät novellissa voittaa jopa luonnon, mikä osoittautuu tuhoisaksi kokeeksi. Joidenkin bolševikkien vankkumaton usko tieteen ja tekniikan yhteiskuntaa eteenpäin vievään vaikutukseen ei toteudukaan vaan tuottaa päinvastaisen reaktion. Niinpä eläimellinen väkijoukko tappaa intelligentin professorin ja tuhoaa sivilisaation viimeisetkin rippeet.¹³⁴ Bulgakovin pelottavin visio toteutuu hänen ennustuksessaan, kun perinteinen intelligentsijan vaalima sivistys murskataan. Tilalle noussut kommunistinen ideologia ei näytä tätä tyhjiötä paikkaavan. Neuvostoliiton tulevaisuus ei näytä Bulgakovin kuvaamana yhtään valoisammalta vuoden 1919 tai 1924 perspektiivistä. Syypäänä näihin synkkiin visioihin esitetään bolševikit, lähinnä tavalliset rivijäsenet, jotka pyrkivät toteuttamaan intellektuellijohtajensa utopioita. Tässä visiossa individualismin tukahduttaminen ja oman ajattelun lamaantuminen nähdään uhkana koko siihen astiselle sivilisaatiolle.

4.2. Oppimattomat massat

Haberin mukaan Bulgakov ei *Valkokaarti* romaanissa nähnyt tavallista kansaa historiallisena voimana, kuten esimerkiksi tunnetut aikalaiskirjailijat Andrei Belyi (1880–1934), Aleksand Blok (1880–1921) ja Boris Pilnjak (1894–1938) tekivät omissa kirjoituksissaan. Bulgakovin mukaan talonpoikien raivo oli pikemminkin

¹³³ Helkama et al., 1998, s. 327–329.

¹³⁴ Haber, 1998, s. 202; Wright, 1978, s. 56.

jatkuva piirre Venäjän historiassa, mutta sillä ei ollut merkittävää, historiallisesti käänteentekevää voimaa.¹³⁵

Lenin uskoi bolševikkien edustavan koko kansan tahtoa: kun bolševikit olisivat vallassa, valta kuuluisi silloin kansalle.¹³⁶ Ongelmalliseksi tämän uskomuksen teki se tosiasia, että bolševikeilla ei ollut läheskään koko kansan tukea takanaan. Vallankumouksen oli valmistellut ja toteuttanut pieni älykköbolševistien piiri, joka uskoi laajojen massojen halukkuuteen vapautua alistetusta asemasta, mutta toisaalta epäili massojen sivistystasoa ja spontaanisuutta tarttua vallankumouksen suomiin mahdollisuuksiin.¹³⁷ Valistusasiain kansankomissaari Lunatšarski esitti uuden hallituksen suurimmaksi huoleksi massojen opettamisen, jotta he pystyisivät täyttämään vallankumouksen heille suoman roolin vallan käyttäjinä. Kysymys kuului: miten voitaisiin antaa valtava määrä tietoa kansalle niin nopeasti kuin mahdollista?¹³⁸ Lenin oli sitä mieltä, että luokkatietoisuus ei syntyisi spontaanisti, vaan kansaa tulisi opettaa. Sosialistisessa yhteiskunnassa tiedon ja sivistyksen ei katsottu kuuluvan vain pienelle vähemmistölle, kuten kapitalistisissa maissa vaan, sitä kuului jakaa myös suurille kansanjoukoille. Ongelmaksi muotoutui opetuksen käytännön toteutus, sillä vain pieni poliittinen eliitti oli tarpeeksi oikeaoppista kouluttaakseen tietämätöntä kansaa. Yritykset opettaa massoja uuden yhteiskunnan tavoille johtivat ajan kuluessa yksilöllisen luovuuden alistamiseen ja yhteisön vaatimuksiin mukautumiseen.¹³⁹

Tavoitteena oli luoda uudenlainen ihminen, työläinen, joka olisi luokkatietoinen ja taistelisi sosialistisen vallankumouksen puolesta. Ihanteena 1920-luvun alussa pidettiin kommunistiselle puolueelle lojaalia kunnon proletaaria, joka omistaisi elämänsä puolueelle ja porvariston vastaiselle taistelulle. Katsottiin, että yksityiselämää ei voinut erottaa puolue-elämästä. Yksityiselämän alueella tuli noudattaa kohtuullisuutta ja kurinalaisuutta esimerkiksi nautintoaineiden (kuten alkoholin ja tupakan) ja seksuaalielämän kohdalla, sillä oli keskityttävä oleelliseen eli luokkavihollisen voittamiseen ja oikeaoppiseen kommunistiseen elämään.¹⁴⁰

¹³⁵ Haber, 1998, s. 85–86.

¹³⁶ Hosking, 1990, s. 49.

¹³⁷ Siegelbaum, 1992, s. 10.

¹³⁸ McClelland, 1989, "The Utopian and the Heroic: Divergent Paths to the Communist Educational Ideal, s. 114–115.

¹³⁹ Pethyridge, 1990, s. 262–263.

¹⁴⁰ Taylor, 1991, s. 112–114.

Bolševistipuolueen intellektuellijäsen A. A. Bogdanov joutui puolueen hylkäämäksi, koska oli eri mieltä Leninin kanssa puolueen linjauksista. Bogdanov epäili suuresti ”uuden ihmisen” syntymistä. Hän ei ollut laisinkaan niin vakuuttunut kuin Lenin työläisten sisäisestä muutoksesta ja Marxin visioimasta henkilöitymisestä sosialistiseksi ihmiseksi uusine asenteineen ja arvoineen. Hänen mukaansa sisäinen muutos oli mahdoton puolueen kaavailemalla mallilla. Puolueen älykköjen tehtäväksi olisi jäänyt työläisten sosialistisia arvoja kannattavan tietoisuuden herättäminen, mikä ei kuitenkaan Bogdanovin mielestä ollut hyvä vaihtoehto. Vanhat ajattelu- ja käyttäytymismallit säilyisivät vaikka tehtäisiin radikaalejakin yhteiskuntarakenteellisia muutoksia. Jos todellista muutosta haluttiin saada aikaan, sen tuli tapahtua työläisten sisäisestä tahdosta. Bogdanovin ehdotuksen mukaan kyvykkäitä työläisiä olisi tullut kouluttaa, jotta he olisivat ikään kuin voineet ottaa puolueen älykköpaikat haltuunsa. Hänen ehdotuksensa oli siis muodostaa uusi työläisintelligentsija. Bogdanov ei myöskään kannattanut vahvaa hierarkkista johtamistyyliä, jossa yksi johtaja erottuisi muista erityisenä yksilönä tai jopa jumalaisena olentona. Hänen mukaansa yksilöiden korostaminen heikentäisi työläisten toverillista kollektiivisuutta, mikä oli ehdoton edellytys todellisen sosialismin sisäistämiseksi. Näin ollen hän ei hyväksynyt poliittisen eliitin muodostumista.¹⁴¹

Yksi Bulgakovin tuotannon pääteemoista käsittelee juuri massojen oppimattomuutta ja tietämättömyyttä uuden yhteiskunnan oikeaoppisesta ideologiasta. Lyhyt tarina *Kiinalainen kertomus* (1923) kertoo nuoresta kiinalaismiehestä Sen-Zin-Posta, joka elää Moskovassa täysin vieraassa ympäristössä ja kulttuurissa. Hän ei osaa kuin muutamia sanoja venäjää, mutta onnistuu silti pääsemään puna-armeijan palvelukseen. Hän osoittautuu hyväksi konekivääriampujaksi, mutta kuolee jo ensimmäisessä taistelussaan.¹⁴² Tarina kuvaa henkilöä, jolle ympäröivä maailma on täysin vieras, eikä hän osaa toimia siinä täysipainoisesti. Hän liittyy puna-armeijaan vain tullakseen hyväksytyksi vieraaseen yhteiskuntaan. Hän myös taistelee puna-armeijan riveissä, mutta ei ole tietoinen syistä, joiden vuoksi taistelee.¹⁴³ Kiinalainen kuvaa henkilöä, joka mukautuu muiden vaatimuksiin, mutta ei ymmärrä, miksi hänen

¹⁴¹ Sochor Zevonia A., “On Intellectuals and the New Class”, s. 284–291.

¹⁴² Bulgakov 1972, *A Chinese Tale*, s. 152–158.

¹⁴³ Milne, 1990, 56; Wright, 1978, s. 58.

tulee toimia niin kuin vaaditaan. Hän pystyy jotenkuten elämään vieraassa yhteiskunnassa, mutta ei ymmärrä siinä vallitsevasta ideologisesta ilmapiiristä tuon taivaallista.

Kertomuksen kieliongelmallalla saatetaan viitata 1920-luvun alun yritykseen kehittää uudenlainen kieli. Bolševikeilla oli melko mahdoton tehtävä edessään, kun he yrittivät muotoilla uuden kielen, ja määrittellä samalla, mitä pidettäisiin heidän ideologiansa vastaisena. Tämä tarkoitti kaiken porvarillisena ja taantumuksellisena pidetyn kielen määrittelemistä. Vallankumouksen ensimmäisinä vuosina virkakoneistolla ja tavallisella väestöllä oli vaikeuksia ymmärtää toisiaan, koska dialektisen materialismin mukainen ajatusmaailma ja tapa ajatella poikkesivat oleellisesti tavallisten venäläisten totunnaisista ajattelutavoista. Ehkä Sen-Zin-Po kuvaa henkilöä, joka ei pysty ymmärtämään ympäröivää maailmaa tai ajatusmaailmaa, koska hän ei pääse siinä harjoitetun kielen sisälle. Oppineena neuvostoyhteiskunnassa pidettiin henkilöä, joka ymmärsi oikealla tavalla valtaa pitävien kieltä. Tällöin hän myös ajattelisi, puhuisi ja toimisi oikealla tavalla.¹⁴⁴ Sen-Zin-Po osaa näennäisesti toimia oikealla tavalla, sillä hän osaa kokemuksen perusteella miellyttää puna-armeijan sotilaita, mutta tietoisesti hän ei pysty kannattamaan kommunistien oppeja.

Toinen kertomus, jossa Bulgakov ivaa tietämättömiä ihmisiä, on *Nro 13. Elpit-työläiskommuuni* (1922). Tässä jutussa ylellinen Elpit-talo muutetaan työläisten asuntolaksi vallankumouksen jälkeen. Taloon muuttaa muiden työläisten mukana Annuška niminen vanha nainen, joka antaa äänensä kuulua, kun rakennuksesta katkaistaan lämmitys polttoaineen puutteessa. Hän päättää sytyttää omaan kamiinaansa tulen, vaikka se on ankarasti kiellettyä. Kamiinasta leviää tulipalo, joka polttaa koko Elpit-talon maan tasalle. Annuška selviää tulipalosta, mutta ymmärtää tehneensä väärin ja katuu. Hänelle herää yksi kirkas ajatus: ”*Me olemme tietämättömiä ihmisiä. Oppimattomia ihmisiä. Meitä täytyy opettaa, sillä olemme typeryksiä...*”¹⁴⁵

¹⁴⁴ Emerson, 1996, *New Words, New Epochs, Old Thoughts*, 355–358.

¹⁴⁵ Bulgakov, 1972, No. 13. *Elpit-rabkomin Building*, s. 135–145. “We are ignorant people. Ignorant people. We must be taught, fools that we are...”

Kertomus on käsitettävä vanhan ja uuden yhteiskuntajärjestelmän yhteentörmäykseksi. Vanha järjestelmä tapoineen pyyhitään pois yhtä helposti kuin Elpit-talon nimi muutetaan Elpit-työläiskommuuniksi. Todellinen muutos ei ole mahdollinen näin pintapuolisilla uudistuksilla, vaan siihen tarvitaan henkistä muutosta. Annuška ei ole sopeutunut uuteen järjestelmään vaan rikkoo sitä vastaan. Seuraukset ovat katastrofaaliset, kuten Bulgakovilla yleensäkin. Annuška oppii kantapään kautta, sillä vasta katastrofin jälkeen hän ymmärtää olevansa tietämätön siitä mitä ympärillä tapahtuu ja tarvitsevansa opetusta. Hän siis kokee sisäisen muutoksen, mikä on Bulgakovin mielestä välttämätöntä, jotta uuden ymmärtäminen olisi mahdollista.¹⁴⁶

Ehdottomasti mielenkiintoisin kertomus Bulgakovin varhaisesta tuotannosta on mielestäni novelli *Koiran sydän*, joka on kirjoitettu 1925, mutta sen julkaiseminen Neuvostoliitossa sallittiin vasta 62 vuotta myöhemmin.¹⁴⁷ Novellin päähenkilöihin kuuluu kulkukoira Šarik, jonka professori Filip Filoppovitš Preobraženski ottaa asumaan luokseen. Nuorennusleikkauksiin erikoistunut professori yrittää nuorentaa koiran leikkauksen avulla. Hän vaihtaa koiralle ihmisen, kouluttamattoman alkoholisoituneen ja rikollisen taustan omaavan kapakkamuusikon, aivolisäkkeen ja kivekset. Leikkauksen seuraukset eivät osoittaudu aivan odotetun kaltaisiksi, kun koira alkaa vähitellen muuttua ihmiseksi, sivistymättömäksi ja suorapuheiseksi Šarikoviksi. Elämä sivistyneen professorin ja hänen apulaistensa sekä moukkamaisen Šarikovin kesken käy sietämättömäksi, koska Šarikov ei opi tavoille vaan viettää huonotapaista elämää riitaantuen muiden asukkaiden kanssa. Niinpä professori päättää peruuttaa kokeensa, minkä seurauksena Šarikov alkaa muuttua takaisin mukavaksi Šarik-koiraksi.¹⁴⁸

Vaikka tästäkin novellista löytyy useita teemoja tutkittavaksi, kannattaa tässä keskittyä tarkastelemaan eriskummallisen Šarikovin merkitystä. Šarikov ilmentää kaikkea sitä, mitä ihanteellisen neuvostoihmisen ei pitänyt olla. Hänessä nousee esiin sen kouluttamattoman ja rikollisen kapakkamuusikon huonot puolet, jolta hän sai uudet elimensä. Tämä professorin luoma olento kiroilee mielin määrin, ahdistelee

¹⁴⁶ Haber, 1998, s. 160.

¹⁴⁷ Curtis, 1994, s. 44.

¹⁴⁸ Bulgakov, 1975, *Koiran sydän*, s. 160, 201–202, 205, 209, 213, 256–259.

naispalvelijoita, juo itsensä humalaan, pukeutuu epäsiististi ja niskuroi herralleen eli professorille tuon tuosta. Professorin asuintalon talonkomitea yrittää opettaa Šarikoville oikeaoppisen kommunistin tapoja. Ensinnäkin hänen tulee hankkia henkilöllisyyspaperit, sillä talonkomitean puheenjohtaja Schwonderin mukaan ”Paperit ovat kaikkein tärkein asia maailmassa.”¹⁴⁹ Šarikovia on kuitenkin turha yrittää käännättää kommunistiksi tai sivistyneeksi porvariksi, sillä hän ei suostu tai pysty muuttumaan. Hän ottaa kyllä kaiken hyödyn irti niistä oikeuksista, joita talonkomitealta kuulee omaavansa, mutta kun tulee puhetta sotaan lähdestä imperialistisia ulkovaltoja vastaan, hän kieltäytyy jyrkästi lähtemästä.¹⁵⁰ Šarikov on moraaliton olento, jota on turha yrittää opettaa. Tähän tulokseen professori vihdoon päätyy, kun hän päättää peruuttaa leikkauksen.

Bulgakov kuvailee *Koiran sydämessä* kärjistetyksi oikeaoppisen kansalaisen ongelmaa. Koiran operoiminen ihmiseksi kuvaa Milnen mukaan allegorisesti bolševikkien suurta kokeilua eli pakotettua proletaarista vallankumousta teollisesti takapajuisessa maassa, jonka väestö pakotettiin tottelemaan uutta järjestystä. Kokeilun uskottiin onnistuvan juuri sen takia, että ihminen pystyisi uudessa yhteiskunnassa täydellistymään ja hänestä kehittyisi bolševikkien julistama kunnan kommunisti.¹⁵¹ Mutta tuloksena onkin joukko šarikoveja, sivistymättömiä ja ideologiasta piittaamattomia moukkia. Professori Preobraženskin sanoin ilmaistuna, kommunistinen vallankumous ei tule onnistumaan ”– – ihmisiltä, jotka ovat kehityksessä kaksi vuosisataa eurooppalaisista jäljessä – –”¹⁵²

Orlando Figes huomauttaa, että professori Preobraženski saattaisi kuvata tunnettua fysiologia I. P. Pavlovia (1849—1936), joka oli tutkinut koirien fysiologiaa ja ehdollistumista. Legendan mukaan Lenin olisi pyytänyt Pavlovilta apua uudenlaisen ihmisen luomisessa. Piti legenda paikkansa tai ei, kommunistinen järjestelmä tähtäsi kuitenkin ihmisluonnon muuttamiseen.¹⁵³ *Koiran sydämessä* ivailtaan mahdollisesti näkemystä siitä, että tieteen avulla voitaisiin muuttaa ihmistä. Ensimmäisen maailmansodan ennen näkemättömän tuhon seurauksena ihmisarvo saattoi olla

¹⁴⁹ Ibid., s. 218.

¹⁵⁰ Ibid., s. 219.

¹⁵¹ Milne, 1990, s. 63.

¹⁵² Bulgakov, 1975, *Koiran sydän*, s. 185.

¹⁵³ Figes, 1996, s. 732–733.

kyseenalainen, mutta Bulgakov esittää selvästi oman kantansa tähän asiaan: ihmisluontoon ei pidä mennä puuttumaan tieteellisin keinoin, sillä se on moraalitonta.

Professori Preobraženskin lausuntoja on yleensä pidetty Bulgakovin omina näkemyksinä.¹⁵⁴ Professori puhuikin novellissa suunsa puhtaaksi silloisesta yhteiskunnallisesta tilanteesta. Hän kieltää suoraan pitävänsä proletaareista¹⁵⁵, joihin hän suhtautuu viilleän ivallisesti ja ylemmydentuntoisesti. Vaikka Bulgakov näyttää vahvasti epäilevän, onko ylipäätään mahdollista muuttaa ihmisiä, jotka ovat perinteisesti eläneet ilman sivistystä ja koulutusta, hänellä tuntuu olevan varma visio siitä, miten kansaan ei ainakaan voida vaikuttaa.¹⁵⁶ Kun apulainen kysyy, miten professori onnistui houkuttelemaan kulkukoiran luokseen, professori vastaa: *”Ystävällisyydellä. Se on ainoa mahdollinen tapa kohdella elävää olentoa. Terrorista ei ole apua, olipa eläin millä kehityksen asteella hyvänsä. Niin minä väitän ja tässä väitteessäni pysyn. Suotta ne luulevat, että terrorista on apua. Ei ei, siitä ei ole apua, oli se millaista terroria tahansa: valkoista tai punaista tai ruskeaa!”*¹⁵⁷ Ja myöhemmin, kun palvelija kehottaa pieksämään koiran, professori vastaa: *”Sekä ihmiseen että eläimeen voi vaikuttaa vain opettamalla.”*¹⁵⁸ Bulgakov viittaa vuoden 1918 punaiseen terroriin, jolla ”epäpuhtaista” kansan aineksista yritettiin päästä eroon.¹⁵⁹ Hänen mielestään oikea tapa saada kansa muuttumaan ei ole terrori ja väkivalta, vaan maltillinen ja kärsivällinen opetustyö, joka tähtää henkiseen muutokseen.

”Oikeaoppisten” kansalaisten ongelma oli siis pitkälti valtaa pitävän eliitin ongelma siitä miten saada uusi tiedostava kansalainen luotua. Mutta toisaalta se oli myös itse kansalaisten ongelma: miten voi sopeutua uuteen yhteiskuntaan ja tulla toimeen siinä? Vaikka kymmenes puoluekokous hyväksyikin vapaamman talouspoliittisen linjan vuoden 1921 alussa, se kiristi poliittista linjaansa vaatien etenkin puolueen jäseniltä oikeaoppista mielipidettä, mikä tarkoitti yhdenmukaisuutta puolueen hyväksymän mielipiteen kanssa. Koko kansaan yritettiin istuttaa yhtä ”oikeaa” maailmankuvaa. Teoriassa kaikkien elämänalueiden tuli palvella sosialistista aatetta,

¹⁵⁴ Milne, 1990, s. 62.

¹⁵⁵ Bulgakov, 1975, Koiran sydän, s. 179.

¹⁵⁶ Haber, 1998, s. 219.

¹⁵⁷ Bulgakov, 1975, Koiran sydän, s. 166.

¹⁵⁸ Ibid., s. 188.

¹⁵⁹ Luukkanen, 2004, s. 140.

niin myös kielen, joka politisoitiin. Maailmasta tuli hyvin mustavalkoinen, sillä oli olemassa vain tovereita tai vihollisia eli erilaisia luokkia, joihin ihmiset jaoteltiin.¹⁶⁰

Novellissaan *Diaboliadi* Bulgakov kuvaa epävarmuuden ilmapiiriä, johon paikkaansa hakeva päähenkilö Korotkov joutuu vuoden 1921 Moskovassa. Novellissa kiinnitetään erityistä huomiota yksilöllisyyteen, joka ihmisten kategorisoinnin myötä näyttää pirstoutuvan samoin kuin päähenkilön mielenterveys. Bulgakovin omin sanoin ilmaistuna: ”Voin vain sanoa, että olemassaolosta taistellaan raivokkaasti ja että yhtä hurjaa on sopeutuminen uuteen yhteiskuntajärjestykseen.”¹⁶¹

Hengästyttävän kiihkeärytmiseen novelliin *Diaboliadi* (1924) liittyy selvästi omaelämäkerrallisia kokemuksia, sillä novellin tapahtumat sijoittuvat juuri samaan ajankohtaan, syyskuuhun 1921, jolloin Bulgakov saapui Moskovaan. Sekä Korotkov, kuten Bulgakov, yrittävät etsiä omaa paikkaansa neuvostoyhteiskunnassa byrokratian suomasta turvaverkosta.¹⁶² Saavuttuaan Moskovaan Bulgakov palkattiin sihteeriksi Litoon eli valistusasiain kansankomissariaatin kirjallisuusosastolle.¹⁶³ *Diaboliadin* päähenkilö Korotkov on saanut viettää mahtavat 11 kuukautta kanslistin virassaan, kun hän tulee huolimattomuusvirheen johdosta erotetuksi.¹⁶⁴ Ainut Korotkovin pysyväksi luulema asia pettää, eikä hän osaa sopeutua uuteen tilanteeseen, vaan yrittää suostutella johtaja Kalsongerin ottamaan hänet takaisin. Asiat muuttuvat paljon mutkikkaammiksi, kun Korotkovin henkilöllisyyspaperit varastetaan.¹⁶⁵ Jostain kumman syystä kaikki ihmiset alkavat kutsua häntä Kolobkoviksi, joka on päähenkilön häikäilemätön kaksoisolento. Tarinaa sekoittaa vielä toinen kaksoisolentopari: johtaja Kalsongerillakin näyttäisi olevan sekä ilkeä että lempeä henkilöitymä. Korotkovin identiteetti alkaa horjua, kun kaikki pitävät häntä Kolobkovina, eikä hän voi mitenkään todistaa kuka oikeasti on, koska tärkeät henkilöpaperit puuttuvat. Missään ei näytä enää olevan järkeä. Kaikista kaksoisolentosekaannuksista ja ympärillään vallitsevasta käsittämättömyydestä lähes hulluuden partaalle ajettu Korotkov päätyy lopulta itsemurhaan. Hyvin sekava novelli saa synkän lopun.

¹⁶⁰ Malia, 1994, s. 171–172.

¹⁶¹ Bulgakov kirjeessä äidilleen 17.11.1921. Curtis 1994, s. 50.

¹⁶² Haber, 1998, s. 178.

¹⁶³ Ibid., s. 42.

¹⁶⁴ Bulgakov, 1975, *Diaboliadi*, s. 115.

¹⁶⁵ Ibid., s. 124.

Yksi 1920-luvun alun herkullisimpia teemoja oli kuvata hätääntyneitä ja epävarmoja ihmisiä, jotka eivät osanneet suhtautua väistämättömään yhteiskunnan muutokseen.¹⁶⁶ Korotkov kuvaa tällaista henkilöä, joka elää hämmennyksen ja epävarmuuden ahdistamana. Hän luulee olevansa turvassa, koska hänellä on virka, mutta täysin odottamatta hänen maailmansa kääntyy pääläelleen. Korotkov hämmentyy, eikä tiedä mitä uudessa tilanteessa tulisi tehdä. Rauha ja pysyvyys katoavat Korotkovin elämästä, kun hän menettää virkansa. Viran avulla hän pystyi ainakin jotenkin määrittämään itseään ja paikkaansa uudessa yhteiskunnassa. Ilman virkaansa ja henkilöpapereitaan hän ei ole kukaan, eikä kuulu mihinkään kategoriaan. Niin kaksoisolentoteema kuin papereiden elintärkeyskin viittaavat yksilöllisyyden katoamiseen, kun ihmisiä vaaditaan sopeutumaan tiettyyn kategoriaan ja toimimaan samalla tavalla. Paperit taas ovat tärkeämpiä kuin yksilö, sillä ne kertovat vakuuttavammin kuin yksilö itse millainen henkilö on kyseessä.¹⁶⁷

Bulgakov tuntuu sanovan, että uuteen järjestykseen sopeutuvat vain vahvimmat, eivät heikkohermoisen Korotkovin kaltaiset vähäpätöisyydet. Uusi yhteiskuntajärjestys on siten hyvin armoton, eikä se kunnioita yksilöllisyyttä. Parempi keino selvitä on yrittää sopeutua ja toimia massan mukana. Bulgakov ei itse kylläkään tätä ohjetta noudattanut, sillä hän ei koskaan kunnolla sopeutunut neuvostoyhteiskuntaan.

5. NEP-kausi – ihanteen irvikuva

5.1. Parjatut NEP-miehet

Niin sanotulla NEP-kaudella eli uuden talouspolitiikan ajanjaksolla 1921–28 tiukasta sotakommunismista siirryttiin osittaisen yksityisyyrittämisen sallivaan vapaampaan talouspolitiikkaan. Vaikka talouden saralla jouduttiin joustamaan, neuvostoyhteiskunnan rakentamista jatkettiin. Eräänä tavoitteena pidettiin neuvostoihmistä, joka sekä ajattelisi että toimisi kommunistisen esimerkin mukaisesti.

¹⁶⁶ Pesonen, 1999, s. 169.

¹⁶⁷ Proffer&Proffer, 1972, Diaboliad and other stories, introduction, s. xi.

Leninin ihanneyhteiskunnassa kaikki ihmiset toimisivat tämän saman mallin mukaan. Tuoreessa neuvostoyhteiskunnassa paheksuttavina asioina pidettiin alkoholia, huumeita, prostituutiota, kiroilemista ja uskontoa. Kunnon kansalainen vältti näitä paheita, joita vastaan bolševikit saarnasivat.¹⁶⁸ Bulgakovin kaltaisen satiirikon oli helppo tarttua epäkohtiin, joita 20-luvun neuvostoyhteiskunnassa näytti hänen mukaansa riittävän. Pethyridgen mukaan bolševikit, varsinkin ulkomailla vuodet 1914–1917 oleskellut eliitti, olivat vieraantuneet venäläisestä yhteiskunnasta. 1920-luvun alussa he olivat paitsi hyvin kiireisiä ja fanaattisia harkitakseen mahdollisia vaihtoehtoja, myös eristäytyneitä tavallisesta kansasta. Kaiken lisäksi bolševikit saivat hallittavakseen maailman laajimman valtion, mikä oli haasteellinen tehtävä etenkin sodan jälkeisessä puutteessa. Silti bolševikit jatkoivat ennen sotaa omaksumallaan linjalla, mikä merkitsi tulevaisuuden suunnittelemista teoriassa, mutta käytännössä optimististen suunnitelmien kokeileminen jäi vähäiseksi.¹⁶⁹

Uuden talouspolitiikan eli NEP:in myötä tuotantoa ja kauppaa alkoivat vuodesta 1921 eteenpäin valtion ohella hoitaa niin kutsutut NEP-miehet, joilla tarkoitetaan Pekka Pesosen mukaan: ” – – *nopeasti ja hämärästi, ei kovin laillisin keinoin vaurastunutta pienempää tai suurempaa liikemiestä, jota paheksuttiin, mutta vielä enemmän kadehdittiin.*”¹⁷⁰ NEP-miehet olivat yksityisyrittäjiä, jotka kävivät vähittäiskauppaa ja myös omistivat pienimuotoista tuotantoa uuden talouspolitiikan sallimissa puitteissa. Suurella osalla oli takanaan pitkät perinteet yksityisyrittämisestä ennen vallankumousta, mutta joukkoon mahtui myös kansalaissodan aikana toimineita mustan pörssin kauppiaita ja keinottelijoita. NEP-miehiä ei koskaan arvostettu Neuvostoliitossa, koska he eivät sopineet oikeaoppiseen sosialistiseen kategoriaan, vaan edustivat pikemminkin porvarillisia ihanteita. Tämän vuoksi heidät koettiin myöhemmin häpeäpilkkaina Neuvostoliiton historiassa ja heitä mielellään mustamaalattiin.¹⁷¹ NEP-miehet edustivat yhtä NEP-jakson räikeimmistä ristiriitaisuuksista, sillä he eivät missään tapauksessa täyttäneet oikeaoppisen kansalaisen piirteitä kuuliaisena kommunistina. Uuden talouspolitiikan perusteella yksityisyrittäjillä oli kuitenkin täysi oikeus kapitalistisia piirteitä omaavaan elinkeinoelämään.

¹⁶⁸ Figes, 1996, s. 732; Luukkanen, 2004, 130.

¹⁶⁹ Pethyridge, 1990, s. 8–10.

¹⁷⁰ Pesonen, 1999, s. 138.

¹⁷¹ Pethyridge, 1990, s. 310–311.

Bulgakov esittelee kertomuksessaan *Tšitšikovin seikkailut* (1922) häikäilemättömän huijari-liikemies Tšitšikovin. Tarina on satiiri Moskovan elämästä NEP:in alkutaipaleella. Kuolleiden valtakunnasta lähtee joukko kuolleita sieluja kohti Neuvosto-Venäjää päätyen sekoittamaan moskovalaisten elämää pahemman kerran. Päähenkilö Tšitšikov päättää aloittaa huijariliikemiehen uransa vientikaupasta. Hän kuljettaa lampaita ulkomaille, mutta salakuljettaa samalla jalokiviä, joilla pääsee rikastumisen alkuun. Seuraavaksi hän haluaa vuokrata yrityksen valtiolta, mikä onnistuukin huijaamalla virkamiehiä. Todellisuudessa koko yritystä ei ole laisinkaan olemassa. Tšitšikov jatkaa seuraavaan valtion virastoon, jossa hän pyytää ennakkomaksua, minkä saakin tuota pikaa, kunhan vain kaikki tarvittavat paperit asianmukaisin allekirjoituksin ovat saatavilla. Hän saa huomattavan summan rahaa, kaiken kaikkiaan kolme kärryllistä seteleitä, mutta silti hän menee pyytämään lainaa. Lainan vakuudeksi hän lupaa kaiken kauppatavaransa, jota hänellä ei tietenkään ole. Hän esittelee jonkun muun omaisuutta kauppatavaroinaan, ja saa lainaa. Tšitšikov laajentaa liiketoimintaansa perustamalla trustin ja liittymällä valtavaan osuuskuntaan sekä rikastumalla vielä monin muin keinoin. Kaupungissa huhutaan hänen olevan biljonääri. Mutta sitten Tšitšikovia alettiin epäillä huijariksi, mikä sai ihmiset raivon partaalle. Yllättäen hän on kadonnut teille tietymättömille, mutta löytyy lopulta ja saa rangaistuksen.¹⁷²

Tšitšikovin seikkailut ilmestyi aikanaan Nakanune-lehdessä. Kyseiseen lehteen Bulgakov kirjoitti useita kertomuksia, joissa kuvailtiin NEP-kauden elämää Moskovassa hyvine ja huonoine puolineen. Haberin mukaan Bulgakov luo kertomuksessaan epätavallista synkemmän kuvan NEP:istä. Elämä ei ole muuttunut imperialistisen Venäjän ajoista yhtään paremmaksi Neuvosto-Venäjän kaudella vaan mennyt huonompaan suuntaan.¹⁷³ Osasyynä tähän olivat ilmeisesti NEP-miehet, joista Bulgakov ei juuri pitänyt, sillä hän pelkäsi heidän valtaavan koko Moskovan.¹⁷⁴ Pelko saattoi olla hyvinkin aiheellinen, sillä suurissa kaupungeissa, kuten Leningradissa ja Moskovassa NEP-miehet hallitsivat suurta osaa jokapäiväisten

¹⁷² Bulgakov, 1975, *The Adventures of Chichikov*, s. 163–166.

¹⁷³ Haber, 1998, s. 148.

¹⁷⁴ Wright, 1978, s. 38.

tuotteiden kaupasta varsinkin NEP:in alkuvuosina. Kaiken kaikkiaan yksityisyrittäjät tuottivat kuitenkin vain pienen osan koko teollisuustuotannosta.¹⁷⁵

Bulgakovin kuvaamana NEP-miehistä ei löydy juuri mitään hyvää. Tšitšikov on huijari pahinta laatua. Hän on nopeasti rahaa takova ja epärehellisyydellä menestyvä huijariliikemies, joka ilmestyy kuin tyhjästä vapaampien aikojen koitettua. Tämän kaltaisen kuvan kommunistit halusivat antaa propagandassaan NEP-miehistä, sillä he pelkäsivät näiden kauppamiesten antavan epäedullisia vaikutteita proletariaatille ja muodostuvan jopa poliittiseksi uhaksi puolueelle. Pethyridgen mukaan kommunistien propaganda liioitteli NEP-miesten vaarallisuutta, sillä heidän yhteiskunnallinen asemansa ei ollut laisinkaan niin turvattu, he olivat huonosti koulutettuja ja riippuvaisia kommunistisen puolueen heille suomista oikeuksista. Yksityisyrittäminen oli sallittua vain tietyin reunaehdoin, esimerkiksi kaikesta voitosta tuli maksaa valtiolle 50 prosenttia veroa. Tšitšikovkin yritti suostutella viranomaisia vuokraamaan hänelle yrityksen kuvailemalla mahtavia voittoja, joita valtio tulisi saamaan. Vaikka NEP-miehillä oli oikeus käydä kauppaa, heillä ei ollut oikeutta epäilyihin tai valituksiin. Heidän vuokrasopimuksensa tai lupansa saatettiin jättää uusimatta, jos valtion etu niin vaati. Näissä oloissa NEP-miehillä ei siis ollutkaan mahdollisuutta juuri rikastua, pikemminkin he yrittivät vain elättää itsensä parhaansa mukaan.¹⁷⁶

Miksi Bulgakovilla on kuitenkin niin synkkä kuva NEP-miehistä? Hän ei ollut kommunisti, jonka olisi täytynyt viran puolesta herjata uusia yrittäjiä. Hänen kuvauksensa voi toki olla liioitteleva, mutta vuoden 1922 Moskovassa NEP-miesten varallisuus saattoi hyvinkin pistää silmään sotakommunismien kurjuuden jälkeen ja ärsyttää varattomia moskovalaisia. Vuoden 1922 alussa Bulgakov vaimoineen todella näki nälkää eläen hyvin kurjia aikoja.¹⁷⁷ Hän myös tiesi, että ”–Moskovassa selviää vain, jos on yksityisen palveluksessa tai liikealalla.”¹⁷⁸ Kärjistetysti ilmaistuna, häikäilemättömän Tšitšikovin kaltaisilla huijareilla oli mahdollisuuksia menestyä uudessa yhteiskunnassa, vaikka he olivat kaikkea muuta kuin ihanteellisia,

¹⁷⁵ Pethyridge, 1990, s. 312; Siegelbaum, 1992, s. 98–99.

¹⁷⁶ Siegelbaum, s. 99–100; Pethyridge, 1990, s. 316; Andrlle, 1996, s. 133.

¹⁷⁷ Bulgakovin päiväkirja 9.2.1922. Curtis 1994, s. 57.

¹⁷⁸ Bulgakovin kirje äidilleen 17.11.1921. Curtis 1994, s. 51.

oikeaoppisia kansalaisia. Todellinen sosialismi sai vielä odottaa, kun NEP-miehet häärivät näennäissosialistisessa yhteiskunnassa.

5.2. Pakopaikkana bordelli

Ainoastaan NEP-miehet eivät saaneet satiirikon kynää heilumaan, sillä 20-luvulla mehukkaita aiheita saattoi löytää vaikkapa sanomalehden uutisista. Näin tapahtui, kun Bulgakov luki Punaisista Sanomista jutun siitä, kuinka miliisi oli paljastanut uhkapeliluolan, joka oli toiminut Zoika Bujalskaja nimisen naisen ompelimon suojissa. Tästä jutusta sai alkunsa *Zoikan asunto* -niminen näytelmä.¹⁷⁹ Näytelmä valmistui vuoden 1925 lopulla ja kertoi Zoikasta, joka pyörittää bordellia ompelimensa kulisissa. Tällainen toiminta ei ollut mitenkään tavatonta NEP-kaudella, jolloin talous oli hitaasti toipumassa sotakommunismista ja kansalaissodan lamasta. Kahviloiden, ja tässä tapauksessa ompelimon, suojissa pyöritettiin uhkapelipaikkoja ja bordelleja. Kiellettyjä pornografisia kirjoja ja postikortteja kaupiteltiin salassa, kuten myös huumeita. Moskovassa rikollisuus oli hyvin yleistä. Erään aikalaiskuvauksen mukaan se oli verrattavissa kultaryntäyksen aikaiseen Kaliforniaan. Samaan aikaan bolševikihallitus saarnasi siveyden ja raittiuden puolesta, mutta järjestelmän porsaanreiät sallivat silti irstauden leviämisen. Korruptio kukoisti, joten lahjonnalla selvisi useimmiten viranomaisten ahdisteluista.¹⁸⁰

Zoika toimii ompelimo-bordellinsa emäntänä, joka järjestää asiakkailleen heidän halujensa mukaisia palveluja: seksiä, huumeita tai vaikka viisumin ulkomaille. Asunto tarjoaa hetkellisen pakopaikan arkimaailmasta tai kenties lopullisen pakopaikan ulkomaille. Nuoret naiset saadaan houkutelua prostituoiduiksi heidän taloudellisen ahdinkonsa tai pakoaikeidensa vuoksi. Myös henkilökuntaa bordelli saa tarjoamalla vastapalveluksia: pianistille taataan jokapäiväinen oopiumiannos, seremoniamestari ja palvelustyttö saavat katon päänsä päälle. Päältäpäin bordelli on lavastettu ompelimoksi, jossa myös koulutetaan ompelijoita, ja saa näin ollen viranomaisten

¹⁷⁹ Belozerskaya-Bulgakova, 1983, s. 27.

¹⁸⁰ Proffer, 1972, Introduction to Zoya's Apartment, s. 98–99; Cassidy&Rouhi, 1999, "From Nevskii Prospekt to Zoia's Apartment: Trials of the Russian Procuress, s. 430.

hyväksynnän. Asukaskomitean puheenjohtaja valittaa Zoikan asuvan liian tilavassa asunnossa, mutta hänet pidetään hiljaisena kaikesta toiminnasta lahjuksilla.¹⁸¹

Seremoniamestari ja Zoikan serkku Ametistov on varsinainen takinkääntäjä. Hän näyttäisi matkustavan aina sinne, missä on parhaat mahdollisuudet tulla toimeen. Kansalaissodan aikana hän huijasi rahaa vuoroin punaisilta ja vuoroin valkoisilta. Bolševikkien päästyä valtaan, hän työskenteli palo- ja ruoanjakeluosastoissa sekä varasti kuolleen asuintoverinsa, puoluejäsenen, henkilöllisyyspaperit, mistä jäi kiinni. Hän pakeni Bakusta Moskovaan hakemaan suojaa serkultaan.¹⁸² Ametistov on keinottelija, joka näyttää selviävän tilanteesta kuin tilanteesta käyttäen järjestelmän suomia mahdollisuuksia häikäilemättä hyväkseen. Hän lymyilee Zoikan asunnossa niin kauan kuin on turvallista, mutta kun eräs kiinalainen huumeidenvälittäjä murhaa kollegansa asunnossa, pukeutuu Ametistov jälleen kommunistiksi ja häipyä tiehensä.¹⁸³

Kuten Ametistov, myös Zoika ottaa hyödyn irti NEP-kauden tarjoamista omituisuuksista. Sekä Zoika että Ametistov esitetään moraalittomista toimistaan huolimatta melko hyväsydämisinä henkilöinä, vaikka bordelliemännät oli venäläisessä kirjallisuudessa perinteisesti tuomittu moraalittomina ja paheellisina. Julie A. Cassidayn ja Leyla Rouhin mukaan Bulgakovin päätös esittää Zoika hyvänä bordelliemäntänä oli selvästi vastavallankumouksellinen veto. Aikalaiskriitikoiden mukaan Zoika ja kumppanit olisi tullut esittää paheellisiksi ja moraalittomiksi. Näytelmää haukuttiin myös pornografisuudesta, ja sitä se ilmeisimmin olikin oman aikakautensa asteikolla. Pornografisuus ja irstauden kuvaus ei ilmeisestikään ollut Bulgakovin perimmäinen tarkoitus, vaan irstauden ja moraalittomuuden taustalla piilevien syiden kuvaaminen. Zoika ja Ametistov kuvataan yhteiskunnan armoilla eläviksi, mutta yritteliäiksi hahmoiksi. He yrittivät repiä toimeentulon sieltä mistä taisivat, vaikka sitten moraalittomista touhuista, koska muuta ei ollut tarjolla heidän kaltaisilleen. Kaiken lisäksi yhteiskunnan korruptoitunut ilmapiiri salli

¹⁸¹ Bulgakov, 1972, *Zoya's Apartment*, s. 107–130.

¹⁸² *Ibid.*, s. 119–120.

¹⁸³ Bulgakov, 1972, *Zoya's Apartment*, s. 155.

moraalittomuudet, vaikka hallitus propagoikin siveellisyyden ja raittiiden elämäntapojen puolesta.¹⁸⁴

Bordelli tarjoaa erilaisine palveluksineen hetken helpotusta arjesta. Lähes kaikki päähenkilöt haaveilevat pääsevänsä ulkomaille, etenkin Pariisiin, joka oli venäläisten siirtolaisten politiikan ja kulttuurin pääkaupunki 20-luvulla.¹⁸⁵ Zoikan asunnossa on mahdollista palata hetkellisesti menneeseen, sillä siellä vaalitaan perinteistä etikettiä ja tapoja. Asunnossa pyritetään hyvin sivistynyttä iltalooa. Tässä on taas yksi uusi keino tulla toimeen uudenlaisessa neuvostoyhteiskunnassa niille, jotka ovat henkisesti sidoksissa perinteiseen venäläiseen kulttuuriin. Asiakkaina käykin joitakin entisiä porvareita ja intelligenttejä, joita on kohdannut arvonalennus neuvostoyhteiskunnassa. Näitä ”entisiä ihmisiä” bordellissa kohdeltiin, kuten aikaisemminkin, arvokkaasti. Zoikalle, Ametistoville, huumekauppiaille ja muille työntekijöille bordelli tarjosi kuitenkin vain keinon ansaita rahaa ja mahdollisen tien parempaan elämään. Entisten aristokraattien ja porvarien positiivisen kuvauksen vuoksi kriitikot intoutuivat mustamaalaamaan Bulgakovia oikeistolaiseksi konservatiiviksi, sisäiseksi emigrantiksi ja entiseksi kansalaiseksi. Kritiikistä huolimatta näytelmää onnistuttiin esittämään noin 200 kertaa ennen kuin se kiellettiin vuonna 1929.¹⁸⁶

5. 3. Ahdasta asumista takapajuisessa kommuunissa

Asuntopula ja usein hyvin huonot asuinolosuhteet olivat eräs yhteiskunnallinen ongelma 20- ja 30-luvun Neuvostoliitossa. Tämä ongelma kosketti lähes kaikki suurkaupungin asukkaita. Kunnolliset asuinolosuhteet olivat Bulgakoville erittäin tärkeitä, sillä hänen mukaansa oma asunto kuuluu elämän perusedellytyksiin, eikä ihminen voinut ylipäättään elää ilman kunnollista asuntoa.¹⁸⁷ Vaikka Bulgakov monessa NEP-aiheisessa kirjoituksessaan osoitti melkoista tyytyväisyyttä virkistyneen Moskovan puolesta, hän omisti myös useita kertomuksia Moskovan surkealle asuntopulalle ja epämiellyttäville asuinolosuhteille. *Kirjoitelma*

¹⁸⁴ Cassidy&Rouhi, s. 430–431.

¹⁸⁵ Raeff, 1990, s. 37.

¹⁸⁶ Wright, 1978, s. 105–109.

¹⁸⁷ Bulgakov 1972, A Treatise on Housing, s. 180.

*asumisoloista, Neljä muotokuvaa ja Pontikkajärvi*¹⁸⁸ (1923) käsittelevät kaikki tätä samaa teemaa. Bulgakov oli sitä mieltä, että moskovalaiset olivat täysin unohtaneet, mitä sana asunto tarkoittaa, sillä monet moskovalaiset elivät 20-luvun alkuvuosina täysin naurettavissa olosuhteissa. Hän kertoo esimerkkinä ystävästään, joka asui kyllä isossa huoneessa, mutta huone oli jaettu vanerilevyillä viiteen osaan, joista kussakin asui useita ihmisiä. Ystävä asui omassa puhelinkoppia muistuttavassa ”asunnossaan” vaimonsa ja veljensä kanssa. Bulgakovin mukaan melu huoneessa oli kauhea, kun kaikki pulisivat toistensa päälle. Noissa olosuhteissa kaikkalainen rauha ja yksityisyys olivat mahdottomia.¹⁸⁹

Moskovan asuntokriisi juonsi juurensa muuttoliikkeestä, joka suuntautui kansalaissodan jälkeen kohti suurkaupunkeja. Vuosina 1923–1928 Moskovaan asutettiin noin 260 000 ihmistä, mutta tuona aikana sinne muutti kaikkiaan noin 880 000 ihmistä. Vuonna 1926 yhtä moskovalaista kohti oli 5,8 m² asuintilaa käytettävissä. Kaikille asuinolosuhteet eivät olleet näin ahtaat, sillä monet ammattitaitoiset virkamiehet tai NEP-miehet asuivat mukavammin tilavemmissä asunnoissa, mikä herätti soraääniä muissa moskovalaisissa.¹⁹⁰ Tilannetta pahensi sodan jälkeen hitaasti käynnistyvä rakennustoiminta. Lisäksi jo olemassa olevat asunnot olivat erittäin huonossa kunnossa, koska sodan aikana niitä ei ollut kunnostettu, ja suuri osa asuntojen puisesta irtaimistosta oli käytetty lämmityspolttoaineena. Pientä helpotusta saatiin vanhan yläluokan tilavista asunnoista, joita otettiin työläisten käyttöön, kun yläluokan edustajat olivat lähteneet ulkomaille vallankumouksen jaloista. Uuden hallituksen toimesta vielä asutettujakin yläluokan asuntoja vallattiin proletariaatin käyttöön.¹⁹¹

Kommunistisen puolueen ensimmäisessä puolueohjelmassa (1919) hyväksyttiin ajatus kommuunityyppisistä kerrostaloista. Uusia kommuuneja ei juuri rakennettu, vaan 1920-luvulla kaupunkikomuuneja järjestettiin jo olemassa oleviin taloihin. Näitä taloja johtivat talonkomiteat, joiden tehtävänä oli pitää talot kunnossa ja mahdollisesti järjestää talon asukkaille virkistystoimintaa.¹⁹² Teoriassa

¹⁸⁸ Alaviitteissä käytetään englanninkielisiä nimiä *A Treatise on Housing*, *Four Portraits* ja *Moonshine Lake*

¹⁸⁹ Bulgakov 1972, *A Treatise on Housing*, s. 180–181.

¹⁹⁰ Pethyridge, 1990, s. 278.

¹⁹¹ Andrie, 1994, s. 138.

¹⁹² Osborn, 1970, *Soviet Social Policies: welfare, equality and community*, s. 234–235.

kommuuniasuminen kuulosti hyvältä, mutta Bulgakovin kuvaamana kommuunitalot olivat huonokuntoisia ja asuinolosuhteet niissä olivat sietämättömiä. Eräässä kertomuksessaan kirjailijan kuvaama Elpit-työläiskommuuni on malliesimerkki vanhasta arvokkaasta talosta, joka muutettiin kommuuniksi. Tämä sama talo esiintyy myös kirjoituksissa *Pontikkajärvi* ja *Kirjoitelma asumisoloista*. Bulgakov asui itse vuosina 1921–1924 tuossa kuvaamassaan kommuunityyppisessä kerrostalossa, jonka hän esittelee kirjoituksissaan vähemmän maireaan sävyyn.¹⁹³ Elämä talossa oli meluisaa, kun naapurissa asui sivistymättömiä ja hämäräperäisiä työläisiä, joilla ei Bulgakovin mielestä ollut minkäänlaisia tapoja. He kiroilivat, riehuivat ja joivat itsensä humalaan tuon tuosta. Kirjailijan työ oli mahdotonta noissa oloissa.¹⁹⁴

Erityistä huomiota Bulgakov kiinnitti myös naapureidensa ja muidenkin moskovalaisten alkoholinkäyttöön, joka oli hyvin runsasta, vaikka bolševikit korostivat kunnan neuvostokansalaisen olevan täysin raitis. Alkoholi kuului samaan paheksuttavaan kategoriaan muun muassa uskonnon, kiroilemisen ja prostituution kanssa.¹⁹⁵ Bulgakovin kirjoitelma *Pontikkajärvi* kertoo nimensä mukaisesti alkoholin käytöstä ja sen lieveilmiöistä, kuten melusta ja tappeluista. Talossa, jossa Bulgakov asui, myytiin pontikkaa, vaikka se oli laitonta. Naapurissa asuvat työläiset ja talon johtaja, jonka olisi pitänyt huolehtia talosta, olivat jatkuvasti humalassa häiriten brutaalilla käytöksellään muita asukkaita. Vaimojen ja lasten pahoinpitelyt olivat lähes jokapäiväisiä, eikä niitä voinut välttyä kuulemasta. Bulgakov oli täysin epätoivoinen, koska hän ei pystynyt kirjoittamaan meluisassa ympäristössä. Talon johtaja käski häntä muuttamaan muualle, jos asunto ei miellyttänyt, mutta muuta paikkaa ei ollut tarjolla. Vaikka talon johtajan esimies tiesi johtajan olevan täysi juoppo, hän ei tehnyt mitään tilanteen parantamiseksi. Ja kun talon johtaja juovuksissa antoi talonsa pontikkamyyjän ilmi, tilalle ilmestyi saman tien uusi myyjä kerrosta alemmaa.¹⁹⁶

Ajatustyötä tekevälle kirjailijalle ahtaat ja meluisat elintilat olivat kaikesta päätellen kammottavat. Selvästikään Bulgakov ei voinut sietää kommuuniasumista, sillä hän piti itseään, jos ei ihan parempana, niin ainakin sivistyneempänä ihmisenä, josta

¹⁹³ Milne, 1990, s. 53.

¹⁹⁴ Bulgakov, 1972, *A Treatise on Housing*, s. 182.

¹⁹⁵ Luukkanen, 2004, s. 130.

¹⁹⁶ Bulgakov, 1972, *Moonshine Lake*, s. 201–206.

muiden asukkaiden olisi tullut ottaa mallia.¹⁹⁷ Hänen kuvauksessaan korostuu juuri vanhan älymystön huonontuneet asuinolosuhteet, joskin yhtäläillä asumistilan ahtaus oli myös työväestön riesana.¹⁹⁸ Bulgakovilla oli selkeä ja yksinkertainen ratkaisuehdotus näihin sietämättömiin asuinolosuhteisiin: Moskovaan tulisi rakentaa lisää asuntoja.¹⁹⁹ Yksinkertainen lääke, johon valtiolla ei vielä 1920-luvun alussa yksinkertaisesti ollut varaa.

Tuskin Bulgakov turhaan valitteli naapuriensa juomatapoja, sillä laittoman pontikan valmistaminen ja alkoholin kulutus kaiken kaikkiaan lähti nousuun vuonna 1921. Uuden talouspolitiikan aikana talonpojilta jäi taas ylimääräistä viljaa, josta valmistaa alkoholia, toisin kuin sotakommunismien aikana. Koska valtio myi vain mietoja alkoholituotteita NEP-kauden alussa, pimeälle pontikkamyynnille tarjoutui suotuisat markkinat.²⁰⁰ Alkoholi maistui myös kommunisteille ainakin tämän aikalaiskuvauksen mukaan: *”Mihin tämä johtaa?” kysyi eräs hyvä tuttavani tänään. [...] Samaan aikaan, kun hän teki kysymyksen, hänen omassa asunnossaan käytävän toisella puolella kommunistit jatkoivat ryyppäämistään. Käytävä löyhkäsi ulosteille. Tuttavani kertoi yhden puolueen jäsenen juoneen itsensä sikahumalaan ja sammuneen käytävälle. Humalaiset huusivat hänet mukaan ryyppäämään, eikä hän voinut kieltäytyä, vaan lähti kohteliaasti ja mielistelevästi hymyillen.*²⁰¹ Phillipsin mukaan juomatapojen suhteen muutosyritykset kaikuivat kuuroille korville. Yhdessä juominen oli olennainen osa venäläistä kulttuuria ja yhdessäoloa, minkä kautta osoitettiin hyvää tahtoa ja yhteenkuuluvuutta. 1920-luvun loppuun mennessä työläisten alkoholinkulutus oli saavuttanut sotaa edeltävän tasonsa valtion kielteisestä alkoholipolitiikasta ja kielloista huolimatta.²⁰² Jos Bulgakov olisi saanut päättää, hän olisi kuivattanut koko Moskovan alkoholista. Sekä pontikkamyyjät että juottolat olisi hävitetty, ja ainoa sallittu alkoholijuoma olisi ollut mieto viini.²⁰³

¹⁹⁷ Bulgakov, 1972, *A Treatise on Housing*, s. 182–183.

¹⁹⁸ Hosking, 1990, s. 122.

¹⁹⁹ Bulgakov, 1972, *A Treatise on Housing*, s. 185.

²⁰⁰ Phillips, 2000, *Bolsheviks and the Bottle. Drink and Worker Culture in St. Petersburg, 1900–1929*, s. 19–20.

²⁰¹ Bulgakovin päiväkirja 5.1.1925. Curtis, 1994, s. 76–77.

²⁰² Phillips, 2000, s. 140–141.

²⁰³ Bulgakov, 1972, *Moonshine Lake*, s. 207.

6. Neuvostoyhteiskunnan kolme syntiä: materialistisuus, moraalinen pelkuruus ja vieraantuminen totuudesta

Pääteoksessaan *Saatana saapuu Moskovaan* Bulgakov ikään kuin kokosi yhteen kaikissa aikaisemmissa kirjoituksissaan sivuamansa teemat. *Saatana saapuu Moskovaan* on hyvin monitasoinen romaani, jossa kuljetetaan kolmea eri kertomusta rinnakkain. Yhdessä kertomuksessa Saatana Woland joukkioineen panee 30-luvun Moskovan arkipäivän sekaisin ihmisiä (pahemman kerran) hämmentävillä tempuillaan. Toinen tarina sijoittuu historialliseen Jeršalaimiin, jossa Pontius Pilatus ja filosofi Ješua Ha-Notsri tapaavat. Jeršalaim-tarina seurailee osittain evankeliumin kertomuksia Jeesuksen teloittamisesta. Kolmas tarina kertoo Mestarin ja Margaritan rakkaudesta ja siitä, kuinka he vaikeuksien kautta lopulta löytävät yhteisen onnen ja totuuden tuonpuoleisessa.

Bulgakov kirjoitti pääteoksensa yhä uudestaan vuosien 1928–1940 välisenä aikana. Oletettavasti tämä kirjoitusprosessi oli hiljaista vastausta aikakauden yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin. Tuolla aikajaksolla ehti neuvostoyhteiskunnassa jälleen kerran tapahtua radikaaleja muutoksia. Stalin oli vuoteen 1929 tultaessa raivannut tiensä kommunistisen puolueen ainoaksi johtajaksi. Hän vaati konkreettista suunnitelmaa sosialismin rakentamiseksi, minkä vuoksi laadittiin ensimmäinen viisivuotissuunnitelma. Tämän suunnitelman perusteella neuvostoyhteiskunta suunniteltiin ja yritettiin toteuttaa ylhäältäpäin. Suunnitelmat etenivät kolmella rintamalla: maataloudessa, teollisuudessa ja kulttuurin saralla. Tarkoitus oli saattaa neuvostoyhteiskunta viimeinkin sen lopulliseen muotoonsa marxismi-leninismien mukaisesti. Tämä tarkoitti yhteiskunnan rationalisoimista, proletarisoimista ja voimistuvaa valtiojohtoisuutta. Rationalisoimisella tarkoitettiin talonpoikien pakottamista kollektivisointiin, epäpuhtaiden aineiden eliminoimista ja työläisjoukon kasvattamista. Viisivuotissuunnitelman aikana yhteiskuntarakenteet joutuivat niin suureen hajaannukseen, että neuvostoyhteiskunnasta tuli todella luokaton. Tässä tilanteessa valtiolle jäi oiva tilaisuus kasvattaa valtaansa ja kontrolliaan. Pakkokollektivisointi ja ns. Šahtyn kaivostapaus²⁰⁴ olivat osoituksia valtion kasvaneesta vallasta, johon oli alistuttava.

²⁰⁴ Keväällä 1928 noin 50 insinööriä syytettiin tuotannon sabotoimisesta kansainvälisen pääoman hyväksi Ukrainan kaivosalueella nimeltään Šahty. Näytösoikeudenkäynnissä kaikki syytetyt myönsivät syyllisyytensä ja

Bulgakov toimi eurooppalaisen kulttuurin edustajana, joka joutui tahtomattaan keskelle 1930-luvun mullistuksia, jolloin kumottiin järjestelmällisesti kaikki länsimainen. Bolševikkien mukaan viisivuotissuunnitelman ja kulttuurivallankumouksen myötä otettiin ”hyppy eteenpäin”, mutta tosiasiasa kehityksessä käännyttiin takaisinpäin.²⁰⁵ Joukot ja suuret massat nousivat keskiöön yksilöllisyyden kustannuksella. Valtio saneli säännöt ja toimintatavat, joiden rikkomisesta sillä oli kaikki valta rangaista. Ihmisistä haluttiin tehdä koneita, jotka toimisivat säädettyjen normien puitteissa ilman omaa moraalista pohdintaa. Jos tähän muottiin ei suostunut, oli seurauksena rangaistus, mikä johti monien viattomien ihmisten tuomitsemiseen. Bulgakov näyttäisi kannattaneen länsimaisia eettisiä arvoja, joissa individualismia kunnioitettiin: ihmisten tulisi voida toteuttaa itseään yksilöinä ja harkita moraalisia päätöksiään henkilökohtaisesti. Etenkin moraalisen ja luovuuden alue näyttäisivät olleen Bulgakoville sellaisia ihmisyyden alueita, joihin puuttumista pakkokeinoin hän näyttäisi paheksuneen. Mutta mitä hänen pääteoksena tahtoo sanoa neuvostoyhteiskunnasta ja sen tilasta 1930-luvulla?

Ensiksi voidaan kysyä, miksi juuri Saatana saapuu Moskovaan, ja millainen tuo Saatana on? Vaikka Woland saapuukin avustajineen Moskovaan tekemään välillä raa’anolaisia temppujaan, hän ei vaikuta kristinuskossa kaiken pahuuden perikuvana pidetyltä olenolta eli perinteiseltä paholaiselta. Romaanin alussa mainitaan sitaatti *Faust*-teoksesta, jonka on kirjoittanut yksi Bulgakovin lempikirjailijoista, Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832). Sitaatti kertoo Bulgakovin kuvaaman Wolandin luonteesta: *”Kas niin, ken olet? Osa voimaa syvää, mi tahtoo paha vain ja aikaan saa vain hyvää.”*²⁰⁶ Omien sanojensa mukaan Woland on kiinnostunut siitä, ovatko moskovalaiset muuttuneet. Ulkoisesti he näyttävät kokeneen muutoksia, kuten Moskovan kaupunkikin, joka on kokenut modernisoinnin aallon. Mutta Woland haluaakin tietää, ovatko ihmiset muuttuneet sisäisesti. Hän tuumaa moskovalaisista: *”He janoavat rahaa, mutta niinhän he ovat aina tehneet... Ihmissuku rakastaa rahaa, olipa se sitten tehty nahasta, paperista, pronssista tai kullasta. Kevytmielisiä he ovat tietenkin... mutta silloin tällöin laupeus kolkuttaa sentään heidän sydäntensä ovia...”*

viisi heistä teloitettiin. Oikeudenkäynti oli osoitus työläisille, että heidän ahdinkonsa johtui luokkavihollisten vehkeilystä. Toisaalta se toimi varoituksena vanhan intelligentisijan jäsenille, joille valtio halusi osoittaa kenelle valta viimekädessä kuuluu. Malia, 1994, s. 191–192.

²⁰⁵ Milne, 1990, s. 233–234.

²⁰⁶ Bulgakov, 1986, Saatana saapuu Moskovaan, s. 17.

*he ovat tavallisia ihmisiä, itse asiassa he muistuttavat mielestäni suuresti edeltäjiään, sitä paitsi asuntopula on katkeroittanut heidät...*²⁰⁷

Woland on siis tullut katsomaan onko sosialistinen vallankumous muuttanut ihmisiä perustavanlaatuisesti, mutta hän huomaa, etteivät hengellinen pääoma ja vastuu ole täysin kadonneet, vaikka valtion virallinen filosofia kannattaakin materialismia.²⁰⁸ Wolandin tehtävänä näyttäisi olevan moskovalaisten ohjaaminen takaisin henkisten asioiden pariin, millä Bulgakov tarkoittaa ilmeisestikin moraalisen aluetta, vastuuntuntoa ja ylipäätään henkisen maailman olemassaoloon uskomista. Andrew Barratt pitää Wolandia yliluonnollisesta sfääristä tulevana viestintuojana, jonka tehtävänä on kertoa moskovalaisille toisenlaisesta, korkeammasta totuudesta. Suurin osa moskovalaisista eli tietämättömyydessä, josta heidät tuli herättää. Wolandin viesti kuuluisi lyhykäisyydessään, että maailma ei ole vain materialistinen, vaan on olemassa myös henkinen maailma. Tätä moskovalaisten ei tulisi unohtaa, vaikka heille muuta yritettäisiin väittää.²⁰⁹

Bulgakov näyttäisi puolustavan länsimaisessa kulttuurissa pitkään vaalittua käsitystä ihmisestä sekä ruumiillisena että sielullisena olentona. Materialismi-idealismi kiistassa Bulgakov kuuluu ehdottomasti idealismin eli henkisen maailman puolustajiin. Hänen mukaansa kaikkea olevaa ei voi palauttaa materiaan, sillä todellisuus on luonteeltaan ei-aineellista tai ainakaan kaikkea olevaa ei voi jäännöksettä palauttaa materiaan. Ihmisellä on sielu ja moraalitaju, joita ei voi pakottaa toimimaan tietyn mallin mukaan. Neuvostoyhteiskunnassa inhimilliset tuntemukset tuli kuitenkin alistaa yhteisön eli valtion eduksi. Stalinin kaudella kunnan neuvostoihmisen tuli asettaa tuotantonormit ja traktori henkilökohtaisten tunteiden edelle.

Justin Weirin mukaan Bulgakov ei ottanut marxilaisuutta edes vakavasti, sillä hän piti sitä rappeutuneena, liian järkikeskeisenä ja ihmisen kaikkivoipaisuuteen luottavana. Weir tulkitsee Wolandin moskovalaisille aiheuttaman sekasorron piikiksi

²⁰⁷ Bulgakov, 1986, Saatana saapuu Moskovaan, s. 163–169.

²⁰⁸ Curtis, 1987, s. 173.

²⁰⁹ Barratt, 1987, Between Two Worlds. A Critical Introduction to The Master and Margarita, s. 168–172, 318–319.

rationaalisuutta vastaan.²¹⁰ Yhtäkkiä yleensä niin rationaalisessa ja maallisessa elämässä tapahtuu yliluonnolliselta tuntuvia kummallisuuksia. Milloin kymmenruplasen paperisilpuksi, ihmiset katoavat jäljettömiin tai heistä jää jäljelle vain ahkerasti töitä tekevä ja puhuva puku. Moskovassa tapahtuvia ihmeellisyyksiä kuvataan koomisesti ja välillä groteskisti, mutta kaikkiin liittyy yliluonnollisia piirteitä tavalla tai toisella. Näitä tapahtumia ei voi selittää ilman henkiseen maailmaan uskomista, sillä tapahtumien aiheuttaja eli Woland joukkoineen ovat henkisestä maailmasta. Woland aiheuttaa Berliozille, kommunistisen ideologian edustajalle, kovimman kohtalon, nimittäin kuoleman. Berlioz kuvaa järkeen luottavaa materialistisen ideologian edustajaa, jolle Woland antaa maistiaisen yliluonnollisista voimistaan. Milnen mukaan Berliozin kovaan kohtaloon on syynä intellektuellien petturuus. Viisaiden ja oppineiden miesten, kuten Berlioz, olisi pitänyt tietää paremmin ja puuttua ideologisiin vääristymiin.²¹¹

Aikakauden pakottava ja rankaiseva ilmapiiri oli kuitenkin sellainen, ettei viisaskaan mies uskaltanut nousta vallitsevaa hallintoa vastaan. Pelkuruus mainitaan romaanissa useaan otteeseen erääksi suurimmista synneistä. Tämän synnin esimerkillisenä harjoittajana esitetään Jeršalaim-tarinan Pontius Pilatus. Hänet kuvataan kyyniseksi ja epäluuloiseksi mieheksi, jota piinaa jatkuva migreeni. Rooman maaherrana hänen tehtävänä on puoltaa tai kumota syytetyille langetettu rangaistus. Erään kerran hänen eteensä tuodaan Ješua Ha-Notsri, jota syytetään kansankiihotuksesta ja majasteettilain rikkomisesta. Ješuaalla on vallankumouksellisia ja valtaapitävien mielestä vaarallisia ajatuksia valtiiovallasta. Hän kertoi sanoneensa, että ” – *kaikkalainen valta merkitsee ihmisiin kohdistettua väkivaltaa ja että tulee aika, jolloin ei enää ole caesareiden valtaa eikä mitään muutakaan valtaa. Ihminen siirtyy totuuden ja oikeudenmukaisuuden valtakuntaan, jossa kaikkalainen valta käy yleensäkin tarpeettomaksi.*”²¹²

Ješua on naivin idealistinen, sillä hän väittää kaikkien ihmisten olevan hyviä ihmisiä ja ennustaa oikeudenmukaisen totuuden valtakunnan toteutuvan. Maaherra tuntee aluksi selvää ylemmydentuntoa kummallista filosofia kohtaan, mutta pian Ješuan

²¹⁰ Weir, 2002, The Author as Hero. Self and Tradition in Bulgakov, Pasternak, and Nabokov, s. 14.

²¹¹ Milne, 1990, s. 242.

²¹² Bulgakov, 1986, Saatana saapuu Moskovaan, s. 50.

vilpitön hyväntahtoisuus näyttäisi tekevän maaherraan vaikutuksen, sillä Ješua näkee maaherran lävitse ja huomaa tämän yksinäiseksi mieheksi, joka on kadottanut uskonsa ihmisiin. Ješuan ansiosta maaherraa vaivannut päänsärky häviää. Pilatus mieltyy filosofiin ja hänen sanomaansa, kunnes kuulee hänen syyllistyneen keisarin vallan herjaamiseen. Tämän vuoksi Pilatuksen on pakko langettaa kuolemantuomio Ješualle, vaikka hän ei itse filosofia pitäisikään syyllisenä. Maaherran asema kuitenkin velvoittaa Pilatusta toimimaan tuomitsevasti, mikä aiheuttaa hänelle suuria syyllisyyden tunteita. Kuten Pilatus itse eräässä unessaan toteaa, pelkuruus on kuolemansynneistä kauhein.²¹³ Hän joutuu valitsemaan poliittisen uransa ja henkilökohtaisen omatunnon eli rohkeuden ja moraalisen pelkuruuden välillä.²¹⁴ Päätöksellään teloituttaa syyttömänä pitämänsä mies Pilatus loukkaa ihmisarvoa. Hän vetäytyy julmana pidetyn maaherran kaavun suojiin, sillä hän ei uskalla toimia oman moraalitajunsa mukaisesti.²¹⁵ Pilatuksen moraaliset ongelmat kuvastavat Milnen mukaan 1930-luvun neuvostoyhteiskunnan ongelmia. Pilatus toimii moraalisen pelkuruuden perikuvana ja hänen kauttaan kuvataan erästä 1930-luvun ”massasyntiä”.²¹⁶

L. Rževskin mukaan pelkuruus on romaanissa keskeisin teema. Pilatus kuvaa päätöksentekijää, joka ei uskalla toimia sääntöjä vastaan, vaikka se moraalisesti olisikin oikea ratkaisu. Pelkuruutta on olla pysäyttämättä epäoikeudenmukaisuus ja epäinhimillinen viattomien rankaiseminen. Pilatus sallii kuitenkin pahan, koska hän pelkää oman hyvinvointinsa puolesta.²¹⁷ Omatunto ei kuitenkaan jätä maaherraa rauhaan vaan muistuttaa häntä jatkuvasti tekemästään virheestä. Tuskaa lisää se, että Pilatus on viisas mies, joka tietää tehneensä tietoisesti väärin.

Pilatuksen vastakohtana voitaneen nähdä kirjailija Mestarin rakastettu Margarita. Hän on ainoita naissankareita, joita Bulgakovin teksteissä esiintyy. Mestari ja Margarita ovat saaneet viettää onnellista yhteistä elämää, kunnes Mestari pakenee Margaritan tietämättä kriitikoita ja heidän arvosteluaan mielisairaalaan. Margarita haluaa löytää rakastettunsa, joten hän tarttuu Wolandin tarjoamaan tilaisuuteen: koska Wolandilla

²¹³ Ibid., s. 409.

²¹⁴ Barratt, 1987, s. 201.

²¹⁵ Curtis, 1987, s. 143.

²¹⁶ Milne, 1990, s. 255.

²¹⁷ Rževski, 1971, Pilate’s Sin: Cryptography in Bulgakov’s Novel, *The Master and Margarita*, s. 11, 18.

on yliluonnolliset voimat, hän voi tuoda Mestarin takaisin, mutta sitä ennen Margaritaa on testattava. Woland muuttaa Margaritan noidaksi, jolloin hän saa osansa yliluonnollisista voimista. Hän huutaa olevansa ”*näkymätön ja vapaa*”²¹⁸, mikä antaisi periaatteessa Margarita-noidalle mahdollisuuden kostaa kaikille Mestaria piinanneille kriitikoille pahimmalla tavalla, mutta hän tuottaa heille vain taloudellista vahinkoa. Hän hoitaa roolinsa Saatanan keskiyön tanssiaisten emäntänä nurisematta, vaikka se tuottaa hänelle suuria tuskia. Kun vihdoinkin on tullut aika pyytää Wolandilta vastapalvelusta, Margarita haluaa Wolandin päästävän erään Frieda-nimisen naisen kärsimyksistään, eikä pyydä itselleen mitään. Margarita on myötätuntoinen, epäitsekäs ja hänen moraaliset arvonsa ovat kohdallaan. Hän lähestyy täydellistä ihmistä, joka elää reaali maailmassa, mutta ymmärtää myös henkisiä arvoja, joiden mukaan pyrkii elämään.²¹⁹ Niinpä Woland tuo Mestarin takaisin Margaritan luo.

Yhdessä Mestari ja Margarita kokevat seikkailun Wolandin ja hänen joukkonsa seurassa. Tässä seikkailussa heille lopulta valkenee millainen on todellinen maailma, jonka Wolandin tehtävänä on heille paljastaa. Todellisen ja perimmäisen maailman Mestari ja Margarita kohtaavat vasta kuoltuaan ja jätettyään maallisen maailman rajoitteet. He saavat nähdä Pontius Pilatuksen, joka on lähes 2000 vuotta kärsinyt omantunnontuskistaan ja toivonut anteeksiantoa sekä saavansa keskustella tuomitsemansa Ha-Notsrin kanssa. Nyt Mestarin on tullut aika vapauttaa luomansa henkilö hahmo tuskistaan. Pilatus saa tavata filosofi Ha-Notsrin, joka vakuuttaa antaneensa anteeksi tuomitsijalleen.²²⁰ Mestari ja Margarita ovat oppineet ymmärtämään, että maailma on epätäydellinen ja siinä tapahtuu myös vääryyttä. Samat ikuiset moraalityöt pätevät niin muinaisessa Jeršalaimissa kuin 1930-luvun Moskovassakin. Maailma on perustavanlaatuisesti oikeudenmukainen, mutta koston perustuvassa moraalissa tästä totuudesta vieraannutaan. Rankaisemisesta on luovuttava anteeksiannon ja oikeudenmukaisuuden hyväksi. Vaikka Pilatus syyllistyi moraaliseen pelkuruuteen, on hänelle annettava anteeksi ja päästettävä hänet kärsimyksistään. 1930-luvun Moskovassa Bulgakov laittoi toivonsa vanhaan intelligentsijaan ja heidän moraalitajuunsa, jolla olisi mahdollisuus päästä yli

²¹⁸ Bulgakov, 1986, Saatana saapuu Moskovaan, s. 306.

²¹⁹ Barratt, 1987, s. 245–246.

²²⁰ Bulgakov, 1986, s. 486–488, 502–503.

rappeutuneesta neuvostomoraalista.²²¹ Ehkäpä Mestari ja Margarita kuvaavat intelligenttejä, joiden onnistui säilyttää oma moraalitajunsa ja myös toimia sen mukaisesti neuvostoyhteiskunnassa.

Ei liene ihme, että Bulgakovista tuli moraalisen vakauden symboli Stalinin jälkeisen ajan intelligentsijalle.²²² Sen verran innokkaasti hän näyttäisi puolustaneen länsimaista moraaliperinnettä, ihmisyyden kunnioitusta, henkisiä arvoja ja totuutta. Totuuden puhuminen näyttäisi olleen Bulgakoville ehdottoman tärkeä periaate, sillä pääteoksessaan hän peräänkuuluttaa kirjailijan yksinomaista tehtävää etsiä sekä ihmisiä että maailmankaikkeutta koskevaa perimmäistä totuutta. Venäläinen kirjallisuusperinne katsottiin ensin Proletaarisen kulttuuriliikkeen ja futuristien piirissä muinaisjäänteiksi, joita ei uudessa yhteiskunnassa tarvittaisi. Kulttuurivallankumouksen aikana venäläisten klassikoiden lokaaminen jatkui, koska kirjallisuuden tuli palvella ennen kaikkea valtiota ja sen ideologiaa. Kirjallisuuden sovjetisointia ja historian uudelleenkirjoittamista Bulgakov kritisoi totuuden halventamiseksi.²²³

Vaikka totuus näytti olevan häviävä luonnonvara neuvostoyhteiskunnassa, Bulgakov uskoi silti sen voimaan ja oli valmis puolustamaan sitä. Ymmärrettävästi häntä ärsytti hänen kirjoituksiinsa kohdistettu kritiikki, jossa tekstin sisältö pyrittiin tulkitsemaan neuvostohengen mukaisesti ja Bulgakovin kannalta hyvin negatiivisesti. Hän väitti, ettei tekstien haukkuminen haitannut, mutta esitetystä kritiikistä asioiden tuli pitää paikkansa.²²⁴ Hän piti totuutta myös vaikutuskeinona suhteessa valtiovaltaan ja etenkin Staliniin. Bulgakov kirjoitti valtiojohtolle ja Stalinille useita kirjeitä, joissa hän pyysi päästä ulkomaanmatkalle tai että hänelle osoitettaisiin työtä, jossa voisi olla isänmaalle hyödyksi. Hän vuodatti avoimesti tuskaansa, joka juontui hänen hylkäämisestään kirjailijana.²²⁵ Kirjeissä ystävilleen Bulgakov mietti useaan otteeseen, miksi Stalin ei ottanut häneen enää yhteyttä vuoden 1930 huhtikuisen

²²¹ Barratt, 1987, s. 257; Lovell, 1998, Bulgakov as Soviet Culture, s. 36–37.

²²² Lovell, 1998, s. 35.

²²³ Weir, 2002, s. 3, 10.

²²⁴ Bulgakovin puheenvuoro 7.2.1927 Meyerhold-teatterissa järjestetyssä julkisessa keskustelutilaisuudessa, jonka aiheena olivat Moskovan uusimmat näyttämösovitukset, mm. Turbinien päivät. Curtis, 1994, s. 100–101.

²²⁵ Ks. esim. Bulgakovin kirje SNTL:n hallitukselle 28.3.1930 tai kirje Iosif Stalinille 30.5.1931. Curtis, 1994, s. 121–128 ja 144–147.

puhelinsoiton jälkeen. Hänen mukaansa pääsihteerin saattoi suhtautua vain yhdellä tavalla: ”*puhua totta, totista totta.*”²²⁶

Mielenkiintoinen Staliniin liittynyt episodi sijoittui vuoteen 1939, jolloin puoluesihteerin 60-vuotispäivä lähestyi. Syntymäpäivän kunniaksi nuoresta Stalinista haluttiin saada näytelmä, jonka kirjoittajaksi valittiin yllättäen Bulgakov. Edvard Radzinski arvelee, että epävarmana pidettyä Bulgakovia ei olisi voinut valita tehtävään kukaan muu kuin Stalin itse. Hänhän oli osoittautunut *Turbinien päivien* innokkaaksi katsojaksi ja ilmeisesti vakuuttunut Bulgakovin taiteellisista lahjoista. Bulgakovilta tilattiin Stalinista kertova näytelmä. Näytelmä, joka sai nimekseen *Batumi*, sensuroitiin eikä sitä koskaan esitetty Moskovan taiteellisessa teatterissa. Radzinskin mukaan Jelena Bulgakova kertoi, että Bulgakov olisi halunnut perehtyä joihinkin nuorta Stalinia käsitteleviin arkistolähteisiin Georgiassa, jotta hän olisi saanut totuus pohjaa näytelmälleen. Heidän ollessaan junamatkalla Georgiaan saapui kuitenkin sähke, jossa koko näytelmä peruttiin ja matkaseurueen käskettiin palata takaisin Moskovaan.²²⁷ Wrightin mukaan seurue olisi ollut matkalla hankkimaan yksityiskohtaista tietoa vain näytelmän lavastusta varten. Hänen mukaansa Bulgakov halusi näytelmänsä avulla solmia paremmat suhteet Staliniin älymystöpiireissä hyväksytyllä tavalla eli näytelmän kautta. Radzinskin mukaan koko näytelmä jupakka oli Stalinille vain näytöstä, jossa hän ensin laskelmoidusti liehakoi Bulgakovia halutessaan hänet näytelmän kirjoittajaksi ja sitten kieltämällä näytelmän osoitti hänelle kenellä on valta vetää naruista. Episodista hyvin järkyttyneenä Bulgakovin terveys heikkeni huomattavasti ja pian hän sairastuikin kohtalokkaaseen munuaistautiin.²²⁸

Curtisin mukaan Bulgakov uskoi, jälkikäteen ajatellen naivisti, että Stalin ei ehkä tiennyt mitä maassa oikeastaan tapahtui. Jos asiat olisi selitetty hänelle rehellisesti ja totuudenmukaisesti, hän olisi voinut puuttua niihin, myös Bulgakovia kohdanneeseen mustamaalaamiseen. Vaikka Bulgakovin teksteistä paistaa hyvinkin realistinen käsitys neuvostoyhteiskunnan politiikasta ja pakottavista voimista, hänen suhtautumisensa Staliniin näyttäisi olleen hieman eri asia. Curtisin mukaan monet

²²⁶ Bulgakovin kirje kirjailija Vikenti Veresajeville 22.–28.7.1931.

²²⁷ Radzinski, 1996, Stalin, s. 9–11.

²²⁸ Wright, 1990, s. 223–224.

aikalaiset suhtautuivat Staliniin yksityishenkilönä eri tavalla kuin koko poliittiseen johtoon. Hän arvelee tämän johtuneen Stalinin kyvyistä leikkiä kissaa ja hiirtä merkittävien kulttuurihenkilöiden ollessa kyseessä.²²⁹ Tämä leikki puri ilmeisen hyvin myös Bulgakoviin, joka muuten tarkkanäköisenä yhteiskuntakriitikkona ei onnistunut näkemään totuutta Stalinista.

7. Neuvostoyhteiskunta satiirikon tulkitsemana

Neuvostoliiton historiassa vuodet 1917–1940 pitivät sisällään monia mullistavia ja ristiriitaisia aiheita, joihin ajan satiirikkojen oli helppo tarttua. Bulgakovin kirjoitukset heijastavat hänen olleen tarkkanäköinen yhteiskuntatulkitsija. Hänen tuotannossaan painottuu etenkin yhteiskuntaeettinen ja moraalinen pohdiskelu. Bulgakov nostaa selvästi yhden yhteiskuntaryhmän ylitse muiden, nimittäin vanhan intelligentsijan. Hän itse kuului tähän ryhmään, ja ajoittaisista epätoivon hetkistään huolimatta, hän säilytti itsekunnioituksensa ja uskonsa omaan moraalitajuunsa, kuten myös intelligentsijan moraaliiin.

Kansalaissodassa Bulgakov kuului valkoisten kannattajiin. Hän koki kansalaissodan omakohtaisesti Kiovassa Ukrainassa, mihin myös kansalaissodan kuvaus *Valkokaarti* perustuu. Bulgakov kuvaa valkoisia ja heidän arvomaailmaansa värikkäästi lähinnä Turbinien perheen ja heidän ystäviensä välityksellä. Voitaneen sanoa, että he esittävät romaanissa konservatiivista osaa intelligentsijasta, joille perinteiset arvot, kuten ortodoksisuus, monarkismi, perhe ja kulttuuri merkitsivät koko elämän täyttäviä arvoja. Niistä ei voinut yhtäkkiä poiketa, vaikka suuria muutoksia olikin aistittavissa. Heidän moraalikäsitteensä mukaan arvojen takana tuli seisoa ja niitä tuli puolustaa, eikä suinkaan lähteä pakoon tai kääntää menneelle selkäänsä, kuten Talberg tai Špoljanski tekivät. Pakenijoista ja loikkareista tuli valkoisten pettureita ja hajottajia.

Valkoisten rintama kuvataan epäyhtenäiseksi konservatiiveihin ja liberaaleihin jakautuneeksi armeijaksi. Tavoitteena molemmilla valkoisten leireillä oli yhtenäinen Venäjä ja perinteisen venäläisen kulttuurin säilyttäminen, mutta monarkismin suhteen mielipiteet jakoutuivat. Konservatiivien keskuudessa näytettiin suhtautuvan

²²⁹ Curtis, 1994, s. 130.

vähemmistökansojen nationalistisiin pyrkimyksiin halveksivasti. Vähemmistökansojen, kuten ukrainalaisten, paikka oli Venäjän imperiumin yhteydessä. Ukrainan itsenäistymispyrkimyksiä oltiin silti valmiita käyttämään hyväksi matkalla kohti yhtenäistä Venäjää. Asenne pitkälti maalaisen sosialistis-nationalistiseen Petljuran armeijaan oli pelokkaan halveksiva. Turbinistystävien eivät voineet uskoa, että sellaisella joukkiolla olisi mitään uutta tai parempaa annettavaa heidän sivistyneelle kulttuurilleen.

Valkoiset ja heistä erityisesti intelligentsijan edustajat kuvataan venäläiseksi parhaimmistoksi, jonka Bulgakov olisi suonut voittavan kansalaissodassa ja vievän sivilisaatiota eteenpäin. Mutta valkoisten epäyhtenäisyys oli huono vastus tehokkaalle ja määrätietoiselle puna-armeijalle. Bolševikit veivät voiton ja julistivat omaa ideologiaansa koko kansalle. Näytti siltä, että bolševikeilla oli oikeasti jotain tarjottavaa tulevaisuuden varalle, ainakin petljuralaisiin ja vastaavanlaisiin yrittäjiin verrattuna.

Silti tulevaisuudennäkymät eivät olleet valoisat varsinkaan ankaran sotakommunismien ja taloudellisen kurjuuden aikana. Bolševikit olivat ehkä onnistuneet voittamaan valkoiset sodassa, mutta miten kävisi heiltä vallan ja kommunistisen opin juurruttaminen. Johtavilla bolševikeilla näytti olevan teorioita ja utopioita runsaasti, mutta vähän eväitä toteuttaa niitä käytännössä. Bulgakov ivailee heikosti oppineiden tavallisten kommunistien kustannuksella, jotka innokkaasti halusivat soveltaa teorioita käytäntöön, mutta epäonnistuivat kokeiluissaan. Bulgakov ennustaa jopa katastrofin koittavan ja koko sivilisaation olevan uhattuna, kun Rokkin (*Kohtalokkaat munat*) kaltaiset huonosti oppineet, mutta sitäkin innokkaammat kommunistit saivat valtaa käsiinsä.

Mikä olikaan valkoisella puolella olleiden kohtalo bolševikkien hallitsemassa yhteiskunnassa? Häviäjien osa ei tietenkään ollut mairitteleva, mutta sopeutuminen neuvostoyhteiskuntaan alkoi muodossa tai toisessa. Mielenkiintoinen esimerkki sopeutumisesta ovat Smena Vehi -liikkeen jäsenet. He olivat lähteneet siirtolaisiksi kansalaissodan jaloista, mutta ulkomailla ollessaan kaipasivat luonnollisesti kotimaahansa. Eräs yritys päästä takaisin kotimaahan täysivaltaisena kansalaisena oli Smena Vehi -liikkeen kautta. Bulgakovin Nakanuneen kirjoittama kertomus

Purppurasaari kertoo näiden siirtolaisten paluusta. He tunnustivat bolševikkihallinnon ainoaksi viralliseksi hallitukseksi ja osa heistä sympatisoi myös marxistis-leninististä ideologiaa. Bulgakov halveksi näitä takinkääntäjiä ja kertoi kirjoittavansa heidän äänenkannattajaansa vain kirjoittamisen ilosta ja ansiotulojen takia.

Porvarillisiksi osajiksi leimatut tiedemiehet ja erikoisosaajat saivat Bulgakovin kuvauksessa työskennellä oman alansa parissa ainakin 20-luvulla, jolloin heidän palveluksiaan uudessa yhteiskunnassa tarvittiin. Näitä osajia muutti paljon pois vallankumouksen ja kansalaissodan aikana, mutta jäljelle jääneitä kalasteltiin valtion palvelukseen tarjoamalla erilaisia etuuksia. Bulgakovin kuvaamat professorit Persikov ja Preobraženski saavat harjoittaa tiedettään, mutta eivät täysin rauhassa. Molempien autonomiaan puututaan tavalla tai toisella. Persikov on velvollinen auttamaan valtiota tarpeen tullen. Preobraženskillä taas on suojelija ylemmällä taholla, mutta hänen itsenäisyyttään häiritsevät talonkomitean kommunistit, jotka eivät voi sietää professorin ylellistä elämäntapaa. 20-luvun alussa porvareiksi leimatut erikoisosaajat saattoivat vielä asua melko mukavasti ja harjoittaa ammattiaan. Heidän tilanteensa tiukkeni vasta 20-luvun lopulla alkaneen viisivuotissuunnitelman ajaman luokkasodan seurauksena.

Taitelijana Bulgakovia lähellä olivat hänen kirjailijakollegansa sekä kirjallisuus ja teatterimaailma yleensä. Kirjallisuus katsottiin tärkeäksi kommunismin valistusväyläksi, kunhan kansan lukutaitoisuus saataisiin kohoamaan. Vielä 20-luvun alussa kirjallisuuden rajoja ei ollut niin tarkasti määritelty, mutta vuoden 1925 jälkeen oli selvää mistä sai kirjoittaa ja mikä oli kiellettyä. Kulttuurivallankumouksen myötä venäläiset klassikot tehtiin tarpeettomiksi ja kirjallisuus valjastettiin erittäin tiukasti valtion alaisuuteen. Se niin sanotusti proletarisoi. Bulgakovin kaltaisten vanhan intelligentsijan edustajien mahdollisuudet luoda kirjailijanuraa Neuvostoliitossa olivat 20-luvun alussa vielä jonkinmoiset, mutta 30-luvulle tultaessa heidät oli hiljennetty, eikä kirjallinen ura tullut enää kysymykseenkään. Bulgakov katsoi tehtäväkseen kirjailijana taistella sensuuria ja valheellisuutta vastaan. Hänen mukaansa oikeaa taidetta ei voinut toteuttaa valtion sanelemassa muotissa. Proletaarikirjailijoiden teksteistä paistoi hänen mukaansa keinotekoisuus ja valheellisuus aivan kuten hän romaaneissaan *Teatteriromaani* ja *Saatana saapuu Moskovaan* toteaa. Taiteen tuli

olla vapaata luomistyötä, eikä väkisin väännettyä propagandaa, jossa ei (itse asiassa) ollut mitään sisältöä.

Virallisesti johtavaksi yhteiskuntaryhmäksi Bulgakovin kuvauksessa olivat nousseet bolševikit, mutta epävirallista paikkaa pitivät vanhan intelligentsijan jäsenet. He muodostivat kuitenkin pienen vähemmistön koko väestöstä. Suurin osa kansasta oli Bulgakovin silmissä maalaista ja oppimatonta massaa, joista bolševikit halusivat muovata oikeaoppisia neuvostokansalaisia. Bulgakovin henkilöahmoista Šarikov kuvaa parhaiten hänen ajatuksiaan uuden tyyppisen ihmisen ongelmasta. Šarikov kuului Bulgakovin selkeästi halveksimaan ryhmään sivistymättömiä ja lahjoiltaan heikkoja massoja. Hänen mukaansa ei ollut mahdollista istuttaa varsin lyhyessä ajassa vaativaa ideologista oppia kouluttamattomille venäläisille. Jotta todellisia tuloksia olisi saatu aikaan, olisi pitänyt tehdä pitkäjänteistä opetustyötä, niin että henkinen muutos olisi ollut mahdollinen. Bulgakovin mukaan bolševikkien käyttämästä väkivallasta ei ainakaan ollut apua tämän ongelman ratkaisemisessa.

Jos Bulgakovilla riitti ivailemista oikeaoppisten neuvostokansalaisten muovaamisessa, niin vielä enemmän hänen kynäänsä kirvoittivat NEP-kauden irvikuvat. Uuden talouspolitiikan kaudella bolševikit joutuivat vetäytymään suoraviivaisista suunnitelmistaan siirtyä sosialismiin talouden romahtamisen takia. Ideologisella puolella ihanteista sen sijaan ei luovuttu, mutta bolševikkijohtajien ihanteet kulkivat pahasti ristiin arkielämän kanssa. Ehkä selkein esimerkki tästä olivat NEP-miehet eli yksityisyrittäjät, jotka tuntuivat Bulgakovista valloittavan koko Moskovan. Nämä kansalaiset olivat oiva ivan kohde, sillä he eivät todellakaan täyttäneet sosialistisen yhteiskunnan ihannekansalaisen roolia. Mahdollisesti Bulgakov halusi myös kyseenalaistaa NEP-miesten moraalin, sillä ainakin osa heistä rikastui nopeasti kyseenalaisilla keinoilla.

Hieman yllättäen Bulgakov kuvasi melko positiiviseen sävyyn bordelliemäntä Zoikaa. Salaiset bordellit olivat eräs neuvostoyhteiskunnan ivailun kohde, sillä viranomaiset kampanjoivat niin siveyden kuin raittiudenkin puolesta. Silti seksiä, huumeita ja pontikkaa oli kaupan niitä haluaville, usein juuri bordelleissa. Bulgakovin mielestä viranomaisten oli turha parjata bordellinpitäjiä moraalittomuudesta niin kauan kun he itse ajoivat Zoikan kaltaiset yrittäjät pakkorakoon elantonsa löytämiseksi ja sallivat

korruption kaltaisten porsaanreikien olemassaolon. Toisaalta voisi kysyä, eivätkö nämä samat porsaanreiät mahdollistaneet NEP-miestenkin epärehellisen toiminnan. Tällöin heitä ei kai pitäisi tuomita sen moraalittomampina kuin bordellinpitäjäkään.

Bulgakovin omaa aikaansa käsitellyt pohdinta huipentui 12 vuotta kestäneeseen kirjoitusprosessiin *Saatana saapuu Moskovaan*. Pääteoksessaan kirjailija päätyi pohdiskelemaan maailman ontologista perustaa, moraalialia ja totuutta. Koko romaanin voidaan katsoa olevan länsimaisen filosofiakäsityksen ja kulttuuriperinteen puolustamista. Bulgakov asettaa marxisti-leninistisen materialismin länsimaista hengellisyyttä vastaan. Hänen mukaansa kaikki oleva perustuu ensisijaisesti henkiseen alkuperään, eikä suinkaan materiaan. Toinen 1930-luvun neuvostoyhteiskunnan synty liittyy moraaliseen pelkuruuteen. Ihmiset alistuivat Bulgakovin mukaan liiaksi valtiolle, mikä oli tietenkin kommunismin tarkoituksenakin. Yhteisö tuli laittaa yksilön edelle, mikä koski myös moraalialisia päätöksiä. Bulgakovin mukaan ei voinut olla niin, että valtio tekee moraalialiset päätökset yksilöiden puolesta, jolloin henkilökohtainen moraalialinen pohdinta kävisi tarpeettomaksi. Moraalialinen pelkuruus oli juuri alistumista tähän ylhäältäpäin päätettyyn moraalialiin. Pontius Pilatus oli romaanissa esimerkkinä henkilöstä, joka toimii omaa moraalialitajuaan vastaan, koska järjestelmä niin vaatii. Omantunnon tuskat vaivaavat häntä läpi loppuelämän, koska hän tuomitsi viattoman miehen kuolemaan.

Bulgakov oli ehdoton länsimaisen moraalialitajun ja totuuden puolustaja. Vaientamisestaan huolimatta hän jatkoi itsekseen kirjoittamista. Hänen kuolemansa jälkeen julkaistuista teoksista tulikin silloisen intelligentsijan arvostamia ja heitä puhuttelevia kirjoituksia. Se ei liene ihme, sillä Bulgakov nosti tämän ryhmän koko sivilisaation kannattelijaksi neuvostoyhteiskunnassa ja jaksoi uskoa sen itsenäiseen moraalialiseen pohdintaan kollektiivisuutta ajavassa neuvostoyhteiskunnassa. Bulgakovia voisi kutsua älymystön ”äänitorveksi”, sillä sitä hän olisi ollut, jos olisi saanut ilmaista itseään vapaasti. Omana aikanaan äänitorvi tuli kuulluksi sen verran kuin silloin oli mahdollista, mutta varsinainen sanoma pääsi ilmoille vasta parikymmentä vuotta kirjailijan kuoleman jälkeen.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

Mihail Bulgakovin tuotannosta on käytetty seuraavia kirjoituksia:

“**The Adventures of Chichikov**”. Teoksessa *Diaboliad and Other Stories*. Ed. by Carl R. Proffer & Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer. Bloomington (In.) 1972.

“**A Chinese Story**”. Teoksessa *Diaboliad and Other Stories*. Ed. by Carl R. Proffer & Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer. Bloomington (In.) 1972.

“**The Crimson Island**”. Teoksessa *Diaboliad and Other Stories*. Ed. by Carl R. Proffer & Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer. Bloomington (In.) 1972.

“**The Crimson Island**” (näytelmä). Teoksessa *The Early Plays of Mikhail Bulgakov*. Ed. by Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer and Ellendea Proffer. Bloomington (In.) 1972.

”**The Days of the Turbins**”. Teoksessa *The Early Plays of Mikhail Bulgakov*. Ed. by Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer and Ellendea Proffer. Bloomington (In.) 1972.

”**Diaboliadi**”. Teoksessa *Kohtalokkaat munat, satiireja ja muistelmia*. Suom. Esa Adrian. Porvoo 1975.

”**Flight**”. Teoksessa *The Early Plays of Mikhail Bulgakov*. Ed. by Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer and Ellendea Proffer. Bloomington (In.) 1972.

”**Four Portraits**”. Teoksessa *Diaboliad and Other Stories*. Ed. by Carl R. Proffer & Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer. Bloomington (In.) 1972.

”**Kohtalokkaat munat**”. Teoksessa *Kohtalokkaat munat, satiireja ja muistelmia*. Suom. Esa Adrian. Porvoo 1975.

”**Koiran sydän**”. Teoksessa *Kohtalokkaat munat, satiireja ja muistelmia*. Suom. Esa Adrian. Porvoo 1975.

“**Moonshine Lake**”. Teoksessa *Diaboliad and Other Stories*. Ed. by Carl R. Proffer & Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer. Bloomington (In.) 1972.

“**No. 13. The Elpit-Rabkommun Building**”. Teoksessa *Diaboliad and Other Stories*. Ed. by Carl R. Proffer & Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer. Bloomington (In.) 1972.

Saatana saapuu Moskovaan. Suom. Ulla-Liisa Heino. Juva 1986.

Teatteriromaani. Suom. Esa Adrian. Porvoo 1971.

“**A Treatise on Housing**”. Teoksessa *Diaboliad and Other Stories*. Ed. by Carl R. Proffer & Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer. Bloomington (In.) 1972.

Valkokaarti. Suom. Esa Adrian. Porvoo 1972.

”**Zoya’s Apartment**”. Teoksessa *The Early Plays of Mikhail Bulgakov*. Ed. by Ellendea Proffer. Translated by Carl R. Proffer and Ellendea Proffer. Bloomington (In.) 1972.

Otteita päiväkirjasta ja kirjeenvaihdosta. Teoksessa *Käsikirjoituksen eivät pala. Mihail Bulgakovin elämä kirjeiden ja päiväkirjojen valossa*. Toim. J.A.E. Curtis. Suom. Marja-Leena Jaakkola. Juva 1994.

KIRJALLISUUS

Andrle, Vladimir 1996: *A Social History of Twentieth-Century Russia*. Gateshead.

Barratt, Andrew, 1987: *Between Two Worlds. A Critical introduction to The Master and Margarita*. Oxford.

Belozerskaya-Bulgakova, Lyubov 1983: *My Life With Mikhail Bulgakov*. Transl. by Margareta Thompson. Ann Arbor.

Besançon, Alain 1981: *The Intellectual Origins of Leninism*. Translated by Sarah Matthews. Oxford.

Burbank, Jane 1986: *Intelligentsia and Revolution. Russian View of Bolshevism 1917–1922*. New York.

Cassiday, Julie A. & Rouhi, Leyla 1999: “From Nevskii Prospekt to Zoia’s Apartment: Trials of the Russian Procuress”. *The Russian Review*: Vol. 58, No. 2. Osoitteessa: <http://www.jstor.org/view/00360341/di020324/02p0100x/0?frame=noframe&userID=82eac2a2@jyu.fi/01cc9933410050190a11f&dpi=3&config=jstor> 23.8.2005.

Clark, Katerina 1978: “Little Heroes and Big Deeds: Literature Responds to the First Five-Year Plan”. Teoksessa *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*. Ed. by Sheila Fitzpatrick. Bloomington (In.)

Clark, Katerina 1985: “The City versus the Countryside in Soviet Peasant Literature of the Twenties: A Dual of Utopias”. Teoksessa *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*. Ed. By Abbott Gleason, Peter Kenez and Richard Stites. Bloomington (In.).

Curtis, J. A. E., 1987: *Bulgakov’s last decade. The writer as hero*. Cambridge.

Daniels, Robert V. 1961: “Intellectuals and the Russian Revolution”. *American Slavic and East European Review*: Vol. 20, No. 2. Osoitteessa: <http://www.jstor.org/view/10497544/di000428/00p0107f/0> 23.8.2005.

- Emerson, Caryl 1996:** "New Words, New Epochs, Old Thoughts". *The Russian Review*: Vol. 55, No. 3. Osoitteessa:
<http://www.jstor.org/view/00360341/ap000205/00a00030/0?frame=noframe&userID=82eac2a2@jyu.fi/01cc99334100501963e3d&dpi=3&config=jstor> 23.8.2005.
- Figs, Orlando 1996:** *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924*. Chatham.
- Fitzpatrick, Sheila 1979:** *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934*. Bristol.
- Fitzpatrick, Sheila 1989:** "The Civil War as Formative Experience". Teoksessa *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*. Ed. By Abbott Gleason, Peter Kenez and Richard Stites. Bloomington (In.).
- Haber, Edythe C. 1992:** "The Social and Political Context of Bulgakov's 'The Fatal Eggs'". *Slavic Review*: Vol. 51, No. 3. Osoitteessa:
<http://www.jstor.org/view/00376779/di000552/00p0063x/0> 23.8.2005.
- Haber, Edythe C. 1998:** *Mikhail Bulgakov. The Early Years*. Cambridge (Mass.).
- Haimson, Leopold H. 1988:** "The Problem of Social Identities in Early Twentieth Century Russia". *Slavic Review*: Vol. 47, No. 3. Osoitteessa:
<http://www.jstor.org/view/00376779/di000534/00p0588j/0> 23.8.2005.
- Handbook of Russian Literature:** Edited by Victor Terras. Binghamton (New York). 1985.
- Helkama, Klaus, Myllyniemi, Rauni, Liebkind, Karmela 1998:** *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki.
- Hosking, Geoffrey 1990:** *The First Socialist Society. A History of the Soviet Union from Within*. Enlarged edition. Cambridge (Mass.).
- Ihonen, Maria 2002:** "Fantastinen fiktio mahdollisten maailman teorian valossa", teoksessa *Merkkejä ja symboleja. Esseitä kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta*. Toim. Markku Lehtimäki. Tampere.
- Kenez, Peter 1999:** *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. New York.
- Lane, David 1981:** *Leninism: a sociological interpretation*. Trowbridge & Esher.
- Lovell, Stephen 1998:** "Bulgakov as Soviet Culture". *The Slavonic and East European Review*: Vol. 76, No. 1.
- Luukkanen, Arto 2004:** *Neuvostojen maa. Neuvostoliiton historia 1917–1991*. Helsinki.
- Malia, Martin 1994:** *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia 1917–1991*. New York.

- McClelland, James C. 1989:** "The Utopian and the Heroic: Divergent Paths to the Communist Educational Ideal". Teoksessa *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*. Ed. By Abbott Gleason, Peter Kenez and Richard Stites. Bloomington (In.).
- Milne, Lesley 1990:** *Mikhail Bulgakov. A Critical Biography*. Cambridge.
- Osborn, Robert J. 1970:** *Soviet Social Policies: welfare, equality and community*. Homewood (Ill.).
- Pesonen, Pekka 1999:** *Venäjän kulttuurihistoria*. Tampere.
- Pethyridge, Roger 1990:** *One step backwards, two steps forward. Soviet society and Politics in the New Economic Policy*. Midsomer Norton.
- Phillips, Laura L. 2000:** *Bolsheviks and the Bottle. Drink and Worker Culture in St. Petersburg, 1900–1929*. De Kalb (Ill.).
- Procyk, Anna 1995:** *Russian Nationalism and Ukraine. The Nationality Policy of the Volunteer Army during the Civil War*. Edmonton.
- Radzinski, Edvard 1996:** *Stalin*. Suom. Kari Klemelä. Juva.
- Raeff, Marc 1990:** *Russia Abroad. A Cultural History of Russian Emigration 1919–1939*. New York.
- Rževski, L. 1971:** "Pilate's Sin: Cryptography in Bulgakov's Novel, The Master and Margarita." Canadian Slavonic Papers: Vol. 13, No. 1.
- Siegelbaum, Lewis H. 1992:** *Soviet state and society between revolutions, 1918–1929*. Cambridge.
- Smith Allen, James 1983:** "History and the Novel: Mentalité in modern popular fiction." History and Theory: Vol. 22, No. 3. Osoitteessa:
<http://www.jstor.org/view/00182656/di000771/00p0031r/0?frame=noframe&userID=82eac2a2@jyu.fi/01cce4403500501705440&dpi=3&config=jstor> 23.8.2005.
- Sochor, Zevonia A. 1990:** "On Intellectuals and the New Class". Russian review: Vol. 49, No. 3.
- Taylor, Brandon 1991:** *Art and Literature under the Bolsheviks. Vol One: The Crisis of Renewal 1917–1924*. London.
- Tosh, John 1997:** *The Pursuit of History. Aims, methods and new directions in the study of modern history*. London.
- Weir, Justin, 2002:** *The Author as Hero. Self and Tradition in Bulgakov, Pasternak, and Nabokov*. Evanston (Ill.).
- Wright, Colin A. 1978:** *Mikhail Bulgakov: Life and Interpretations*. Toronto.